

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'YE YÖNELİK DÜZENSİZ GÖÇLER VE GÖÇMENLERİN
İNŞAAT SEKTÖRÜNDE ENFORMEL İSTİHDAMI**

Doktora Tezi

Taner AKPINAR

Ankara - 2009

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'YE YÖNELİK DÜZENSİZ GÖÇLER VE GÖÇMENLERİN
İNŞAAT SEKTÖRÜNDE ENFORMEL İSTİHDAMI**

Doktora Tezi

Taner AKPINAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Gülay TOKSÖZ

Ankara - 2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'YE YÖNELİK DÜZENSİZ GÖÇLER VE GÖÇMENLERİN
İNŞAAT SEKTÖRÜNDE ENFORMEL İSTİHDAMI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gülay TOKSÖZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2009)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İçindekiler

İçindekiler	I
Tablolar Listesi	IV
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI EMEK GÖÇLERİNİN YENİ BİÇİMLERİNİ AÇIKLAMADA YENİ KAVRAMSAL VE KURAMSAL ARAYIŞLAR 5

1. Uluslararası Emek Göçlerinin Yeni Biçimlerini Adlandırmada Yeni Kavramsal Arayışlar	6
1.1. Düzensiz göç/göçmen kavramı	6
1.2. Kaçak göçmen işçilik: İşçilik mi, kölelik mi?	9
2. Uluslararası Emek Göçlerinin Yeni Biçimlerini Açıklamada Yeni Kuramsal Arayışlar	11
2.1. Emek arzı yönlü kuramların eleştirisi	13
2.2. Emek talebi yönlü kuramların eleştirisi	15
2.3. Sosyal ağlar kuramının eleştirisi	17
3. Yeni Arayışlara Eski Bir Yanıt: Yedek Sanayi Ordusu/Nispi Artı-Nüfus Kuramı	19

İKİNCİ BÖLÜM

YEDEK İŞGÜCÜ KAYNAĞI OLARAK KAÇAK GÖÇMEN İŞGÜCÜ TALEBİ VE ULUSLARARASI KAÇAK İŞGÜCÜ GÖÇLERİNE YÖNELİK POLİTİKALAR 22

1. Yedek İşgücü Kaynağı Olarak Kaçak Göçmen İşgücü Talebi	22
1.1. Enformel ekonomi	23
1.2. Kaçak göçmen işçi talebinin özgül gerekçeleri	25
1.3. Kapitalist birikim açısından kaçak göçmen işçi çalıştırmanın dayandığı “iktisadi rasyonalite”	31

1.4.	Kaçak göçmen işçi çalıştırmaya olanak tanıyan esnek ya da “başıboş” işgücü piyasaları	33
2.	Uluslararası Kaçak İşgücü Göçlerine Yönelik Politikalar	37
2.1.	Sınır politikaları: Bir korku-çıkarcık ikilemi	38
2.2.	Sınırlardan içeri kaç(ırıl)anlara yönelik uygulamalar	43
2.2.1.	Ülke içi kontroller	43
2.2.2.	İşverenlere yönelik yaptırımlar	44
2.2.3.	Genel af niteliğindeki uygulamalar: Af mı, tuzak mı?	46
2.3.	Kaçak göçmen işçilerin insan haklarını korumaya yönelik uluslararası çabalar	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE ÖZELİNDE YAPILAN ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 53

1.	Saha araştırması yapma zorunluluğu ve inşaat sektörünün seçimi	54
2.	Nitel yöntem ve yarı yapılandırılmış soru formu	57
3.	Kartopu tekniği	61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’YE YÖNELİK ULUSLARARASI DÜZENSİZ GÖÇLER VE TÜRKİYE’NİN BU GÖÇLERE YÖNELİK POLİTİKALARI 75

1.	Türkiye’ye Yönelik Uluslararası Göçler ve Türkiye’nin Bu Göçlere Yönelik Politikaları	75
1.1.	Türkiye’ye yönelik uluslararası göçler	75
1.2.	Türkiye’nin uluslararası göçlere yönelik politikaları: AB’nin istekleri ve ulusal güvenliğe ilişkin endişeler ikilemi	81
2.	Türkiye’ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü	86
2.1.	Kaçak göçmen işçilere talep yaratan kayıtdışılaşma	87
2.2.	Kaçak göçmen işçilerin Türkiye’ye girişini kolaylaştıran esnek vize uygulamaları	94
2.3.	Kaçak göçmen işçi istihdamını önleme çabaları	97

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNŞAAT SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM KOŞULLARI VE KAÇAK GÖÇMEN

İŞÇİ İSTİHDAMINA İLİŞKİN SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI 104

1. İnşaat Sektöründe İstihdam Koşulları	104
1.1. İnşaat sektörünün evrensel niteliği: Kayıtdışılık ve göçmen işçi istihdamı	104
1.2. Kayıtdışılaştırmanın evrensel aracı: “Kanlı taşeronlaşma”	105
1.3. İnşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamını sorgulayan üç araştırmanın temel bulguları	107
1.4. Türkiye inşaat sektörünün temel niteliği	108
2. İnşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamına ilişkin bir çözümleme: Saha araştırması bulguları	111
2.1. Görüşme yapılan kaçak göçmen işçilere ilişkin tanıtıcı bilgiler	111
2.2. Kaçak göçmen işçilerin Türkiye’ye geliş yolları, gelme nedenleri ve iş bulma kanalları	115
2.2.1. Geliş yolları	115
2.2.2. Göç etme ve Türkiye’ye gelme nedenleri	118
2.2.3. İş bulma kanalları	122
2.3. Kaçak göçmen işçilerin çalıştırıldığı işler	126
2.4. Kaçak göçmen emeğine olan talebin niteliği	127
2.5. Kaçak göçmen işçilerin çalışma ve yaşama koşulları	131
2.5.1. İşlerin ve işçi-işveren ilişkisinin niteliği	131
2.5.2. Ücretler ve günlük çalışma süreleri	133
2.5.3. İşçi sağlığı ve iş güvenliği	138
2.6. Kaçak göçmen işçilerin yaşama koşulları	139
2.7. Emek sürecinde etnik karşılaşma	141
Sonuç	146
Kaynaklar	152
Ek: Yarı-yapılandırılmış görüşme formu	176
Özet	179
Abstract	180

Tablolar Listesi

Tablo-1:	İnşaat sektöründe işletme büyüklüğüne göre işyeri sayısı, 2000	109
Tablo-2:	Kaçak göçmen işçilerin ülke, yaş, eğitim düzeyi ve yasal konuma göre dağılımı	113

Giriş

Kapitalist endüstrileşme biçiminin 1970'lerde içine düştüğü krizden sonra yeni-liberal ideolojinin piyasacı politikaları yaygınlık kazanmıştır. Yeni-liberal yeniden yapılanma süreci işgücü piyasalarına iki hastalık yaymıştır. Birincisi esneklik adı altında yaygınlaşan enformelleşme ve ikincisi de işgücünün korumasız kesimlerinin istihdamı. Enformelleşmenin yaygınlaşmasıyla çalışma ilişkileri tümenden devlet müdahalesinden arındırılmakta ya da bu müdahale en aza indirilmektedir. Böylece esneklik söylemi işgücü piyasaları açısından tam bir kuralsızlaştırmaya dönüşmektedir. Bu durum, işgücünün kadın, çocuk ve göçmen başta olmak üzere belirli kesimleri açısından yeni baskı ve kontrol biçimleri getirmekte ve bu kesimler üzerindeki sömürünün artmasına yol açmaktadır.

Munck (1988: 3), işçi-aydınları ve işçi hareketleriyle organik bağı bulunan aydınları çalışma dünyasında meydana gelen değişiklikleri izlemek, bunlar hakkında bilgiler sunmak ve ilerisi için yol göstermekle sorumlu tutmaktadır. Munck'un hatırlattığı sorumluluğu yerine getirme noktasında gereken hassasiyetin gösterildiği söylenemez. Emek piyasalarında yaşanan dönüşümleri toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan çalışmaların sayısı görece fazladır. Ancak, emekçi sınıfın birçok kesiminin durumu hakkında neredeyse hiçbir kayıt/araştırma yoktur. Küreselleşme adı verilen süreçte, uluslararası kaçak göç hareketlerinin ve kaçak göçmen işgücü istihdamının hatırı sayılır ölçüde arttığı görülmektedir. Bu konuya eğilen çalışmalar özellikle iki noktada yoğunlaşmaktadır: Kaçak göçlerin ulus devletler açısından -onların otoritelerini hiçe sayarak- bir tehlike oluşturup oluşturmadığı ve kaçak göçmen işçilerin buldukları ülkede enformel ekonominin yaygınlaşmasına yol açıp açmadığı. Buna karşılık, kaçak göçmen işçilik olgusunu konu edinen çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu, bir ölçüde, bu alana girip veri toplamanın zorluğundan kaynaklanıyor olabilir.

Bu çalışma, bu noktadan hareketle, "kaçak göçmen işçileri" konu edinmekte ve post-fordist birikim rejimi dönemi olarak adlandırılan 1970 sonrasında emek piyasalarında yaşanan dönüşümün, emekçi sınıfın bu kesimi açısından ne anlama geldiğini anlama çabasına girişmektedir. Konu, küreselleşme sürecinde uluslararası

işgücü göçlerinin uğrak yerlerinden biri haline gelen Türkiye özelinde ve sektör düzeyinde -inşaat sektörü düzeyinde- ele alınmaktadır.

Geleneksel olarak göç veren bir ÷lke olarak bilinen Türkiye, 1980'lerden itibaren, dışarıdan göç alan ve aynı zamanda kaçak göçmen işçi istihdam edilmeye başlayan bir ÷lke konumuna gelmiştir. Türkiye'ye yönelik göçlere ilişkin araştırmalar çok az sayıdadır. Bu nedenle, bu konu etraflıca bilinmemektedir. Kaçak göçmen işçi istihdamı konusuna gelince, Türkiye'ye çalışmak amacıyla gelen göçmen işçilerin 1990'ların başından itibaren gelmeye başladığı gör÷lmektedir. Buna karşın, bu konuya ilişkin -göçmen işçilerin Türkiye işgücü piyasasında ilk boy göstermeye başladıklarında gazetelerde yer alan haberlerin dışında- bir araştırma yapılmamıştır. Son birkaç yıldır cılız bir ilginin varlığından söz edilebilir.

Bilindiği gibi, Türkiye'de, 1980 ve sonrası dönemde ekonomi politikalarında köklü dönüşümler yapılarak bu alanda bir dışa açılma süreci başlatılmıştır. Bu sürecin işgücü piyasasına yansımaları, kayıtdışılaşma ve kuralsızlaştırmanın tesis edilmesi şeklinde olmuştur. Bu durum, her bakımdan, emekçi kesimler aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Kaçak göçmen işçilerin gelişinin, yaşanan bu gelişmelerle dönemsel kesişmesi ve en önemlisi, gelip kendilerini içinde buldukları koşullar son derece ilgiye değerdir. İşverenlerle kayıtdışı alanda kurulan iş ilişkisinin yanında, yerli işçilerden farklı olarak, kaçak göçmen işçilerin yasadışı konumu onları her türlü sömür÷ye açık hale getirmektedir. Bu noktadan hareketle, bu çalışmanın peşine düştüğü temel sorunsal; "esneklik söylemi adı altında çalışma ilişkileri alanını devletin müdahalesinden arındırarak, bu alanı kuralsızlaştırmanın, hiçbir yasal korumaya sahip olmayan kaçak göçmen işçiler üzerindeki etkileri nelerdir?" şeklinde ortaya konulabilir. Buradaki temel amaç, emek sürecine girerek, orada olanları gün yüz÷ne çıkartmaktadır. Bu temel sorunsal çerçevesinde şu alt soru setinin yanıtları aranmaktadır:

Kaçak göçmen işçi istihdamında, işçi-işveren arasında kurulan iş ilişkisinin biçimi nedir? Hukuksal zeminden yoksun böyle bir iş ilişkisi, normal bir çalışma ilişkisi olarak nitelendirilebilir mi?

Uluslararası emek göçlerine ilişkin varolan emek arzı ve emek talebi yönlü kuramsal yaklaşımlar, uluslararası kaçak işgücü göçlerini ve kaçak göçmen işçi istihdamını açıklayıcı güce sahip midir? Son dönemlerdeki uluslararası işgücü

göçlerinde sürekli olarak vurgulanan sosyal ağların, kaçak işgücü göçlerindeki rolü nedir? Sosyal ağlar, ilgili yazında hakim olan görüşün ileri sürdüğü gibi, göçmen işçiler tarafından başvuru bir yol mu, yoksa işverenler tarafından ucuz ve uysal işgücü sağlamak için kullanılan bir yol mu? Bu bağlamda, özellikle etnik ilişkilerin rolü nedir?

Devletin, kaçak göçmen işçi istihdamını görmezden gelmesinin bu sömürü ilişkisine etkisi nedir? Devletin rolünü iki boyutta değerlendirmek gerekmektedir. Birincisi, devletin işgücü piyasalarını düzenleyici rolüne ilişkindir. Yeni-liberal yeniden yapılanma sürecinde, çalışma ilişkileri alanı esneklik söylemi ekseninde devletin karışımından uzaklaştırılmaktadır. İkincisi ise sınır politikalarına ilişkindir. Kaçak göçmen işgücü sınırlar ötesinden sağlanan bir emek kaynağıdır ve uluslararası emek göçleri ulus devletlerin sorumluluğundadır. Bu noktada, devletin sınırlardan geçişlere ilişkin politikaları önem kazanmaktadır.

Bu çerçevede, tez çalışması beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal ve kuramsal bir tartışma yürütülmektedir. Kaçak göç ve kaçak göçmen işçilik olgusu uluslararası yazında düzensiz göç kavramıyla ifade edilmektedir. Birinci bölümde, öncelikle bu kavram ve kaçak göçmen işçi kavramı eleştirel bir gözle değerlendirilmektedir. Kavramsal tartışmayı kuramsal düzlemde yürütülen tartışma izlemekte ve uluslararası emek göçlerine ilişkin varolan kuramsal yaklaşımların, kaçak işgücü göçlerini açıklamaya yardım edecek bir kuramsal temel sunup sunamadıklarına bakılmaktadır.

İkinci bölümde ilk önce kaçak göçmen işgücüne olan talebin nedenleri ve bu talebin gerçekleştiği işgücü piyasası koşulları irdelenmektedir. İkinci olarak, ulus devletlerin, kaçak göçmen işçilerin sınırlardan geçişlerine, bir ülkede yasadışı olarak kalıp çalışmalarına yönelik politikalarına ve kaçak göçmen işçilerin insan haklarını uluslararası düzeyde korumayı amaçlayan çabalara değinilmektedir. İkinci bölümün genelinde, olabildiğince batılı ülkelerdeki deneyimlere göndermelerde bulunularak, tartışma somut verilerle desteklenmektedir.

Üçüncü bölümde, somut düzlemde Türkiye özelinde yapılan, araştırmanın yöntemi ortaya konulmaktadır. Bu bölümde, önce saha araştırması yapılması ve bu kapsamda inşaat sektörünün seçilmesinin gerekçeleri ayrıntılı olarak sunulmakta,

sonra da, alandan veri toplamak için kullanılan nitel yönteme ilişkin bir tartişma yürütülmektedir.

Dördüncü ve beşinci bölümde konu Türkiye özelinde tamamen somut düzleme çekilmektedir. Dördüncü bölümde Türkiye'ye yönelik uluslararası düzensiz göç akımlarına ve Türkiye'nin bu göçlere yönelik politikalarına ilişkin genel bir çerçeve çizilmekte ve bu göçler içerisinden kaçak işgücü gçleri ayrı bir başlık altında derinlemesine ele alınmaktadır. Beşinci bölümde ise, kaçak göçmen işçilerin yaşama ve çalışma koşullarına yakından bakmak amacına, inşaat sektöründe çalışan göçmen işçiler üzerine yapılan saha araştırması bulguları sunulmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle inşaat sektörünün genel yapısı incelenmekte, sonra da, inşaat sektöründe kaçak olarak çalışan göçmen işçilerle yapılan yüz yüze derinlemesine görüşmelerden elde edilen saha araştırması bulgular analiz edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI EMEK GÖÇLERİNİN YENİ BİÇİMLERİNİ AÇIKLAMADA YENİ KAVRAMSAL VE KURAMSAL ARAYIŞLAR

Sosyal bilimler alanında en hacimli yazına sahip olan konulardan biri göç olgusudur. Bu durum, göç olgusu üzerine çalışırken, varolan alanyazını değerlendirmek için hatırı sayılır bir emek sarf etmeyi gerektirmektedir. Sabır ve sebatla çalışılacak bir emek süreci sonunda altından kalkılabilecek bu yük, göç olgusu kategorilere ayrılarak kısmen hafifletilebilir: İç göç, dış göç, işgücü göçü, mülteci/sığınmacı göçü, zorunlu göç vb. Bu halde bile, devasa bir bilgi yığını kütüphane raflarında tozunun alınmasını beklemektedir. Ancak, farkında olmadan, varolan yazın içerisinde kaybolup, asıl konuyu ikinci plana düşürmek gibi ciddi bir tehlike de araştırmacılara meydan okumaktadır. Diğer taraftan, bu çalışmanın konusunu oluşturan kaçak işgücü göçü olgusunun, görece yeni bir olgu olduğu bahanesiyle, varolan yazına sırt çevirmek kolaycılığa kaçmak olacaktır. Böyle bir kolaycılığa kaçmamak, buna karşın, varolan yazın arasında kaybolup gitmemek için birincil/temel kaynaklara ulaşılmaya ve alanyazının değerlendirmesi bu kaynaklarla sınırlı tutulmaya gayret edilmiştir.

Erder (2007: 1), düzensiz göç olarak adlandırılan göç hareketlerinin, göç yazınında kuramsal ve metodolojik açıdan yeni yaklaşımlara gereksinme duyulan bir alan olarak belirginleşmekte olduğunu söylemektedir. Benim temel ilgim kaçak göçmen işçilik olgusu üzerinedir. Bu alandaki, Erder'in işaret ettiği, boşluğu doldurmak kolay gözükmemektedir. Yeni yaklaşımlar geliştirebilmek için, herşeyden önce, güvenilir gerçek istatistiksel verilere ve bilimsel araştırma sonuçlarına sahip olmamız gerekir. Tam tersine, bu konuda, varolan bilgilerin büyük çoğunluğu söylencesel nitelikte olmaktan öteye bir değer taşımamaktadır. Burada, bu konuda yeni bir kuram geliştirmek gibi bir iddianın ortaya konması beklenemez. Bununla birlikte, mevcut kavram ve kuramların verili olarak alınması da beklenemez, bunların eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulması zorunludur.

1.Uluslararası Emek Göçlerinin Yeni Biçimlerini Adlandırmada Yeni Kavramsal Arayışlar

Tezin başlığı belirlenirken ilgili yazında -ağırlıklı olarak Batılı ülkelere ilişkin yazında- hakim olan “düzensiz göç/göçmen” kavramı kullanılmıştır. Tezin başlığının da işaret ettiği gibi, çalışmanın iki boyutu vardır: Birincisi Türkiye’ye yönelik düzensiz göçler ve ikincisi de göçmenlerin enformel/kayıtdışı istihdamı. Bunlardan irinci boyut genel bir düzeyde ele alınmaktadır. Çalışmanın temel sorunsalı ikinci boyut üzerinedir. Bu noktada, ilgili yazında genel kabul gören düzensiz göç/göçmen kavramının göçmen işçilik olgusuna ilişkin ikinci boyut konusunda analitik bir kavram olarak kullanılmaya elverişli olmadığı görülmüştür. Göçmen işçilik olgusunu açıklamak için “kaçak göçmen işçi” kavramı devreye sokulmuştur. Çalışmaya bunun gerekçelerini ortaya koymaya çalışarak başlayalım.

1.1.Düzensiz göç/göçmen kavramı

Kapitalizmin küreselleşme olarak adlandırılan yeni evresinde, sınıfsal (emek-sermaye) ve mekansal (geri kalmış yerler-gelişmiş yerler) eşitsizlikler, belki de, tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadar derinleşmiştir. Kapitalizmin dünya ölçeğinde eşitsiz gelişmesi, geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru olan uluslararası emek göçlerini yeniden yeniden üretmektedir. Geçim kaynakları kuruyan ve artık bulunduğu yerde yaşamını sürdürme olanağı kalmayan emekçiler, coğrafi ve siyasi sınır tanımaksızın, göç yollarına koyulmaktadır. Küreselleşme olarak adlandırılan süreçte kaçak göçler kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Kaçak göçlerin artmasına bağlı olarak bu olguya olan ilgi de giderek artmaktadır. Buna paralel bir gelişme olarak, kaçak göç olgusunun, hiç olmazsa, biraz daha ılıman bir adla gündeme sokulması amacıyla UÇÖ duruma müdahale etmiştir. UÇÖ’nün önderliğinde, Nisan 1999’da, Bangkok’da gerçekleştirilen Uluslararası Göç Sempozyumu’nda, kötü çağrışımlar yaptığı ve içinde suç fikrini de barındırdığı gerekçesiyle, “kaçak göç/göçmen” ya da “yasadışı göç/göçmen” kavramlarının yerine “düzensiz göç/göçmen” (*irregular migration*) kavramının kullanılması önerilmiştir (ILO, 2004: 11). Bu göçlere ilişkin uluslararası kuruluşların raporlarına

ve akademide yeni yeni filizlenmekte olan yazına bakılarak, yeni kavramın özümsemiği söylenebilir. Söz konusu kaynaklarda “kaçak göç/göçmen” ifadesi yerine daha çok “düzensiz göç/göçmen” kavramının kullanıldığı görülmektedir.

Bu tanımlama çerçevesinde düzensiz göçmen olarak kabul edilenlerin üç temel kategoriye ayrıldığı görülmektedir (Tapinos, 2000: 16-17; Baldwin-Edwards, 1999: 4; Jahn ve Straubhaar, 1999: 18-19; Wilpert, 1998: 270):

a-Sınır kontrollerinden kaçarak ya da sahte belge kullanarak bir ülkeye yasadışı yollardan girenler.

b-Yasal yollardan giriş yapıp sonradan yasadışı bir konuma gelenler. Turist olarak giriş yapıp, süresi içinde geri dönmeyenler ya da mülteci olarak giriş yapıp başvuruları reddedilmesine rağmen geri dönmeyenler buna örnektir.

c-Yasal yollardan giriş yapıp, yasal olarak kalmalarına rağmen kaçak olarak çalışanlar.

Bu kavramsallaştırma birçok yönden sorunludur. Görüldüğü gibi, kaçak göçmenlik, bu konumdaki göçmenlerin kendi eylemleri (yasadışı olarak sınırları geçmek, yasadışı olarak çalışmak vb.) sonucu düştükleri bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramla kaçak göç akımlarına karşı ılımlı bir hava yaratılması amaçlanmış olsa da, bunun göçmenlerin lehine bir durum olduğunu söylemek güçtür. Düzensiz göç/göçmen kavramı ile kaçak göçün farklı biçimleri anlatılmak istenirse de, referans noktası olarak yine göçmenlerin yasadışı konumu - ilk iki kategoride kaçak kalma, sonuncuda ise kaçak çalışma durumu- esas alınmaktadır. Kaçak konumdaki göçmen emekçiler, bu konumları nedeniyle hiçbir yasal korumadan yararlanamamakta ve her türlü sömürüye açık bir durumda bulunmaktadır. Düzensiz göçmen kavramı ile göçmenlerin bu durumu unutturularak örtülmektedir. Ayrıca, farklı kaçak göç kategorilerini tek başlık altında toplaması nedeniyle, bu kavramın kullanılması farklı göçmen gruplarının maruz kaldığı sorunların görmezden gelinmesine yol açmaktadır.

Kavramsal tartışma biraz daha berraklaştırılmalıdır. Öncelikle bu konudaki kavram kargaşasına değinmek gerekmektedir. Özellikle medya, sık sık kaçak göçmenlerin yakalanmalarının ya da ölümlerinin tellallığını yaparken, son derece keyfi bir şekilde, onlardan bazen kaçak göçmen, bazen de “mülteci” ya da “sığınmacı” olarak söz etmektedir. Birleşmiş Milletlerin 1951 Mültecilerin Hukuki

Statüsüne İlişkin Sözleşmesi'nde, kimlerin mülteci olarak kabul edileceği tanımlanmakta ve mülteci olduğu kabul edilenlere uluslararası düzeyde koruma sağlanmaktadır. Söz konusu Sözleşmede “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden (...) (m.1/A/2)” ifadesine yer verilerek mülteci tanımının sınırları belirlenmektedir.¹ Sığınmacı kavramı ise, 1951 Sözleşmesini onaylayan ülkelerin, bu sözleşmeyi çekince koyarak onaylamaları sonucu ortaya çıkan durumu ifade etmektedir. Örneğin, Türkiye, 1951 Sözleşmesini coğrafi çekince koyarak onaylamıştır. Türkiye bu çekince ile yalnızca Avrupa'dan gelenleri mülteci olarak kabul edeceğini, Avrupa'dan başka yerlerden gelenleri ise sığınmacı olarak kabul edeceğini taahhüt etmektedir. Sığınmacılar, üçüncü bir ülkeye kalıcı olarak yerleştirilinceye kadar ilk gittikleri ülkede kalmalarına yasal olarak izin verilen mülteciler olarak tanımlanabilir.

Kaçak göçmenlerin mülteci ya da sığınmacı olarak ifade edilmesi, gerçekte bu insanların yasal olarak sahip olmadıkları bir konuma sahiplermiş gibi gösterilmesine yol açmaktadır. Mülteci ya da sığınmacı olarak kabul edilenlere ne denli yeterli bir koruma sağlandığı ayrı bir tartışma konusudur.² Burada dikkat çekilmek istenen nokta, ekonomik nedenlerin mülteci ya da sığınmacılara sağlanan korumadan yararlanmak için haklı bir gerekçe olarak kabul edilmemesidir. Ne zaman insan hakları konusunda bir tartışma olsa, ilk referans noktası olarak alınan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de, insanlara bulunduğu ülkeyi kayıtsız koşulsuz terk etme hakkı tanınırken (m.13/2), başka bir ülkeye girme diye bir haktan söz edilmemektedir. Son çare olarak yollara düşenlerin durumuna seyirci kalınmakta, yalnızca lütfedilip sahiplerden cesetleri toplanmaktadır. Avrupa'ya girmeye çabalarken ölen binlerce kaçak göçmenin cesetlerinin Avrupa kıyılarına vurması

¹ Mülteci tanımı, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü ile yeniden düzenlenmiştir.

² Yasadışı yollardan giriş yapanlar görmezden gelinirken, mülteci ya da sığınmacı olarak giriş yapmak isteyenler pek de hoş karşılanmamaktadır. Bunlar, uluslararası düzeyde kendilerine sağlanan korumadan yararlanmak isterken, aslında bir anlamda kendilerini ele vermekte, adeta damgalanmaktadır. Çünkü mülteci adayları, ilgili resmi yerlere başvuru yaptıktan sonra kayıt altına alınmakta ve başvurular sonuçlanana kadar çizilen dar sınırlar içerisinde yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. Başvuruların sonuçlanması yıllar almaktadır. PRO ASYL'nin (2007) raporu, mülteci ve sığınmacıların gelişinin nasıl karşılandığını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

üzerine, Avrupa Komisyonunda, bunun önlenmesi için Afrika'da iş bulma bürolarının kurulması yönünde bir görüş tartışılmaya başlanmıştır (The Independent, 2006a). Söz konusu iş bürolarının kurulup kurulmayacağı, eğer kurulursa ne kadar gerçekçi bir çözüm aracı olacağı şu aşamada belirsizdir. Buna karşın, böyle bir düşüncenin ortaya atılmış olması, kaçak göçün tek yanlı bir olgu olmadığı, batılı ülkelerin bu işgücüne gereksinim duyduğunun dolaylı yoldan da olsa itiraf edilmesi gibi bir anlam taşımaktadır.

“İnsan kaçakçılığı” ve “insan ticareti”³ kavramları da bu alandaki yazına girmiş bulunmaktadır. Birinci durumda insanların sınırlar-arası geçişleri, ikinci durumda ise insanın bizzat kendisi alıcı ve satıcı arasındaki ticari ilişkinin konusu olmaktadır. Uluslararası Göç Örgütü'nün verilerine göre, bu ticaret, yıllık 10 milyon dolar ciro yapan bir endüstri haline gelmiştir (IOM, 2003: 60).

1.2.Kaçak göçmen işçilik: İşçilik mi, kölelik mi?

Bu çalışmanın temel ilgisi göç olgusundan çok göçmen işçilik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, eksik yanlarına karşın, düzensiz göç kavramının uluslararası göç hareketlerinin yeni biçimlerini tanımladığını kabul etsek bile, bu kavram, göçmen işçi istihdamı ve göçmen işçilik konusunda bir açılım sağla(ya)mamaktadır. Başta da belirtildiği gibi, bu konuda kaçak göçmen işçi kavramı devreye sokulmaktadır. Diğer taraftan, kaçak göçmen işçi kavramına karşı da temkinli olmak gerekmektedir.

³ İnsan ticareti, Sınırşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolde şu şekilde tanımlanmaktadır: “İnsan ticareti, kuvvet kullanarak veya kuvvet kullanma tehdidi ile veya diğer bir biçimde zorlama, kaçırma, hile, aldatma, nüfuzu kötüye kullanma kişinin çaresizliğinden yararlanma veya başkası üzerinde denetim yetkisi olan kişilerin rızasını kazanmak için o kişiye veya başkalarına kazanç veya çıkar sağlama yoluyla kişilerin istismar amaçlı temini, bir yerden bir yere taşınması, devredilmesi, barındırılması veya teslim alınması anlamına gelir. İstismar terimi, asgari olarak, başkalarının fuhuşunun istismar edilmesini veya cinsel istismarın başka biçimlerini, zorla çalıştırmayı veya hizmet ettirmeyi, esareti veya esaret benzeri uygulamaları, kulluğu veya organların alınmasını içerecektir (m.3/a).”

İnsanoğlu dünyaya kendi isteğiyle gelmemektedir. Dünyaya kendi isteğiyle gelmediği gibi, geldiğinde dünyanın neresinde yaşamını sürdüreceğine, hangi ülkenin vatandaşı olacağına, hangi ırk ya da etnik kökene mensup olacağına da kendisi karar vermemektedir. Bir kez dünyaya geldikten sonra onu çevreleyen iki temel sınır bulunmaktadır. Birincisi, fiziksel doğanın koyduğu sınırdır. Bu, insanoğlunun dünya gezegenini terk edip başka bir gezegene gitmesini engellemekte ve dünya gezegeni üzerinde de maddesel olarak kendini yeniden üretmesini zorunlu kılmaktadır. İkincisi ise, günümüz dünyasında egemen olan ve ulus devlet biçiminde örgütlenmiş bulunan siyasal-ekonomik yapılanmanın koyduğu sınırdır. Bu ise, insanları, maddi yaşamı sürdürme olanaklarına sahip olmasalar da, dünyaya geldikleri coğrafyada yaşamaya zorlamaktadır. Kapitalizmin coğrafi düzeyde eşitsiz gelişmesi, geri kalmış bölgelerdeki insanların -doğal evrim süreci sonunda yaşamları sonlanmadan- maddesel yaşamlarını sürdürmesini olanaksızlaştıran iki tehlike doğurmaktadır: Birincisi savaş, etnik-dinsel çatışmalar vb nedenlerle maddesel yaşamın tehlikeye girmesi, ikincisi gerekli tüketim maddelerine erişememe nedeniyle oluşan tehdit. Bu tehlikeleri yok etmek için coğrafi hareketlilik bir zorunluluk olmaktadır. Ancak, geri kalmış bölge insanları bu tehlikeleri aşmak için yola koyulduklarında, yukarıda sözü edilen ikinci sınır kendilerini çevrelemekte ve onları engellemektedir. Maddesel yaşamını sürdürmenin yollarını arayan bu insanlar, sınır denetimlerini kıran ve yasalara aykırı davranan “kaçaklar” olarak damgalanmaktadır. Kaçak damgasını yedikten sonra da mevcut yasaların kapsamı dışında tutulmakta ve aykırı davranışları gereği cezalandırılmaları meşru görülmektedir. García Hernández’in (2008) ve Rachleff’in (2008) de dediği gibi, aslında “hiçbir insan/insanoğlu yasadışı değildir”,⁴ onu yasadışı ilan eden, yine kendi ırkının egemenlerinin koyduğu kurallardır.

Kaçak göçler, bu göçlerin yönelik olduğu ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından tahmini olarak verilen istatistiklerde milyonlarca ifade edilmektedir. Bir ülkenin sınırlarından milyonlarca insanın kaçak olarak girmesi ve kaçak olarak yaşamını sürdürüp çalışıyor olmasına inanmak olanaklı değildir. Bu durumun, düşük ücretli işgücüne olan talebi karşılamak için yapılan, bir manipülasyon olduğu görüşü

⁴ Bu ifadenin *-hiçbir insan/insanoğlu yasadışı değildir (no human being is illegal)-* 2006 yılında, ABD’de, sokaklara dökülen göçmen işçilerin kullandığı bir slogan olduğunu belirtmek gerekir.

ileri sürülebilir. Yasadışı ilan edilip kaçak damgasını yemeleri, onlardan beklenen çıkarın en üst düzeye çıkarılması içindir. Kaçak olarak damgalanmaları, bu insanların, köleliği andıran koşullarda yaşamalarına ve çalışmalarına yol açabilmektedir. Kaçak olarak adlandırılan bu göçmenler, insan kaçakçıları ya da insan tacirlerinin ağına düşüp bir meta gibi alınıp-satılabilmekte, işverenlerle herhangi bir hukuksal zemini olmayan tam bir bağımlılık ilişkisi içinde çalışmak zorunda kalabilmektedir.

Kaçak konumdaki göçmen işçilerin istihdamında, taraflar arasında herhangi bir pazarlık söz konusu olmamakta ve devletin de görmezden gelmesiyle, işveren diktasına dayalı bir iş ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Kölelikte belirleyici, yani köleleri kölelik koşullarında yaşamlarını sürdürmeye zorlayan unsur mülkiyet ilişkisi – efendinin kölesinin mülkiyetine de sahip olması- iken, kaçak konumdaki göçmen işçilerde belirleyici unsur, onların yasadışı konumudur. Yasadışı konumları, onları savunmasız bırakarak her türlü sömürüye açık hale getirmektedir. İşverenler, bu durumdan yararlanarak bu işçileri kendilerine bağımlı kılmaktadır.

2.Uluslararası Emek Göçlerinin Yeni Biçimlerini Açıklamada Yeni Kuramsal Arayışlar

Uluslararası emek göçlerinin yeni biçimlerini kuramsal olarak açıklama çabalarının birleştiği ortak nokta; varolan göç kuramlarının yeni göçleri açıklamada yetersiz kaldığıdır. Massey ve arkadaşları (1994), sosyal bilimcilerin, göç konusunda ortak bir paradigma yerine disiplinler, bölgeler ve ideolojiler arasında bölünmüş, rekabet eden paradigmalara çalışmayı yeğlediklerini belirtmektedirler. Kuhn'un (2000) "bilgi, yalnızca araştırmacılar genel teori, kavram, araç ve standartlar benimsediğinde birikmeye başlar" sözüne de gönderme yaparak, göç konusunda ortak bir paradigmadan yola çıkmayan araştırmaların sonuçta dar kalıplar içinde kaldığı ve aynı bulguları tekrarlayan bir kopya niteliğinden öteye gidemediğini söylemektedirler. Kuzey Amerika göç yazını üzerine yaptıkları ayrıntılı değerlendirmede, uluslararası emek göçlerini açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımlardan herhangi birisini geçersiz kılacak derecede güçlü bir kanıt elde edemediklerini de belirtmektedirler. Görüldüğü gibi, Massey ve arkadaşları,

kuramsal problemi, varolan kuramların hepsini biraraya getirerek aşmayı önermektedirler. Hatton ve Williamson (1998: 12-13) da göç kuramlarından birini benimsemenin mutlaka diğerlerini reddetmeyi gerektirmediğine inanmaktadırlar. Kendi çalışmalarında, temelde ekonomik yaklaşımı (neoklasik yaklaşımı) benimsemelerine rağmen, ekonomik temelli olmayan yaklaşımları da test ettiklerini ve bu yaklaşımların da açıklayıcı gücünü koruduğunu söylemektedirler. Bu görüşlere, yine Kuhn'un (2000: 175), "farklı paradigmlar bilim adamlarının araştırma ile bağlanmış oldukları dünyayı farklı şekilde görmelerine neden olur" görüşünü karşıt sav olarak sunabiliriz. Varolan bütün kuramları biraraya getirme önerisi sorunlu bir yaklaşımdır. Çünkü kuramsal yaklaşımlar aynı olgunun farklı boyutlarına bakmaktadır. Eğer yapılmak istenen bu ise, yani aynı olgunun birçok boyutu açıklanmak isteniyorsa o zaman çok sayıda kuramsal yaklaşıma başvurulması bir çözüm olabilir. Bu noktada iki temel sorun ortaya çıkmaktadır: Birincisi eklektik olma sorunu, ikincisi de aynı dünya görüşünü paylaşmayan yaklaşımların biraraya getirilmeye çalışılması. Örneğin aralarında doku uyumsuzluğu olan, neoklasik iktisadın göç kuramının göçmen işçilik olgusuna bakışı ile Marx'ın yedek işgücü ordusu yaklaşımını biraraya getirmek olanaklı görünmemektedir. Zaten bütün kuramların biraraya getirilmesi gerektiğini savunan görüşler, Marx'ın yedek işgücü ordusu kuramını görmezden gelmektedir. İlgili çalışmalarda (Massey vd., 1993, 1998; Massey, 1999) bu kuramın adından bile söz edilmemesi masum bir unutkanlıktan kaynaklanmasa gerektir.

Bu tez çalışması, Türkiye'de inşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamını konu edinmekte ve bu olguyu göçmen emeğine olan talep açısından irdelemektedir. Bu nedenle, varolan kuramsal problemler yeni boyutlar kazanmaktadır. Varolan uluslararası emek göçü kuramları, daha çok Batılı ülkelere yönelik göçleri açıklamaya ilişkindir. Batılı ülkelere yönelik göçlere ilişkin çözümlenmeleri bile ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalan bu kuramların Türkiye'ye yönelik göçlere uygulanması güçlüklerle doludur. Kendisi de neoklasik yaklaşım içinde değerlendirilen Lewis (1954: 1)'in, Asya'nın sorunlarına yalnızca birkaç ekonomist tarafından ilgi gösterildiği, Asyalı ekonomistlerin bile kendilerini Avrupa iktisadının yaklaşımlarına ve varsayımlarına kaptırdığı yönündeki ifadeleri dikkate değerdir. Bu bölümde, önce uluslararası emek göçlerine ilişkin kuramsal yaklaşımlar eleştirel bir

gözle değerlendirilmekte, sonra da, Marx'ın "yedek işgücü ordusu" ya da "nispi artı-nüfus" olarak bilinen kuramına yer verilmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de inşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamını çözümlerken, yedek işgücü ordusu yaklaşımının sağladığı kuramsal temelden hareket etmektedir. Bununla birlikte göçmen işçilerin Türkiye'ye göç sürecine bakıldığında sosyal ağlar kuramının savlarının da geçerli olduğu noktalar görülmektedir. Vurgulamakta yarar var, söylenmek istenen kısmen yedek işgücü ordusu kısmen de sosyal ağlar kuramının açıklayıcı olduğu değildir. Bu kuramlar aynı olgunun farklı boyutlarına ışık tuttuğu gibi, birbirlerini dışlayan savlara da sahip değildir.

2.1.Emek arzı yönlü kuramların eleştirisi

Göç olgusuna neoklasik kuram penceresinden bakan kuramcılar, göçü, iktisadi rasyonalite davranışı ile açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu bakış açısına göre, insanlar, iktisadi rasyonalite gereği, daha yüksek gelir elde etmek ya da karşılaşılabilecekleri olası ekonomik riskleri ortadan kaldırmak için göç etmektedirler. Neoklasik kurama göre, uluslararası emek göçlerinin nedeni, emek arzı ve emek talebi arasında ortaya çıkan coğrafi farklılıklardır. Bu kurama göre, uluslararası emek göçleri, makro düzeyde, yüksek ücret düzeyine sahip olup işgücü kıtlığı çeken ülkelerle işgücü fazlası olup düşük ücret düzeyine sahip ülkeler arasında, ikinciden birinciye doğru olmaktadır. Bu göçlerin, ülkelerin ücret düzeylerini ters yönlü -ücret düzeyi yüksek ülkelerde aşağı, buna karşın, ücret düzeyi düşük ülkelerde yukarı- hareket ettirerek dengelediği ya da dengeleyeceği kabul edilmektedir. Neoklasik kurama göre, uluslararası emek göçleri, mikro düzeyde ise, bireylerin rasyonel bir kar-zarar hesabı yapmalarının sonucunda gerçekleşmektedir. Bireyler, bireysel bir kar-zarar hesabı yaparak daha yüksek kazanç elde edebileceklerini düşündükleri ülkelere göç etmektedir (Sjaastad, 1962; Todaro, 1969; Harris ve Todaro, 1970; Todaro ve Maruszko, 1987; Borjas, 1989). Neoklasik kuramcılarının kaçak göçlere ilişkin açıklaması ise, kaçak yollardan göç edenlerin, yola çıkmadan önce yaptıkları rasyonel fayda-maliyet hesaplarına, ek olarak, yakalanma ve sınır dışı edilme maliyetini de katacakları şeklindedir (Todaro ve Maruszko, 1987: 102). Neoklasik kurama karşı yöneltilen itirazlar sonucu ortaya çıktığı ileri sürülen, buna karşın,

neoklasik kurama karşıt bir kuram olmaktan çok, onun farklı bir versiyonu olarak değerlendirilebilecek “yeni ekonomi kuramı”na göre; göç kararı, tek tek bireyler tarafından değil, bireylerin üyesi oldukları hane halkları tarafından ortaklaşa alınan bir karardır. Göç kararı, daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olma beklentisi yanında, olası risklerin de ortadan kaldırılması amacıyla alınmaktadır (Stark ve Levhari, 1982; Stark ve Bloom, 1985; Katz ve Stark, 1986).

Bu yaklaşımlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, az gelişmiş olarak nitelendirilen ülkelerden gelişmiş olarak nitelendirilen batılı ülkelere yönelen ve genellikle yasal yollardan kayıtlı ve kontrollü olarak gerçekleşen göçleri açıklamaya yöneliktir. Güçlü eleştiriler (Cohen, 1987: 33-37; Portes ve Borocz, 1989) alan bu yaklaşımlar, kaçak göçleri açıklamada son derece yetersiz kalmaktadır. Çünkü Faist (2003: 64)’in de vurguladığı gibi, bu göçlerde belirleyici olan, Batı Avrupa ülkelerinin göçmen işçi talebiydi. Buna karşın, neoklasik damarın yeni dönem temsilcileri iktisadi rasyonalite tezinden taviz vermeyerek kaçak göçleri de bu yaklaşımla açıklama çabalarını ısrarla sürdürmektedirler. *Journal of Population Economics* dergisinin bir sayısı⁵ bu tartışmaya ayrılmıştır. Bu yaklaşımın savunucularına göre, kaçak göçmenler, sınırlayıcı göç politikalarına karşılık, yasadışı yollardan giriş yapıp devletlerin mücadele çabalarını boşa çıkartarak başarısızlığa uğratmaktadır (Djajic, 1997: 97; Epstein ve Weiss, 2001: 1). Kaçak göçmenlerin bunu iktisadi rasyonalite uğruna yaptığı, dolayısıyla bunun önüne geçmek için onların gelişinde etkili olan ekonomik nedenlerin ortadan kaldırılması gerektiği savunulmaktadır (Epstein, Hillman ve Weiss, 1999). Görüldüğü gibi, sınırlardan ölümün bile göze alınarak geçilmesi, iktisadi açıdan rasyonel bir davranış olarak değerlendirilerek, iktisadi rasyonalite fetişleştirilme derecesine vardırılmaktadır. Böyle bir yaklaşım, bilimsel bir yaklaşımdan çok alaycı bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Neoklasik kuramcılar, gözlerini, bir an bile olsa, bu işçilerin göç ettikten sonraki çalışma ve yaşama koşullarına çevirebilselerdi,⁶ ileri sürdükleri gibi, bu

⁵ *Journal of Population Economics*, 1999, Vol. 12, Issue 1.

⁶ Göçmen işçilerin göç ettikleri yerlerdeki yaşama ve çalışma koşullarını üzerine bir yığın çalışma bulunmaktadır. Yalnızca birkaç örnek için şu çalışmalara göz atılabilir: Castles ve Kosack, 1972; Sivanandan, 1979; Schierup, 1985; Cohen, 1987; Muus, 2002.

insanların daha iyi yaşama ve çalışma koşullarına kavuşamadıklarını görürlerdi. Bu yaklaşımın göz ardı ettiği en temel noktalardan biri de, siyasi sınırları yok sayarak, insanları uluslararası düzeyde serbest dolaşım özgürlüğüne sahipmiş gibi varsaymasıdır. Zolberg (1999)'in de dikkat çektiği gibi, bu kuram, özellikle, ulus devletlerin uluslararası emek göçlerini biçimlendirmedeki rolünü gözardı etmekle maluldür. Oysa ulus devletler, uluslararası göçlerde son derece belirleyicidir. Bu konu, ikinci bölümde, göç politikalarına ilişkin kısımda ele alınmaktadır.

2.2.Emek talebi yönlü kuramların eleştirisi

Massey ve arkadaşları varolan kuramları bir araya getirmeyi önerirken, Portes (1995: 19-22), neoklasik kuramın işlevsiz kaldığını ve bu kurama, özellikle makro düzeyde, alternatif yaklaşımların geliştirildiğini savunmaktadır. Portes'in, makro düzeyde, neoklasik kuramın yerini aldığı ileri sürdüğü kuramlar “dünya sistemi kuramı” ve “bölünmüş emek piyasası kuramı”dır. Bu kuramlar uluslararası emek göçlerini daha çok emek talebi cephesinden açıklamaya çalışmaktadır. Bu bölümde söz konusu kuramlar irdelenmektedir.

Uluslararası işgücü göçlerini kapitalizmin tarihsel gelişim süreciyle ilişkilendiren dünya sistemi kuramcıları, bu göçlerin, kapitalizmin dönemsel dalgalanmalarına bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Merkez-çevre soyutlaması üzerine inşa edilen bu kuram, uluslararası işgücü göçlerini, “çevre” ülkelerden “merkez” ülkelere doğru olan bir olgu olarak ele almaktadır (Petras, 1983: 45; Sassen, 1988; Tabak, 2000: 146). Uluslararası emek göçlerinin yeni biçimlerinin kaynağında yatan temel faktör olarak, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan dış yatırımları gösterilmektedir. Bu yazarlara göre, 1960'lardan beri artan bu yatırımlar gelişmekte olan ülke halklarını yerlerinden ederek göçe zorlamaktadır (Fröbel vd., 1980; Sassen, 1988). Yerinden edilen bu, ucuz ve yüksek düzeyde disipline olmuş, göçmen emeği gelişmiş merkezlerdeki düşük ücretli işler için ideal bir işgücü kaynağı oluşturmaktadır (Sassen, 1988: 128-134).

Portes, kaçak işgücü göçlerinin yapısal bir analizini yaptığı çalışmasında, bu göçleri de çevreden merkeze doğru olan göçler olarak görmektedir. Portes'e göre, kaçak göçmen işçiler, özellikle teknolojik yenilik yapma ve üretimi coğrafi olarak

yer değiştirme olanağına sahip olmayan, hizmetler kesimindeki küçük ölçekli firmalar tarafından kullanılan bir işgücü kaynağıdır. Ucuz bir işgücü kaynağı sunan ve yerli işçilerin pazarlık gücünü zayıflatan bu işçiler, politik sınırları yasadışı olarak geçtikleri için sınırsız sömürüye açık durumdadır (Portes, 1978: 472-474).

Fine (1998), bölünmüş işgücü piyasası kuramının oluşmasında özellikle Piore ve Doeringer ile Marksist geleneğe daha yakın olan Reich, Edwards ve Gordon gibi yazarların çalışmalarının önemli katkıları sağladığını belirtmektedir. Buna karşın uluslararası göç araştırmalarında bölünmüş işgücü piyasası kuramına yönelik olumlu ve olumsuz eleştirilerin neredeyse tamamı, Piore'nin *Birds of Passage* başlıklı çalışmasına atfen yapılmaktadır. Piore, bu çalışmasında, uluslararası göç hareketlerine yönelik açıklamalarında talep kanadına ağırlık vermekte, özellikle de göç alan gelişmiş bölge işverenlerinin rolüne değinmektedir. Piore (1979: 17-40), işgücü piyasasının birincil sektör ve ikincil sektör olarak ikiye bölünmüş bir durumda olduğu tezini ileri sürmektedir. Buna göre, göçmen işçiler ikincil sektörde bulunurken, birincil sektördeki işler yerli işçilere ayrılmaktadır. İkincil sektördeki işler genellikle niteliksiz, düşük ücretli, çalışma koşulları zor ve tatmin edici olmayan, güvensiz ve hiyerarşinin alt basamağında olan işlerdir. İkincil sektörde işçi devri oranlarının yüksek olması çalışanların işyerinde örgütlenmesini engellediğinden, işçi-işveren ilişkileri ağırlıklı olarak bireysel düzeydedir. İkincil sektör, işverenlerin, ekonomik dalgalanma ve belirsizliklere karşı koymak için işten çıkarmalara ve geçici olarak işten uzaklaştırmaya ilişkin yasal sınırlamalardan kurtulmasına olanak sağlamaktadır.

Dünya sistemi kuramcılarının, kapitalizmin küreselleşme sürecinde geçirdiği dönüşümü ve bu dönüşümün çevre ülkeler ve çevre ülke emekçi sınıfları üzerindeki etkilerini kavrama noktasındaki katkıları yadsınmaz (Hopkins ve Wallerstein, 2000). Ancak, hem dünya sistemi kuramı hem de bölünmüş emek piyasası kuramı, gelişmiş merkezlere doğru olan göçlere odaklanırken, bunun dışında kalan göç hareketlerini ihmal etmektedir. Bu nedenle, bu kuramlar, Türkiye'ye yönelik uluslararası emek göçlerini açıklamaya çabasında olan bu çalışma için uygun bir hareket noktası sunmamaktadır.

2.3.Sosyal ağlar kuramının eleştirisi

Portes (1995), neoklasik kurama, mikro düzeyde de, alternatif olarak “sosyal ağlar” yaklaşımını göstermektedir. Bu yaklaşım, uluslararası emek göçlerinin nedenlerinden çok, göçmenlerin göç sürecinde kullandıkları birtakım sosyal ağlara dikkat çekmektedir. Sosyal ağlar -Bourdieu'nun (1986) sınıflandırmasından hareketle- hem göç sürecinde ve hem de iş arama sürecinde etkin rol oynayan bir “sosyal sermaye” türü olarak değerlendirilmektedir. Göçmenler, bu ağlar sayesinde, gitmek istedikleri yerlerdeki yaşama ve çalışma koşulları hakkında bilgi edinmekte, iş bulmakta ve barınma olanakları sağlamaktadır. Belirli etnik gruptan olanların belirli çalışma alanlarında yoğunlaşması da sosyal ağlarla açıklanmaktadır (Portes ve Sensenbrenner, 1993; Portes, 1995; Waldinger, 1994). Portes (1995), sosyal ağlar yaklaşımını kullanarak, göç edilen ülkede yerleşikliğe geçmiş olan topluluklarla, aynı etnik kökenden olup bu dallara tutunarak yeni gelenler arasındaki ilişkileri irdelemektedir.

Uluslararası göçlerde sosyal ağların rolü yadsınamaz. Bununla birlikte sosyal ağları irdelerken özellikle üç noktanın göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Birincisi, kuramın göçmen işçilikten çok göç olgusunu açıklamaya çalışmasıyla ilintilidir. Uluslararası emek göçlerini analiz ederken, yalnızca yeni göç edenlerle daha önceden göç etmiş topluluklar arasındaki ilişkilere odaklanarak, sosyal ağ kuramının savlarıyla göç olgusunu açıklamaya çalışmanın göçmen işçilerin maruz kaldıkları sömürü ilişkilerini göz ardı etmek gibi bir tehlikesi bulunmaktadır. İkincisi, Portes ve Sensenbrenner'in dikkat çektiği konuya ilişkindir. Portes ve Sensenbrenner (1993: 1338-1344), genellikle sosyal ağlardan göçmenlerin nasıl yararlandıklarına ilişkin hikayelerin anlatılmasına karşın, bu ağların her zaman göçmenler açısından olumlu bir işlev yerine getirdiğinin söylenemeyeceğini ifade etmektedir. Üçüncüsü, Krismann'ın (2000: 279-284) da belirttiği gibi, sosyal ağlar yalnızca göçmen işçiler tarafından değil, işverenler tarafından da -düşük maliyetli ve esnek bir işgücü yaratmak, üretim sürecinin sosyal kontrolünü ele geçirmek vb amaçlarla- kullanılan bir stratejidir. Burada bir ekleme yapmak gerekiyor: göçmen işçilerin ya da işverenlerin sosyal ağları kullanmalarında hükümetlerin göçmenlerin gelişine yönelik politikalarının belirleyici rolü. Örneğin, Jordan ve Düvell (2002: 46),

düzensiz göçmen konumundaki göçmenlerin belirli iş alanlarında yoğunlaşmasının, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin, vatandaşlarını küreselleşmenin etkilerine karşı korumak için uyguladığı politikalarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Martinez-Veiga (1999: 107) da, farklı göçmen gruplarının belirli iş alanlarında yoğunlaşmasının başka alternatifleri olmamasından ve yalnızca bu yoğunlaştıkları alanın kendilerine iş fırsatı sunmasından kaynaklı olduğu görüşündedir. Bu çalışmada da, özellikle etnik ilişkilere dayalı, bazı sosyal ağların Türkiye’de inşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamında etkili olduğu görülmektedir. Bu konunun ayrıntıları son bölümde yer almaktadır.

Uluslararası kaçak işgücü göçleri açısından bir değerlendirme yapıldığında bu kuramlara şu eleştiriler yöneltilir:

Uluslararası kaçak işgücü göçlerini, emek arzı cephesinden açıklama gayretinde olan kuramlar, göçmen işçileri, ekonomik çıkar peşinde koşan ve çıkarını en üst düzeye çıkarmak için göç yoluna düşen eyleyiciler olarak resmetmektedir. Buna karşılık, daha yüksek gelir ve yaşam düzeyi beklentisiyle göç eden göçmen işçileri ne emek piyasasında ne de emek sürecinde kavramaya olanak tanıyacak bir kuramsal temel sunmamaktadır. Göçmen işçilerin daha yüksek gelir beklentisiyle göç ettikleri kabul edilmekte, göç sonrasında ne olduğuyla ilgilenilmemektedir. Oysaki göçmen işçilerin göç ettikten sonraki yaşama ve çalışma koşulları incelenmeden, emek göçlerini bu şekilde açıklamak, bilimsel temelden yoksun bir yaklaşım olmaya mahkumdur.

Dünya sistemi ve bölünmüş emek piyasası kuramcıları, neoliberal yeniden yapılanma sürecini ve özellikle çevre ülke olarak nitelendirilen ülkelerde insanları göçe zorlayan koşulları anlamada değerli katkılar sunmaktadır. Bu kuramcılar, göçmen işçilerin, merkez ülke olarak nitelendirilen ülkelerde en alttaki işler için uygun bir emek kaynağı olarak görüldüğüne ilişkin bulgular ortaya koymakta, buna karşın, yönü merkez ülke olarak nitelendirilen ülkelere doğru olmayan göçlere ilişkin çok fazla bir şey söylememektedirler.

Sosyal ağlar kuramı göçmen işçilik olgusunu ve göçmen işçilerin çalışma koşullarını incelemek için uygun bir hareket noktası değildir. Diğer taraftan kuram

göç süreci ve bu süreçte sosyal ağların nasıl işlediği noktasında açıklayıcı savlar ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, göçmen işçilerin Türkiye'ye gelişi ve iş bulma kanallarını incelerken sosyal ağlar kuramının savlarına başvurulmakta, ancak, söz konusu ağların yalnızca işçiler tarafından kullanılan bir sosyal sermaye türü olduğu yönündeki görüşlere karşı eleştirel bir tavır alınarak.

3.Yeni Arayışlara Eski Bir Yanıt: Yedek Sanayi Ordusu/Nispi Artı-Nüfus Kuramı

Bu çalışmanın temel ilgisi salt göç olgusu değil, kaçak göçmen işçi istihdamıdır. Kaçak göçmen işçi istihdamını incelemek için Marx'ın "yedek sanayi ordusu kuramı" son derece uygun bir kuramsal zemin sunmaktadır. Emekçi sınıfın bu kesiminin içinde bulunduğu koşullarla, kapitalizmin erken dönemlerinde görülen karanlık koşullar arasındaki çarpıcı benzerlik de Marx'ın kuramının açıklayıcı gücünü desteklemektedir.

Marx'ın yedek sanayi ordusu kuramı, doğrudan emek göçü olgusunu açıklamaya yönelik değildir. Marx, yedek sanayi ordusu kuramını, kapitalist birikimin genel yasasını ele aldığı bölümde ortaya koymaktadır. Marx, kapitalist birikimin, sermayenin kendisini sürekli olarak genişletebilmesi için, gerekli olandan çok daha fazla bir emekçi nüfusu durmadan ürettiğini belirtmektedir. Yedek sanayi ordusu, işsiz ya da yarı-işsiz kesimdir ve bu ordu çalışanların işten atılması ya da ek emekçi nüfusun her zamanki kanallardan daha güç emilmesiyle yaratılmaktadır. Marx'a göre, emekçi artı-nüfus, bir taraftan sermayenin kendisini genişletmesi konusunda değişen gereksinimlerini karşılamak için her an sömürülmeye hazır bir emek kaynağı yaratmak, diğer taraftan da çalışan kesimi aşırı çalışmaya boyun eğdirerek sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakmak gibi iki temel işlev yerine getirmektedir (Marx, 2004: 599-610). Marx, göçmen emekçileri de nispi artı-nüfus kaynaklarından biri olarak değerlendirmekte (2004: 612) ve emekçi sınıfın bu kesimi için "gereksinmeye göre bazen şu, bazen de bu noktaya sürülen, sermayenin hafif piyadeleri" yorumunu yapmaktadır (2004: 631).

Yedek işgücü ordusu kuramı özellikle emek-yoğun ve niteliksiz işlerin yapıldığı ekonomik faaliyet alanları açısından açıklayıcı gücünü korumaktadır. Bu

noktada ülkelerin gelişmişlik düzeyi açısından yedek işgücünün yerine getirdiği farklı işlevlerden söz edilebilir. Örneğin, bir sonraki bölümde görüleceği gibi, Batılı ülkelerdeki emek yoğun alanlarda yerine getirdiği işlev ile son bölümde görüleceği gibi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki emek-yoğun işlerin yapıldığı alanlardaki işlevi farklıdır.

Bir noktanın altını çizmekte yarar var. Buradaki amaç ne inceden inceye bir kuram ortaya koyup araştırma bulgularının buna uyup uymadığına bakmak, ne de benimsenen kurama değişmez kutsal bir kuram muamelesi yapmaktır. Lever-Tracy ve Quinlan (1988), tam da bunu yapmaktadır. Onlara göre, Marx yedek işgücü ile işsiz ve yarı-işsiz kesimi kastetmektedir, bu nedenle, bu kalıba uymayanlar yedek ordu saflarında kabul edilemez (1988: 12-13).

Yedek işgücü ordusunun değişmez tek bir işlevinden söz edilemez. Örneğin, bu ordunun, kapitalizmin elli yıl öncesindeki işlevi ile günümüzdeki işlevi farklıdır. Yedek işgücü, çalışan kesimi baskı altında tutmakla birlikte, kaçak göçmen işçi istihdamında olduğu gibi, sömürü oranını artırmak için çalışan kesimin yerine de geçirilebilmektedir.

İnşaat sektöründe göçmen işçi istihdam edilerek, emekçi sınıf arasında, yerli ve yabancı işçi gibi, sanal bir ayırım yaratılmakta ve göçmen işçiler yerli işçilere tercihen işe alınmaktadır. Bu, yedek ordunun çalışan kesim üzerinde baskı kurup, onları daha fazla çalışmaya zorlama yanında, çalışan kesimin yerine geçerek bu kesimi yedek ordunun işsiz saflarına göndermek gibi bir işlev gördüğünü de göstermektedir. Ancak kaçak göçmen işçiler yerli işçilerin yerine işe alınmakla yedek ordunun karşı saflarına geçmiş olmamaktadır. Emekçi sınıfın bu kesimi, gereksinime göre kısa sürelerle çalıştırılıp işten atılmakta sonra geri alınmakta ve bu atıp-geri alma süreklilik kazanmaktadır. Bu nedenle, yedek işgücü ordusu, işsiz ve yarı-işsizler olarak değişmez bir kesinlikte ele alındığında da, kuram, Türkiye inşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamı açısından açıklayıcı gücünü korumaktadır.

Son bölümde görüleceği gibi, Türkiye inşaat sektöründe kaçak göçmen işçiler işe alınarak yerli işçiler dışarıda bırakılmaktadır. Aynı zamanda kaçak göçmen işçilerin birçoğu da işsiz olarak etrafta dolaşmaktadır. İşsiz gezenler işe alınanları baskı altına almanın aracı olarak kullanılmaktadır. Böylece, yedeğin de yedeğinin yaratıldığı söylenebilir. Aslında işçi sınıfına bir bütün olarak bakıldığında değişen bir

şey olmadığı görülmektedir, bir yedek ordu her zaman yaratılmaktadır. Asıl ve yedeğin yer değiştirmesinin önemi yoktur.

İKİNCİ BÖLÜM

YEDEK İŞGÜCÜ KAYNAĞI OLARAK KAÇAK GÖÇMEN İŞGÜCÜ TALEBİ VE ULUSLARARASI KAÇAK İŞGÜCÜ GÖÇLERİNE YÖNELİK POLİTİKALAR

1.Yedek İşgücü Kaynağı Olarak Kaçak Göçmen İşgücü Talebi: *“Kaçak göçmen işçilerin olmadığı bir yaşam güneş ışığından yoksun bir yaşama benzer...!”*

Ronaldo Munck (2002: 1), “küreselleşmenin” başlıca özelliklerinden birinin üretken olması ve en çok da işgücü üretmesi olduğunu söylemektedir. Kapitalist birikim rejimi, “küreselleşme” olarak adlandırılan dönemde, kaçak göçmen işçileri de yedek ordu saflarına katarak işgücü rezervlerini genişletmiştir. Bu süreçte gözlenen diğer bir olgu da enformelleşmenin yaygınlaşmasıdır. Ekonomik faaliyetin üretim sürecini düzenleyen yasal ve kurumsal düzenlemelerin dışına çıkartılması olarak ifade edebileceğimiz enformelleşme olgusu, yeni-liberal yapılanma sürecinde gelişmekte olan ülkeler yanında gelişmiş ülkelerde de yaygınlaşmıştır. Enformelleşmenin yaygınlaşması, işgücünün niteliksiz ya da düşük nitelikli ve en savunmasız kesimlerine yoğun bir talep yaratmıştır. Bunun nedeni, kayıtdışı çıkartılan üretimin kayıtdışı istihdamla birleştirilerek artı-değer oranını en üst düzeye çıkarma çabasıdır. Dolayısıyla kaçak göçmen işçi istihdamına, daha doğru bir ifadeyle, göçmen işçilerin kaçak olarak çalıştırılmasına yol açan nedenlerin başında - ama tek neden değil- enformelleşme olgusunun olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kaçak göçmen işçiler çoğunlukla küçük işletmeler tarafından çalıştırılmaktadır. Şu önemli noktanın altını çizmekte yarar var; ekonomik faaliyetin kayıtdışı çıkartılmasında küçük işletmeler bir araç olarak kullanılmaktadır. Bunun anlamı, kayıtdışılaşmanın sağladığı kuraldışı çıkardan aslan payını bu küçük işletmelerin değil, asıl işveren konumunda olanların almasıdır.

Bu bölümde, kaçak göçmen işçi istihdamının gerekçeleri ve kaçak göçmen işçilerin istihdam edilmesine olanak tanıyan işgücü piyasası koşulları eleştirel olarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

1.1.Enformel ekonomi

Kaçak göçmen işçi istihdamını öncelikle enformelleşme olgusuyla ilişkilendirmek gerekmektedir. Enformelleşme ise kapitalist birikim rejimine ilişkin bir olgudur. Tabak (1999: 11), enformelleşme olgusunun son yirmi yılda bütün yerküreye yayıldığına, buna karşın, ironik bir biçimde, varlık koşullarının artık sorgulanmadan kabul edildiğine dikkat çekmektedir. Sorgulanmak şöyle dursun, enformelleşmeyi olumlayıp, hem yerli hem de göçmen işgücü açısından önemli olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır (Erdem, 2006: 102-103). Bu bölümde enformelleşmenin varlık koşulları eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmaktadır.

Enformelleşme olgusu, 1970'lerin başlarında, UÇÖ raporlarında gündeme getirilmeye başlanmıştır. Önceleri gelişmekte olan ülkelere özgü bir sorunsal olarak ele alınan enformelleşme olgusunun “enformel sektör” olarak kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Enformel sektör kavramıyla gelişmekte olan ülkelerin kentsel alanlarında görülen, ancak, formel sektörle arasına kesin çizgiler çekilen gelir getirici faaliyetler ifade edilmektedir (Hart, 1973; ILO, 1999). Söz konusu gelir getirici faaliyetlerden oluşan “enformel sektör,” bu faaliyetleri sürdürenler tarafından başvurulan bir hayatı sürdürme yolu olarak görülmüştür. Bu yaklaşım sonradan yoğun bir eleştiri yağmuruna tutulmuş ve formel sektörden ayrı bir enformel sektörün söz konusu olmadığı savunulmuştur. Bu karşıt görüşün dayandığı temel sav, enformel sektör olarak adlandırılan faaliyetleri sürdürenlerin, kapitalist endüstrileşmenin yeterli istihdam kapasitesi yaratamayarak dışarıda bıraktığı kesimler olduğudur. Dolayısıyla, bu anlamda enformelleşme olgusu kapitalist gelişmenin dolaylı olarak yol açtığı bir durumdur. Diğer taraftan, “enformel sektör” olarak adlandırılan ekonomik faaliyetler, kapitalist birikim rejiminin dolaylı olarak yol açtığı, buna karşın, Portes ve Walton'ın (1981: 84-99) da belirttiği gibi, doğrudan yarar sağladığı bir sömürü alanıdır. Buna göre, enformel sektör olarak adlandırılan faaliyetleri sürdürenler, bu şekilde hayatta kalarak, kapitalizmin hizmetine hazır, örgütsüz bir emek havuzu oluşturmaktadır. Kapitalist firmalar, bu durumdan, emeğin yeniden üretim maliyetlerini azaltmak, iş yasalarını çiğnemek ve talep

dalgalanmalarının olumsuz etkilerinden kurtulmak başta olmak üzere sayısız yararlar sağlamaktadır.

1980’li yıllara kadar, kapitalist gelişmenin yeterli istihdam yaratamayarak dışarıda bıraktığı kesimler tarafından başvuru ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir hayatı sürdürme yolu olarak görülen enformelleşme olgusunun, bu dönemden itibaren gelişmiş ülkelerde de gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Sassen (1997: 1), enformelleşme olgusunun, 1980’lerin sonunda, Amerika Birleşik Devletleri-ABD ve Batı Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerde gözle görülür bir hal aldığını belirtmektedir. Milli gelire göre yaklaşık olarak, Batı Avrupa ülkeleri % 18, Kanada % 16, Avustralya % 15 ve ABD % 9 oranında enformel ekonomiye sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerde bu oranların çok daha yüksek (% 30-70 arasında değişmektedir) olduğu görülmektedir (ILO, 2005: 228-229).

Enformelleşme, artık yalnızca kapitalizmin istihdam olanağı tanımayarak dışarıda bıraktığı kesimler tarafından başvuru bir hayatı sürdürme yolu değil, kapitalist firmaların işgücü maliyetlerini düşürmek için doğrudan başvurduğu bir yol olarak da karşımıza çıkmaktadır. Enformelleşme olgusunu, sınırları belirli ve formel sektörden ayrı bir “enformel sektör” olarak gören yaklaşımlar artık kabul görmemektedir. Bu yaklaşımlar, enformelleşmeyi daha çok, devletin -insanların temel gereksinimlerini karşılama, gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapma vb bakımlardan- yetersizliğinden kaynaklanan bir durum olarak görmektedir (de Soto, 1989; Chickering ve Salahdine, 1991).

Enformelleşme olgusunu bir sektör olarak değil, bir süreç, kapitalist birikim rejiminin önünü açmak için başvuru bir yol olarak kavrayan yaklaşımlar ağırlığını hissettirmektedir. Bu yaklaşımın savunucuları, kapitalist birikim açısından enformelleşmenin yerine getirdiği başlıca işlev konusunda, ortak bir noktada birleşmektedir: Örgütlü emeğin gücünü kırmak ve bunun yerine ucuz ve uysal bir esnek işgücü yaratmak (Castells ve Portes, 1989; Tokman, 1992: 11; Sassen, 1997: 2; Tabak ve Crichlow, 2000; Beneria ve Floro, 2003; Munck, 2002: 112). UÇÖ da, yeni-liberal yapılanma sürecinde enformelleşmenin yaygınlaşması karşısında, “enformel sektör” kavramı yerine “enformel ekonomi” ve “enformel istihdam” kavramlarını kullanmaya başlayarak, enformelleşme olgusuna karşı hem yaklaşımını hem de kavramsal tercihini bu yönde değiştirmiştir (ILO, 2002: 4).

Özetle, enformelleşme, sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırarak artı-değer oranını artırmak için kapitalist firmaların ekonomik faaliyetlerini kayıt dışına çıkartması olarak ifade edilebilir. Ekonomik faaliyetin ve özellikle istihdamın kayıt dışına çıkartılması sermaye lehine hem vergi, sosyal güvenlik primi, tazminat vb. yükümlülüklerden kurtulma hem de işgücünün yaş, toplumsal cinsiyet, etnik köken, göçmen vb. özelliklerini daha fazla sömürme olanağı tanıma gibi iki temel işlev görmektedir. Ekonomik faaliyetin kayıt dışına çıkartılması ülkelere ve sektörlerle göre farklı yöntemlerle olabilmektedir. Bu çalışmada incelenen Türkiye inşaat sektöründe ise, kayıt dışına kaçmak için kullanılan en yaygın yol taşeronlaşma ilişkileridir.

Enformelleşmenin artmasıyla birlikte kaçak göçmen işçi istihdamında da gözle görülür bir artış olmuştur. Şimdi kapitalist birikim açısından kaçak göçmen işçi istihdamının artmasının nedenlerine daha yakından bakmaya çalışalım.

1.2.Kaçak göçmen işçi talebinin özgül gerekçeleri

Göçmen işgücü, gelişmiş ülke ekonomilerinde, özellikle niteliksiz ya da düşük nitelikli ve emek yoğun işler için vazgeçilemez bir işgücü kaynağı olmuştur. Papademetriou ve Yale-Loehr (1996: 3), göçmen işgücü için, “gelişmiş ülke ekonomilerinin hem motoru hem de yakıtı olmuştur ve olmaya da devam edecektir” yorumunu yapmaktadır.⁷ Örneğin, Birleşmiş Milletler-BM ve OECD (*Organisation for Economic Co-Operation and Developmet*) raporlarında, gelişmiş ülkelerin çoğunun yüksek nitelikli işler yanında tarım, imalat ve inşaat başta olmak üzere bazı alanlarda da niteliksiz işgücü kıtlığı çektiği belirtilmektedir. İşgücü göçleri olmaksızın bu alanlardaki işgücü kıtlığının karşılanamayacağı ve bu ülkelerdeki ekonomik çıktı ve kişisel refahın düşeceğinden endişe duyulmaktadır. Bu nedenle, işgücü kıtlığını gidermeye yardım edeceği gerekçesiyle, daha az sınırlayıcı göç politikalarından yana tavır konulmaktadır. Özellikle niteliksiz işler için, geçici

⁷ Fişek (2005) de, beyin göçü olarak adlandırılan nitelikli işgücü göçleri için “küreselleşmenin yakıtı” benzetmesini yapmaktadır. Ancak, Fişek’in yaklaşımı Papademetriou ve Yale-Loehr’in yaklaşımından kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Papademetriou ve Yale-Loehr, kontrollü göçleri, ABD nezdinde, gelişmiş ülkeler açısından olumlarken, Fişek, göç olgusundaki sömürü ilişkisini deşifre etmektedir.

yabancı işgücü istihdamının işgücü kıtlığını giderme yanında, işgücü piyasalarını esnekleştirme çabalarına da büyük katkı sağlayacağına inanılmaktadır (OECD, 1998, 2003; UN, 2004). Diğer taraftan, niteliksiz işlerdeki işgücü kıtlığı el altından kaçak göçmen işçi istihdam edilerek karşılanmaktadır. Bu konunun da, sözü edilen raporlarda açıkça dile getirildiği görülmektedir.

Kapitalizmin 1980'lerden itibaren adeta bir salgın gibi yaymaya başladığı kaçak göç akımlarının küresel bir sorun haline geldiği söylenebilir. ABD'de 2000 yılında 7 milyon kaçak göçmen bulunduğu -şimdilerde ise bu sayının 12 milyon olduğu- tahmin edilmektedir (INS, 2003: 1). Avrupa'da 1990'ların sonunda 3 milyon kaçak göçmen olduğu (IOM, 2000: 198) ve Avrupa Birliği'ne yılda yaklaşık 500 bin kişinin kaçak yollardan giriş yaptığı tahmin edilmektedir. Rusya, Arjantin, Kore Cumhuriyeti ve Japonya da kaçak göç sorunuyla karşı karşıya kalmaya başlamıştır (ILO, 2004: 11-12).

Bununla birlikte, kaçak göçmen işçi istihdamına ilişkin var olan bilgilerin çoğunun söylencesel nitelikte olduğu söylenebilir. Konuya ilişkin diğer bir sorun da güvenilir gerçek istatistik verilerinin bulunmamasıdır. Bu nedenle, burada, konuyu daha sağlam temellere dayandırarak inceleyen çalışmalara yer vererek, bu çalışmalar yardımıyla kaçak göçmen işçi talebinin özgül gerekçeleri irdelenmeye çalışılmaktadır. Hemen söylemek gerekir ki, böylesi çalışmaların sayısı da son derece sınırlıdır. Kaçak göçmen işçi istihdamı sorunu, Güney Avrupa ülkeleri olan İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın gündemini yoğun bir şekilde meşgul etmektedir. Geleneksel olarak göç veren ülke olarak nitelendirilen İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan 1980'lerden itibaren uluslararası göçlerin uğrak yerleri olmaya başlamıştır. Bu göçlerin önemli bir bölümü düzensiz göç olarak ifade edilen göçlerdir ve belirtildiği gibi bu ülkelerde kaçak göçmen işçi istihdamı da son derece yaygındır. Bu ülkeler, kaçak göç ve göçmen işçilerin enformel istihdamı gibi sorunlarla görece daha uzun bir süredir meşgul olmaktadır. Bu bölümde bu ülkelere ilişkin yazın gözden geçirilmektedir. Bunun iki nedeni vardır; birincisi bu ülkelere ilişkin yazının daha sağlam temellere dayanması, ikincisi de söz konusu yazında kaçak göçmen işçi istihdamına karşı eleştirel bir bakış açısının olması.

İtalya'da, 1970'lerin ortalarından beri işsizliğin yüksek olduğu güney bölgelerden iç göçün azalmasının göçmen işgücüne talep yarattığı ve 1990'lardan

itibaren, özellikle yerli işçiler arasındaki işsizlik oranının düşük olduğu bölgelerde, göçmen işçi yoğunluğunun artmaya başladığı görülmektedir. 1990'ların ortalarında İtalya'da 1 milyon göçmenin yaşadığı ve büyük çoğunluğunun, kalma ve çalışma izni olmadan, yasadışı olarak geldiği tahmin edilmektedir. Reyneri, göçmen işçilere olan talebin kaynağında yaygın enformel ekonominin bulunduğunu ve göçmen işçilerin istihdam edilmesindeki en önemli nedenin, emek maliyetlerini düşürmek olduğunu ileri sürmektedir (Reyneri, 1999: 86, 102).

Kaçak göçmen işçiler, İtalyan ekonomisinde tarım, inşaat ve tekstil sektörleri başta olmak üzere birçok alanda çalıştırılmaktadır. Bu işler, teknolojik yenilik ve verimlilik düzeyi düşük, niteliksiz ya da düşük nitelikli ve emek yoğun işlerdir. Bu işlerde, yerli işçilerin çalışmak istememesi nedeniyle, ortaya çıkan işgücü kıtlığı göçmen işgücüne talep yaratan en önemli nedenlerden biridir. Diğer sektörlerden farklı olarak küçük imalat firmalarının karşı karşıya kaldığı uluslararası rekabet baskısı da, bu firmaları, emek maliyetlerini azaltmak için kaçak göçmen işçi istihdamına yönelten nedenlerin başında gelmektedir. Göçmen işçiler, çalıştırıldıkları sektörlerde esnek, ucuz ve uysal bir yedek işgücü kaynağı oluşturmaktadır. Göçmen işçiler, İtalya'daki işgücü içerisinde en yüksek işçi devri oranına sahip kesimdir. İtalya'ya gelen göçmen işçilerin sayısının sürekli artmasına bağlı olarak göçmen işçiler arasında işsizlik giderek artmaktadır (Reyneri, 1998: 313-326; Reyneri, 1999: 86-87). Bu durum, yedek işgücü ordusunun da yedeğinin yaratılması olarak yorumlanabilir.

İspanya'ya göçmen işçilerin gelişi 1989'dan sonra önem kazanmıştır. Bunda, göçmen işçilerin İspanya'ya gelmesine ve çalışmasına olanak tanıyan yasal düzenlemeler etkili olmuştur. Buna karşın, İspanya'daki göçmen işçilerin büyük çoğunluğunun kaçak konumda olduğu ifade edilmektedir. Göçmen işçiler, İspanya'da da, yerli işçilerden boşalan, bu nedenle işgücü kıtlığı çekilen işlerde çalıştırılmaktadır. Bu işçiler genellikle düşük nitelikli ya da niteliksiz ve emek yoğun işlerde, kayıtdışı olarak çalıştırılmaktadır. Nitelikli olanlar da niteliğine bakılmaksızın bu tür işlerde çalıştırılmaktadır. İspanya'da kalma ve çalışma iznine sahip olan göçmenlerin bile çoğu kayıtdışı çalıştırılmaktadır. Göçmenlerin büyük bir bölümü hizmetler kesiminde istihdam edilmektedir. Hizmetler kesiminden sonra göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu sektörler sırasıyla tarım, imalat ve inşaat

sektörleridir. Üçüncü Dünya olarak nitelendirilen ülkelerden gelen göçmenlerin % 75'i İspanya'da kayıt-dışı ekonomide çalışmaktadır. Bu, toplam kayıt-dışı iş piyasasının yüzde beşine eşdeğerdir. İster kaçak olsun, isterse yasal bir konumda olsun sözleşmesiz, sosyal güvenceden yoksun, çok düşük ücret, çok uzun günlük çalışma süresi vb İspanya'daki göçmen işçilerin ortak sorunlarıdır (Sole vd., 1998: 333-342). Kaçak göçmen işçiler kısa süreli, genellikle haftalık, bazen gündelik ve niteliksiz geçici işlerde her an işverenlerin kullanımına hazır bir yedek işgücü kaynağı oluşturmaktadır. İstenmediğinde kolayca işten atılabilen, kimi kez işverenler tarafından kandırılarak ücret bile ödenmeyen bu işçiler sefil bir yaşam sürmektedir (Martinez Veiga, 1999, 2007).

Kaçak göçmen işçiler Portekiz işgücü piyasasında da boy göstermeye başlamıştır. Yerli işçilerin diğer gelişmiş Avrupa ülkelerine ve Kuzey Amerika'ya gitmesi nedeniyle bazı alanlarda işgücü kıtlığı yaşanması, kaçak göçmen işçilere olan talebin en başta gelen nedeni olarak gösterilmektedir. Özellikle 1980'lerden itibaren canlanan inşaat işleri kaçak göçmen işgücüne dayalı bir hal almıştır. Bununla birlikte turizm ve hizmetler sektörü de göçmen işçilerin yoğun olarak çalıştırıldığı alanlardır. Göçmen işçiler emek-yoğun niteliksiz işlerde istihdam edilmektedir (Corkill ve Eaton, 1999: 151-156).

Diğer Güney Avrupa ülkelerine paralel olarak 1980'lerden itibaren Yunanistan da uluslararası göç alan bir ülke konumuna geçmiştir (Droukas, 1998: 348; Baldwin-Edwards ve Fakiolas, 1999: 188; Iossifides ve King, 1999: 206). Iossifides ve King, Yunanistan'ın göç almaya başlamasının nedenleri arasında bu ülkenin coğrafi konumunu, Avrupa Birliği-AB'ne üye Kuzey ülkelerin sıkı göç politikalarını ve Yunanistan ekonomisinin gelişmesini ilk sıralarda göstermektedir. Bu yazarlara göre, ilk üç nedenden daha az önemde olmakla birlikte, yaygın enformel ekonomi de Yunanistan'a yönelik göçlerde belirleyici bir etkidir. Tarım, inşaat, balıkçılık ve turizm alanlarında, yerli işgücü kıtlığı çekilen mevsimsel ve emek yoğun işler kaçak göçmen işçilere yoğun talep olan alanlardır. Yunanistan ekonomisinde düşük ücretli, esnek, güvencesiz ve geçici zor işlerde çalışmaya razı, kısacası her türlü sömürüye açık kaçak göçmen işgücüne olan talep giderek artmaktadır (1999: 206-214).

Iossifides ve King, hem Yunanistan'da hem de İtalya ve İspanya'da, 1970'lerden beri doğum oranlarında dramatik düşüşler yaşandığını belirtmekte ve

doğum oranlarındaki düşüğe bağlı olarak iş piyasasına girişlerin azalmasını da, bu ülkelerdeki göçmen işgücü talebinin nedenleri arasında göstermektedir (1999: 224). Aslında, gelişmiş ülkelerin birçoğunun, özellikle sosyal güvenlik sistemlerini zorlayan birtakım demografik sorunlarla karşı karşıya bulunduğu yönünde bir görüş giderek yaygınlaşmaktadır. Buna göre, gelişmiş ülkelerin birçoğunun düşük doğum oranları ve doğumda yaşam beklentisinin yüksek olması sorunuyla karşı karşıya bulunduğu belirtilmektedir. Bu durum, toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusun artmasına yol açmakta ve yaşlı nüfusun artması da emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği ve işgücü piyasasındaki denge gibi sorunları gelişmiş ülkelerin önüne koymaktadır. İşgücü göçleri bu sorunların çözümü bağlamında da önemli bir tartışma alanı yaratmaktadır (OECD, 2003: 106-107; UN, 2001).

Görüldüğü gibi, Güney Avrupa ülkelerinde kaçak göçmen işgücü talebinin en başta gelen nedeni, kaçak göçmen işçilerin çalıştırıldıkları sektörlerde yaşanan işgücü kıtlığıdır. Buna karşın, kaçak göçmen işçilerin yerli işçilere tercihen işe alınması ve göçmen işçilerle yerli işçiler arasında aynı işler için rekabet yaşanması, nadiren görülmektedir (Reyneri, 1998: 326; Sole vd., 1998: 341). İşgücü kıtlığının nedenleri ülkelere göre farklı olsa da, kaçak göçmen işçi istihdamının gerekçeleri benzerdir: Ucuz, uysal, esnek ve hepsinden önemlisi kayıtdışı bir yedek işgücü ordusu yaratmak. Kaçak göçmen işçileri bu ülkelere çeken nedenlerin ilk sırasına, yaygın enformel ekonominin bu emek kaynağına olan gereksinimini koymak gerekmektedir. Venturini, Güney Avrupa ülkelerine göçmen işçilerin gelişini bu ülkelerin milli gelirlerindeki artışa bağlamaktadır (2004: 11). Buna karşın, örneğin, Baganha (1998: 367), Portekiz'e göçmen akışının başladığı dönemdeki sosyal ve ekonomik koşullar göz önüne alındığında, göçmenlerin göç etmek için bu ülkeyi tercih etmelerinde etkili olacak neredeyse hiçbir nedenden söz edilemeyeceğini ifade etmektedir.

Kaçak göçmen işçilerin istihdam fırsatı yakalayabildiği sektörlerdeki işler genellikle emek yoğun, vasıfsız, meslekte yükselme olanakları olmayan, düşük ücretli, kötü çalışma koşullarına sahip işlerdir. Alana ilişkin yazında, İngilizce 3-D (*difficult-dirty-dangerous*) işleri olarak adlandırılan bu tür işler, genellikle yerli işgücü tarafından yapılmak istenmemektedir. Bu insanlar başka çareleri olmadığı için zorunlu olarak bu koşullarda çalışmaya razı olmaktadır. Aslında zorunluluk yalnızca

kaçak göçmen işçiler açısından söz konusu değil, iki yanlıdır. Kaçak göçmenleri çalıştıranlar da deyim yerindeyse bu işçilere muhtaçtır. Çünkü kaçak göçmen işçilerin, çalıştıkları ülkelerin ekonomisine önemli bir katkı yaptığı ve bu işçilerin olmaması durumunda bazı sektörlerin ayakta kalamayacağı itiraf edilmektedir. Buna karşın, kaçak göçmen işçilerin çalıştıkları ülkede bulunmaları suç sayılarak bu işçiler sömürüye boyun eğdirilmektedir. İspanya’da, bir odada 10’dan fazla kişinin barındığı ambarlarda yaşayan ve kavurucu sıcaklarda, plastik örtüler altında kışlık meyve-sebze üretiminde çalışan 4000 kaçak göçmen işçinin yarattığı yıllık 500 milyon dolarlık artı değer (Stalker, 1994: 149) düşünülürse, kaçak göçün nasıl iştah kabartıcı bir emek kaynağı olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Harris (1995: 213), *The Wall Street Journal*’dan şu satırları aktarmaktadır;

(...) kaçak göçmen işçilerin olmadığı bir yaşam fikri, güneş ışığının olmadığı bir yaşam fikri kadar ürkütücüdür.

Kaçak göçmen işçiler, bir insanın yaşamını sürdürmesi için gerekli temel altyapı olanaklarından yoksun, derme çatma yerlerde, insan onuruna aykırı koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır (Reyneri, 1998: 318; Sole vd., 1998: 335; Reyneri, 2002: 46). Kaçak göçmen işçilerin, eski Yunan’da sosyal tabakanın en altında yer alan ve *helot* olarak adlandırılan insanlarla benzer koşullara sahip olduğu şeklinde yorumlar yapılmaktadır (Droukas, 1998: 359).⁸ Bu koşullar altında kaçak göçmen işçi istihdamını, olağan koşullarda gerçekleşen bir iş ilişkisi olarak nitelendirmek olanaksızdır. Basın yayın organlarına yansıyan tekil olaylar da - ki bu tür olayların sayısı çok fazladır- bu görüşü desteklemektedir. *The Independent* (2006b) gazetesinde yer alan ve büyük yankı uyandıran bir haber söz konusu örneklerden yalnızca bir tanesidir. İngiltere’de bir ailenin yanında hizmetçi olarak çalışan, Somalatha takma adlı, Sri Lankalı kadın bir gün bile izin verilmeden günde 16-18 saat çalıştırılmakta, aile ile birlikte yemek yemesine izin verilmemekte ve yemekten arta kalanlarla idare etmekte, arta kalan bir şey olmadığına ise yalnızca soğan ve patates yemesine izin verilmektedir.

⁸ Bu benzetme, daha önce de, Cohen (1987: 158) tarafından, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde batılı ülkelere yasal yollardan getirilen göçmen işçiler için yapılmıştır.

Kaçak göçmen işçi istihdamını doğrudan doğruya enformelleşme olgusuyla ilişkilendirmeye ve konuyu Güney Avrupa ülkeleri özelinde ele alan çalışmalar yardımıyla da bunun arkasında yatan diğer nedenleri irdelemeye çalıştık. Sonraki başlıkta, kaçak göçmen işçi istihdamının, taraflar arasındaki bir iş ilişkisinden çok bir bağımlılık ilişkisine dayalı olmasının emek sürecinde oynadığı rol daha yakından irdelenmeye çalışılmaktadır.

1.3.Kapitalist birikim açısından kaçak göçmen işçi çalıştırmanın dayandığı “iktisadi rasyonalite”

Göçmen işçi çalıştırmanın, tarihsel olarak, kapitalist birikim açısından yerine getirdiği birtakım ekonomik, sosyal ve politik işlevler bulunmaktadır: Ücretleri düşürmek, yerli işgücü üzerinde baskı kurmak, korumasız, esnek ve uysal bir işgücü kaynağı sağlamak, emeğin yeniden üretim maliyetini düşürmek ve hepsinden önemlisi işçi sınıfını kendi içinde -yerli-yabancı ya da ırksal, etnik köken, din gibi özellikler temelinde- bölmek vb (Castles ve Kosack, 1972; Barrera, 1979; Castells, 1979; Portes, 1983: 281; Sassen-Koob, 1983; Castles, 1992). Kaçak göçmen işçi istihdamı da aynı işlevleri yerine getirmektedir. Ancak, kaçak göçmen işçi çalıştırmanın kapitalist birikim açısından oynadığı role daha yakından bakmak gerekmektedir. Kaçak göçmen işçiler, önceki başlıklarda görüldüğü gibi, genellikle yerli işçilerin çalışmak istememesi nedeniyle emek kıtlığı çekilen alanlarda -nadiren de olsa yerli işçilere tercihen- istihdam edilmektedir. Bu işgücü kaynağının kapitalist birikim lehine yerine getirdiği -ucuz, uysal ve esnek bir işgücü kaynağı oluşturması gibi- işlevlere de önceki bölümlerde yer verildi. Bu bölümde, bir adım daha ileri gitmeye ve kaçak göçmen işçi çalıştırmanın dayandığı iktisadi rasyonalite daha yakından irdelenmeye çalışılmaktadır. Kaçak göçmen işçiler, yasadışı olarak görülmekte ve onların ülkede bulunması suç sayılmaktadır. Kaçak göçmen işçilerin bu konumları, onların çalışma koşulları üzerinde de birinci derecede belirleyici bir etkidir.

Marx, üretimin kapitalist örgütlenme biçiminin sonsuz sermaye birikimi rejimine dayandığını, birikimin ön koşulunun ise artı-değer üretmek olduğunu ortaya koymaktadır. Sermaye birikiminin miktarı artı-değerin büyüklüğüne, artı-değerin

oranı ise emeğin sömürülme derecesine bağlıdır. Emeğin sömürü derecesini artırmanın bir yolu ona emek-gücü değerinin bile altında ücret ödenmesidir. Marx'a göre (2004: 573), emek maliyetlerini matematik olarak sifıra indirmek hiçbir zaman mümkün değildir, ancak sıfır noktasına doğru durmadan zorlamak sermayenin değişmeyen eğilimidir. Emeğin sömürü derecesini artırmanın diğer iki yolundan biri işgününü uzatmak (mutlak-artı değer), diğeri de işçinin verimliliğini/üretkenliğini arttırmaktır (nispi artı-değer). İkincisi üretim yöntemlerinin özellikle teknolojik olarak dönüştürülmesiyle olanaklı olmaktadır (2004: 180-482).

Kaçak göçmen işçiler birçok farklı sektörde çalıştırılrsa da, bu işçilere, daha çok emek-yoğun işlerin yaptırıldığı görülmektedir. Bu işlerde nispi artı-değer oranını artırma olanakları sınırlıdır. Bu nedenle, kaçak göçmen işçi istihdam edilerek artı-değerin oranının, diğer iki yoldan -ücretler emek gücü değerinin altına düşürülerek ve/veya işgünü uzatılarak- yükseltilmesinin yolu açılmaktadır. Kaçak göçmen işçiler bu bakımdan bulunmaz bir işgücü kaynağıdır.

Sermayenin emek üzerindeki sömürü derecesi, emeğin proleterleşme derecesi ve emekçinin emek gücünü satarak elde ettiği gelire bağımlılık derecesiyle doğrudan ilişkilidir. Emeğin proleterleşme derecesi ve sözü edilen gelire bağımlılık derecesi ne kadar yüksek olursa sermayenin emek üzerindeki sömürüsü de o kadar yüksek olmaktadır. Devletin, emekçi sınıfı koruyucu yasalarla, çalışma ilişkilerine müdahale etmediği ya da devlet müdahalesinin zayıf olduğu zamanlarda bu sömürü daha da artmaktadır.

Kaçak göçmen işçiler, değil devletin çalışma ilişkilerine yönelik koruyucu müdahalesinden yararlanma, daha temel insan haklarından bile yararlanamamaktadır. Marx, sermayedar ve emekçi arasında emek gücünün alımı ve satımına ilişkin pazarlığın herkesin gözü önünde ve tarafların yasalar karşısında eşit olduğu bir zeminde gerçekleştiğini belirtmektedir (2004: 171). Kaçak göçmen işçi çalıştırmada sermayedar ve emekçi arasında yasalar karşısında bir eşitlikten söz edilemez. Dolayısıyla eşitliğin olmadığı bir yerde taraflar arasında bir pazarlıktan da söz etmek olanaklı değildir. Burada bir bağımlılık ilişkisi söz konusudur ve öyle olması nedeniyle de bu ilişki gözlerden uzak biryerlerde kurulmaktadır. Emekçi bir kez kaçak konuma düşürüldükten sonra, onun, artık proleterleşme derecesi ya da emek gücünü satarak elde ettiği gelire bağımlılık derecesi üzerindeki sömürü derecesinde

bir ölçüt oluşturmaz. Tek belirleyici; yasadışı konumdur. Kaçak göçmen konumundaki emekçiler, hiçbir yasal korumaya sahip olmadığı için sömürünün her türlü biçimine ve en uç derecesine açık durumdadır.

Kaçak göçmen işçi istihdamında emek gücünün sömürü derecesi “şeyleştirme” noktasına kadar ileri götürülmektedir. Burada “şeyleştirme” ifadesiyle emekçilerin kayıtsız koşulsuz itaat etmek zorunda bırakılması, herhangi bir söz söylemesine ya da karşı koymasına olanak tanınmaması anlatılmak istenmektedir. Kaçak göçmen konumundaki işçiler, işverenin gözünde üretim sürecinin cansız bileşenlerinin herhangi birisinden farksızdır. Emekçi ile onun emek gücü, içi boşaltılıp bir kenara atılan çimento torbası gibi, birbirinden kopartılmaktadır.

Romalı köle prangaya vurulurdu, ücretli emekçi, sahibine, görünmeyen bağlarla bağlıdır (Marx, 2004: 548).

Kaçak göçmen işçi istihdamının enformel ekonomi ile ilişkisini, özgül gerekçelerini ve kapitalist birikim açısından dayandığı iktisadi rasyonaliteyi belirledikten sonra, sıra bu işgücü kaynağına olan talebin karşılanmasına olanak tanıyan işgücü piyasası koşullarını irdelemeye geldi. Ekonomi politikalarında 1980’lerden itibaren yaşanan dönüşümler işgücü piyasalarının esnekleştirilmesini dayatmış ve işgücü piyasalarını esnekleştirme söylemi, tam bir kuralsızlaştırma (*deregülasyon*) pratiğine dönüşmüştür. Şimdi işgücü piyasalarında olanlara daha yakından bakmaya çalışalım.

1.4.Kaçak göçmen işçi çalıştırmaya olanak tanıyan esnek ya da “başiboş” işgücü piyasaları

Bu nokta, analize devletin de dahil edilmesine ilişkindir. Buraya kadar olan bölümde henüz devlet incelemeye dahil edilmedi. Modern kapitalist toplumda, çalışma ilişkileri alanında devletin belirleyici bir rolü vardır. Devlet, bir yığın yasal ve kurumsal düzenlemeyle işgücü piyasalarına ve çalışma ilişkilerine müdahale etmektedir. Kaçak göçmen işgücü istihdamı, devletin söz konusu yasal ve kurumsal düzenlemelerine rağmen gerçekleşen ve bunların hiçe sayıldığı bir durumdur. Devletin bu konudaki rolü iki boyutludur. Bunlardan birincisi, devletin kendi

egemenlik alanına giren sınırlar içinde işgücü piyasalarına ve çalışma ilişkilerine müdahalesine ilişkindir. İkincisi ise, kaçak göçmen işçilerin sınırlar ötesinden sağlanan bir işgücü kaynağı olmasıyla da bağlantılı olarak sınırlardan geçişlere ilişkindir. İkincisi bir sonraki başlıkta ele alınmak üzere ertelenerek, burada birincisine yer verilmektedir.

Yeni-liberal yapılanma sürecinde işgücü piyasalarında köklü dönüşümler olmuştur. Bu süreçte, işgücü piyasalarının “esneklik” ekseninde yeniden düzenlenmesi ana amaçlardan biridir. Yeni-liberal politikaların hayata geçirilmesinde belirleyici rol oynayan uluslararası mali kuruluşlar işgücü piyasalarının esnekleştirilmesine büyük önem vermektedir. Örneğin, Dünya Bankası-DB, yeni-liberal politikaları etkin kılmaya yönelik reformların başarısının işgücü piyasalarının esnekleştirilmesine bağlı olduğunu söylemektedir. DB, özellikle, işgücünün coğrafi hareketliliğine, ücretlere, istihdamla bağlantılı ücret dışı diğer sosyal haklara ilişkin düzenlemelerin esnetilmesini, daha doğrusu neredeyse tümünden ortadan kaldırılmasını dayatmaktadır. DB ironik bir biçimde, esnek işgücü piyasalarının işçilerin de yararına olacağını ifade etmekte, dahası işçilerin neoliberal yeniden yapılanma sürecinden hızlı bir şekilde “nasiplenmeleri” için bunu bir ön koşul olarak görmektedir (World Bank, 1995: 14, 109-110).

DB gibi uluslararası mali kuruluşların bu yöndeki görüşleri anlaşılır olmakla birlikte, konumu itibarıyla farklı bir noktada duran ya da durması gereken Uluslararası Çalışma Örgütü-UÇÖ'nün da benzer bir tutum içinde olması şaşırtıcıdır. İşgücü piyasalarının esnekleştirilmesine ilişkin, UÇÖ ve DB'nin görüşleri birbir örtüşmese de aralarında uzlaşmaz ayrılıklar olduğu söylenemez. UÇÖ kayıtsız koşulsuz bir esnekleştirmenin sakıncalı olacağını belirtmekte, buna karşın, gelişmekte olan ülkelerin yeni-liberal politikaları başarılı bir şekilde uygulayabilmesi için işgücü piyasalarında gerekli reformların -yani esnekleştirmenin- yapılması gerektiğini belirtmektedir. UÇÖ, diğer taraftan, 1980'ler boyunca, bir “elaltından esnekleşme” (*underground flexibilization*) sürecinin yaşandığını ve yapısal uyum politikalarının işgücü piyasalarını fiili olarak (*de facto*) esnekleştirdiğini de itiraf etmektedir (ILO, 1995: 83-86).

Esneklik söylemi yalnızca işgücü piyasalarında değil, üretimin organizasyonunda, istihdam biçimlerinde, emek sürecinde, ücretlerde (Standing,

1999: 83-127), kısacası üretim sürecinin her anında pratiğe aktarılmıştır. Curry (1993: 101), özellikle işgücü esnekliğinin sağlanması konusunda yönetim stratejilerinin ve devlet politikalarının uyum içinde olduğuna dikkat çekmektedir. Diğer taraftan, Pollert (1988: 45, 70) ve Ercan'ın (1996: 663) da belirttiği gibi, aslında kapitalist birikim ve artı-değer üretimi açısından bir dönüşümden ya da yenilikten söz edilemez. Değişen ya da dönüşen yalnızca birikimin yöntemidir. Esneklik olarak nitelendirilen “yeni” birikim rejimi, üretim sürecinin hem altyapısal örgütlenmesinde (teknik örgütlenme) hem de üst-yapısal örgütlenmesinde (sosyal örgütlenme) belirleyici olan bir ideoloji halini almıştır. Bu ideoloji, özellikle çalışma ilişkileri alanını devlet müdahalesinden tamamen arındırarak ya da bu müdahaleyi en aza indirgeyerek işçi sınıfının elini güçlendiren iş yasaları, toplu pazarlık düzeni ve grev gibi emek piyasası kurumlarını tasfiye eden bir pratiğe dönüşmüştür. Koray, esneklik adı altında bir kuralsızlaştırma sürecinin yaygınlaşıp derinleşmekte olduğunu, ancak, ‘kuralsızlık’ ifadesini hiçbir kuralın uygulanmaması gibi bir anlamda kullanmadığını, yalnızca işverenin tek taraflı olarak belirlediği geçmiş karanlık koşullara geri dönüş gibi bir tehlikesinin bulunduğu dikkat çekmeye çalıştığını ifade etmektedir (1996: 763-764). Koray, olabilecek en kötü sonuca dikkat çekse de, aslında onun satır aralarından buna izin verilmeyeceğine dair, insanlığa dair ümidini koruduğunu okumak mümkündür. Geline nokta Koray'ın ümidinin boşa çıkmış olduğu görülmektedir.

Esneklik söylemi ekseninde yeniden düzenlenen işgücü piyasalarında kurulan yeni düzenin, tam anlamıyla bir düzensizlik ya da başıboşluk olduğu rahatlıkla söylenebilir. Esnek işgücü piyasası kavramını eleştirel bir gözle değerlendiren Özügürlü, “Bir kavramı, çalışma ilişkileri disiplininin kavramı kılan temel özellik nedir? Çalışma ilişkileri disiplini açısından, propogandaya ya da imaja dönük sloganlarla bilimsel terimler hangi kriterlere göre ayrılır?” diye sormakta ve ilişkisellik ilkesini kriter olarak önermektedir. Özügürlü, esnek işgücü piyasası kavramının ilişkisellikten yoksun, tek yanlı bir kavram olduğuna vurgu yapmaktadır (2008: 77). Bu noktadan hareketle, esnek işgücü piyasası kavramını işgücü piyasalarını tanımlamak için değil, söz konusu kuralsızlaştırma ve başıboşluğu ifade etmek için kullandığını belirtmem gerekiyor.

Sermayenin istediği gibi at oynatmasına fırsat yaratan bu başıboşluk -işçi ve işveren arasındaki pazarlığa dayalı bireysel iş ilişkilerinden işçi sendikaları ile işveren ya da işveren sendikaları arasındaki pazarlığa dayalı toplu iş ilişkilerine evrimleşen- çalışma ilişkilerinin gerisin geriye kapitalizmin erken dönemlerinde görülen karanlık koşullara benzer bir duruma doğru devrilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle, devlet müdahalesinden arındırarak kuralsızlaştırma anlamında esneklik hiç de yeni bir şey değildir. Bunu, kapitalizmin erken dönemlerindeki karanlık koşullara bir geri dönüş, ya da söz konusu koşulların yeniden ortaya çıkması olarak nitelendirmek daha doğrudur. Marx, ilkel birikim dönemine ilişkin olarak, kapitalist birikimin önünün açılması için gerekli koşullardan biri olan “özgür emekçiler”in yaratılmasının, kısıtlayıcı çalışma yönetmeliklerinden kurtulmayı da gerektirdiğini belirtmektedir (2004: 679). Marx’ın bu sözleri, birikim bunalımını aşmaya yönelik çabalara rengini veren günümüz esnekleştirme söyleminin geçmişle olan ürkütücü benzerliğini bize göstermektedir.

Esnekleştirilmiş işgücü piyasaları, işçi sınıfının özellikle yaş, cinsiyet ve ırk gibi belirli özellikleri üzerindeki baskının dozunun artmasına yol açmakta ve bu kesimler yeni kontrol ve sömürü biçimlerine maruz kalmaktadır (Peck, 1996: 136). Bu konuda emek sürecine inerek, buradaki sömürünün boyutlarına ilişkin söz konusu kesimler özelinde yapılan araştırmaların sayısı sınırlıdır. Toplumsal cinsiyet olgusuna karşı ilginin ve esnek işgücü piyasalarının kadın emekçiler açısından sonuçlarını araştıran çalışmaların görece fazla olduğu söylenebilir. Esneklik uygulamalarının doğrudan bir sonucu olarak, artan kayıtdışı çalışmayla birlikte, kaçak göçmen işçi istihdamının da artmaya başladığı görülmektedir. Esnek işgücü piyasaları emekçi sınıfların bu kesimi açısından yıkıcı, hatta ölümcül sonuçlar doğurmaktadır. Belirtildiği gibi, kaçak göçmen işçi istihdamı bu çalışmanın temel ilgisini oluşturmaktadır.

Burada, son olarak, kaçak göçmen işçi kavramı konusunda kısaca bir noktanın berraklaştırılması gerekmektedir. Özellikle küreselleşme olarak adlandırılan süreçte yaşanan dönüşümler sonucunda Marxist sınıf kavramının önemini yitirdiği ve sınıfın yerini yeni bölünme biçimlerinin aldığı yönünde görüşler ortaya atılmaktadır (Clark ve Lipset, 1991; Pakulski, 1993).

(...) artık insanların kökenleri ve ait oldukları yer birden fazladır. Sanki kimliği ve bağlılığı belirleyen temel şey çalışma yeriymiş gibi birine basitçe 'proleter' demek artık uygun değildir. Artık ortak miraslar sayılıdır (Davidson, 1999: 101).

Bu yönden esen post-modern rüzgarlara kapılmadığımı belirtmek isterim. Bu konuda olası yanlış anlaşılmalara yer vermemek için şu kadarını söylemem gerek; sınıfın nesnel varlığı değil, sınıf olgusu, -esneklik tartışmalarında olduğu gibi- olsa olsa sinsice seçilip kullanılan kavramlarla yürütülen tartışmalarda ortadan kalkmaktadır. Bu şekilde, kavramlar gerçekliğin önüne geçirilerek (Köse ve Bahçe, 2008: 1), gerçekliğin üzeri örtülmeye çalışılmaktadır. İronik olan, bu durumun, sol gelenekten gelenlerin düşünsel pratiklerinde de yer almaya başlamasıdır. Bu çalışmada "kaçak göçmen işçi" kavramını, emekçi sınıfın bu kesimini sınıf bağlamından kopartıp bir kimlik ya da başka bir kategori olarak değil, sınıf içi farklılığı kavramak amacıyla kullandığımı belirtmem gerekiyor.

Kaçak göçmen işçi istihdamına esnek ya da kuralsızlaştırılan işgücü piyasalarının olanak tanıdığını belirtmek yeterli değildir. Bu işgücü kaynağı sınırlar ötesinden sağlandığı için, sınırlardan geçişleri düzenleyen politikaların da irdelenmesi gerekmektedir. Sonraki bölümde, kaçak göçlere ilişkin politikalar eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

2.Uluslararası Kaçak İşgücü Göçlerine Yönelik Politikalar

Bir taraftan göçmen emeğine olan gereksinim dile getirilirken, diğer taraftan, paradoksal olarak, kaçak göçler istenmeyen bir durum olarak gösterilmekte ve bu göçleri önlemeye yönelik yoğun bir politik gündem oluşturulmaya çalışılmaktadır. Buna karşın, kaçak göçler artarak sürmektedir. İşgücünün uluslararası düzeyde dolaşım serbestisine sahip olmadığı bir ortamda, sınırların ötesinden karşılanan kaçak göçmen işgücü talebi kaçak göçleri önlemeye yönelik olduğu söylenen politikaların sorgulanmasını gerektirmektedir. Yeni-liberal yapılanma sürecinde sermaye, mal ve hizmetlerin uluslararası düzeyde serbestçe dolaşımını sağlamak için ulus devletlere birçok alandan el çektirilirken, ironik bir şekilde, işgücünün uluslararası dolaşımı ulus devletlerin görev ve sorumluluğuna bırakılmaktadır.

Ulus devletlerin görünürdeki tavrı, daha çok, bu göçleri önlemeye yöneliktir. 190 ülkeyi kapsayan bir araştırmanın sonuçlarına göre, 1976'da ülkelerin % 6,4'ü sınırlandırıcı göç politikası uygularken bu oran 1986'da % 19,4'e ve 1993'de de % 35,3'e yükselmiştir (Ghosh, 2000: 14). Görünürdeki tavrı diyoruz çünkü göç politikalarının gerçekte sınırlayıcı değil, tam tersine, -bazı çıkar gruplarının devlet organlarıyla kurdukları gizli kapaklı işbirliğinin etkisiyle- dolaylı yoldan göçmenlerin gelişini teşvik edici nitelikte olduğu yönünde güçlü iddialar ileri sürülmektedir (Freeman, 1995; Joppke, 1998). Ulus devletler, bu noktada sınırları gevşeterek gerekli işgücü kaynağının içeri alınmasını sağlamak, buna karşın, "işe yaramayanlar"ın ve sayıca gerekenden fazla olanların girmesini engellemek gibi iki temel işlev görmektedir.

Bu bölümde, ulus devletlerin, kaçak göçleri önlemeye yönelik uygulamaları - sınır politikaları, ülke içi kontroller, işveren yaptırımları ve genel af niteliğindeki uygulamalar- eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Kaçak göçmen işçilerin sınırlardan geçişleri ulus devletlerin egemenlik alanına ilişkin bir konu olmaya devam ederken, yükselen uluslararası insan hakları sisteminin, kaçak göçle mücadelede istediği önlemleri alma noktasında, ulus devletleri engellediği yönünde görüşler de ileri sürülmektedir. Bu bölümde, son olarak bu konu, kaçak göçmen işçilerin uluslararası düzeyde insan haklarının korunmasına ilişkin çabaların içeriğine ana hatlarıyla yer verilerek, tartışılmaktadır.

2.1.Sınır politikaları: Bir korku-çıkarm ikilemi

Uluslararası göç hareketlerini kontrol etmede ulus devletlerin tek başlarına yeterli olamayacakları, bu nedenle uluslararası düzeyde geçerli bir göç politikasına gereksinim olduğu yönünde görüşler ileri sürülse de (Straubhaar, 2000; Harris, 1995: 213), dışarıdan gelen göçler hala ulusal yasalara tabidir. Örneğin, AB'de bile AB dışından gelen göçmenlere yönelik politikalar ulusal yasalara tabi olmaya devam etmektedir. Günümüz uluslararası göç politikalarına 1990'ların başında başlayan ve gittikçe artan, bir korkunun hakim olduğu vurgulansa da (Ghosh, 2000: 21-22), ulus devletlerin, dışarıdan gelen göçlere karşı yalnızca korku değil, bir korku-çıkarm ikileminde olduğu görülmektedir. Korkunun kaynağında, ulus devletlerin dışarıdan

gelen göçleri ulusal güvenliklerini ve sosyo-ekonomik yapılarını tehdit eden bir unsur olarak algılamaları yatmaktadır. Hollifield (2004: 4), uluslararası ticaret, yatırım ve göçün ulus devletlerin egemenliğini ve bağımsızlığını tehdit ettiğini, söz konusu tehlikenin en büyüğünü de uluslararası göç hareketlerinin yarattığını ileri sürmektedir.

Göçmenlerin, sermaye ve malların tersine, gittikleri ülkenin kültürel yapısını ve ırksal uyumunu bozacağından korkulmaktadır. Chiswick (2005: 272), bu korkuyu; ithal edilen malların oy kullanmadığı, buna karşın, ithal edilen insanların oy kullandığı ya da en azından politik bir etki yarattığı şeklinde özetlemektedir. Özellikle kaçak göçmenlere ilişkin olarak, bunların, vergi ödemeksizin kamusal refah programlarından yararlandıkları, bu yüzden yerlilerin ve yasal göçmenlerin vergi yükünü arttırdıkları yönünde tepkiler yükselmektedir (Ghosh, 2000: 24; Overbeek, 2000: 48; Hollifield, 2000: 84; Jordan ve Düvell, 2003: 68; Jahn ve Straubhaar, 1999: 27; Weiner, 1996: 173).

(...) yeni gelen göçmenleri emmeye (*absorb*) çalışmanın sosyal maliyetinin artmakta olduğu yönünde bir algı vardı. Göçmen işçiler geçici olmaktan çıkıp kalıcı olarak yerleşmeye ve kamusal mal ve hizmetlerden daha büyük paylar istemeye başladılar. Göçmenlerle yerli halk arasında sosyal gerilim görülmeye başlandı (...) Bu nedenle, göçmen işçi alımını durdurmanın kaynağında, göçmen işçilerin sosyal maliyetleri artırdığı, buna karşın, bu işçilerden elde edilen ekonomik yararın azaldığı düşüncesi bulunmaktadır (OECD, 1979: 21).

1970'lerin başlarında, AB ülkelerine göçmen işçi alımının durdurulmasında, petrol krizi ve işsizliğin artması gibi nedenler gerekçe gösterilse de, gerçek nedenin OECD raporundan yapılan bu alıntıda belirtilen türden korkular olduğu belirtilmektedir (Uğur, 2000: 178). Söz konusu korkular nedeniyle, uluslararası göç politikalarına gittikçe sınırlayıcı bir yaklaşım hakim olmaktadır (Ghosh, 2000: 22; Uğur, 2000: 155). Uğur, ulus devletlerin bu konuda hükümlerlik gücüne başvurduğunu ifade etmektedir. Hükümlerliğe atıfta bulunan görüşlere göre, devlet, istediğinde yabancıları ülkeye kabul etme ve istemediğinde de sınırdışı etme yetkisine sahiptir. Ulus devletlerin göç politikalarını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmesinde bu tür görüşler belirleyici olmaktadır (Uğur, 2000: 155).

Ulus devletler, hükümlerlik gücüne dayanarak, dışarıdan gelen göçleri önlemek amacıyla kendi sınırlarında istediği önlemleri alabilmektedir. Devletler, dışarıdan gelen bu göçlere karşı gittikçe daha sert bir tutum takınsa da, özellikle gelişmiş olarak nitelendirilen Batılı ülkelerde, göçmen işgücüne olan gereksinim - hem yüksek nitelikli hem de düşük nitelikli ve niteliksiz işlerde- göçmenlerin gelişini tamamen durdurma noktasında devletleri engellemektedir. Göçmenlerin gelişinin yarattığı korku, tam da bu noktada, yerini bu işgücünün yapacağı ekonomik katkının çekiciliğine bırakmaktadır. Örneğin, Avrupa Komisyonunun bir raporunda, artık “sıfır göç” politikası yaklaşımının yararlı olmadığı yönünde bir görüşün gittikçe daha fazla kabul gördüğü belirtilmektedir. Özellikle bazı alanlarda baş gösteren işgücü kıtlığının, kısıtlayıcı göç politikaları ile göçmen işçi istihdamı arasında bir ikileme yol açtığına dikkat çekilmektedir. Komisyon, bu ikileme karşısında, göçmen işçi istihdamına yasal yollardan olanak tanınması yönünde tavır koymaktadır (EC, 2000: 3).

Straubhaar ve Zimmermann (1993: 30-38), marjinal faydalarının marjinal maliyetlerinden yüksek olduğu sürece, bir ülkenin göçmenlere açık olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yazarlara göre, Avrupa gelecek yüzyılda göç akınlarına maruz kalacaktır. Düşük nitelikli göçmenlerle, mülteci ve sığınmacıların gelişi birçok sorunu da beraberinde getirecektir. Buna karşın, mevcut demografik eğilimler Avrupa'nın ciddi bir işgücü gereksinimi sorunuyla karşı karşıya kalacağına da işaret etmektedir. Yazarlar, bu durum karşısında, uluslararası göçlere ilişkin genel bir anlaşma yapılmasını önermektedir. Bu anlaşma sayesinde diyor Straubhaar ve Zimmermann, gereksinim duyulan işgücünün içeri alınmasına izin verilecek ve istenmeyenler –özellikle düşük nitelikli olanlar, mülteciler ve sığınmacılar- dışarıda tutulabilecektir. Papademetriou ve Yale-Loehr (1996) de, ABD'ye ilişkin olarak, söz konusu korku-çıkart ikileminin aşılması için, kapıların sıkı tutularak yalnızca “işe yarayacak olanların” içeri alınmasını istemekte ve içeri alınacak olanlara ilişkin inceden inceye bir seçim sistemi de önermektedirler.⁹

⁹ Önerdikleri seçim sistemi ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir: “Aile ya da mülteci/sığınmacı göçü alırken, toplumumuzun temel sosyal değerlerine, insancıl (*humanitarian*) ilkelerimize ve uluslararası yasal yükümlülüklerimize (*obligations*) uygun olanları kabul etmeliyiz. Ekonomik amaçlı göçlerden, ABD ekonomisinde iş ve refah yaratılmasına ve ticaretin canlandırılmasına katkı yapabilecek olanları

Göçmen işgücüne gereksinim duyan ülkelerin, beyin göçü olarak adlandırılan yüksek nitelikli işgücü göçlerini kolaylaştırıcı açık kapı politikası uygularken (OECD, 2003: 22; ILO, 2004: 10), düşük nitelikli ya da niteliksiz olanların yasal yollardan girişini engellenerek, bunların kaçak olarak girişine göz yumduğu açıkça görülmektedir. Bunda, işveren çevrelerinin yürüttüğü lobicilik faaliyetlerinin belirleyici olduğu ifade edilmektedir (Ghosh, 2000: 14; Jordan ve Düvell, 2002: 46). Wallerstein, düşük ücretli işçilere giderek daha fazla gereksinim duyan işverenlerin, yasadışı işçi akımını arttırmak için sınır denetimi çarkını döndürenlerle filli (*de facto*) bir danışıklı dövüş içine girdiklerini belirtmektedir (2000: 270). Bazı görüşlere göre, sınırları kontrol etmek ekonomik ve politik açıdan maliyetli bir iştir (De Wenden, 2004: 287). Olumsuz coğrafi koşullar ve kaçak göçmen işçilerin yasadışı yollardan sınırları geçmesini sağlayan suç organizasyonları hem bu maliyeti arttırmakta hem de kaçak göçle mücadele çabalarını başarısızlığa uğratmaktadır. Bu nedenle, maliyetin faydayı aşmamasına özen gösterilmelidir (Jahn ve Straubhaar, 1999: 32). Kaçak göçleri önlemeye yönelik politikaları etkisizleştiren, göçmen işçilerin gelişlerini engellemenin maliyeti değil, liberal iktisadın diliyle söyleyecek olursak, göçmen işçileri içeriye almamanın alternatif maliyetidir. Yani, emek kıtlığı çekilen alanlarda göçmen işçilerin yapacağı ekonomik katkıdır. Bir OECD (2000a: 59-60) raporunda, bu katkıdan en fazla Avrupa ve ABD'deki işverenlerin istifade ettiğinin altı çizilmektedir.

Başkanlık seçimi kampanyasını yürüttüğü sırada katıldığı bir toplantıda Clinton'a, eğer seçimi kazanırsa kaçak göçlere ilişkin politikasının ne olacağını sorulması üzerine Clinton; bu konuda yapacak çok fazla şey olmadığını

seçmeliyiz. ABD firmalarının, küresel rekabet ortamına başarılı bir şekilde eklenilebilmesi için gereksinim duyduğu göçmen işgücüne kolayca erişebilmesinin yollarını açmalıyız (...) Ancak göçmen işçilerin yerli işçilere karşı adil olmayan bir rekabet ortamı yaratmasına da olanak tanımayacak politikalar geliştirilmeli ve uygulamalıyız. (...) Kabul edilen göçmen işçilere herhangi bir ayrıcalık tanınmayacak -örneğin sırf göçmen olarak kabul edildiği için kamusal olanaklara erişim hakkı tanınmayacak-, onlar da toplumsal sözleşmenin gereği olarak diğer herkes gibi yakaladıkları bu fırsatı çok çalışarak iyi değerlendirmek zorundadırlar. Bu koşulla, hastalık, malullük ya da işin kaybedilmesi gibi kontrolleri dışında ortaya çıkan sorunlara yönelik sosyal hizmetlerden yararlanmaları engellenmemelidir (...)" (Papademetriou ve Yale-Loehr, 1996: 10-12).

söylemektedir (Rothstein, 1994). *Immigration Dilemmas* başlıklı yazısına Clinton'ın kaçak göç sorununa ilişkin genel tavrının ne olduğunu aktararak başlayan Rothstein, kaçak göçleri önleme çabalarını gerçekçi bulmadığını ve bu konuda Clinton ile aynı yönde düşündüğünü söylemektedir. Rothstein, ardından da yerli işçilerin yüksek işsizlik dönemlerinde bile çalışmaya isteksiz oldukları bazı sektörlerin göçmen emeği olmaksızın varlığını sürdüremeyeceğini ileri sürmekte ve kaçak göçü önleme yolunun örneğin *broccoli* yememekten geçtiğini söylemektedir. Bu görüş, kaçak işgücü göçlerine ilişkin ikilemi, daha doğrusu ikiyüzlü tavrı çok iyi yansıtmaktadır.

Bir ulus devletin sınırları içerisinde kaçak göçmen işçilerin gelişine karşı farklı tavrı sergileyen kişi, kurum ve kuruluşların olması olasıdır. Örneğin, bir sonraki başlık altında görüleceği gibi, kaçak göçmen işçilere yardım eden bazı sivil toplum kuruluşları ve dinsel temelli örgütler bulunmaktadır. Buna karşın, ileride, Türkiye örneğinde görüleceği gibi, işçi sendikaları kaçak göçmen işçilerin gelişinden hoşnut değildir. Sendikalar, yerli işçilerin işlerini elinden aldığı gerekçesiyle, kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye gelip çalışmasının önlenmesinden yanadır. Bu konuda devletin resmi kurumları arasında da tutum farklılığının olması olasıdır. Örneğin, ileride görüleceği gibi, devletlerin yasama organları işverenlere yönelik cezai yaptırımlar getirmesine karşın, bunun uygulamasından sorumlu olan organların bu konuda gereken hassasiyeti göstermediğinden şikayet edilmektedir. Bütün bunlar ulus devletlerin politikalarının şekillenmesine şu ya da bu şekilde etki etmektedir.

Söz konusu politikaların göçmen işçilerin kaçak yollardan girişlerine göz yuman bir esnekliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu sayede dışarıdan gelen göçmenlerden duyulan korku bertaraf edilmektedir. Çünkü kaçak konumdaki göçmenler, yasal göçmenlere kıyasla, daha kolay bir şekilde kapı dışarı edilebilmektedir. Böylece, söz konusu korku giderildiği gibi, göçmenlerin yapacağı ekonomik katkıdan da feragat edilmemiş olmaktadır. Aslında, “korku” biraz da “çıkar”ın en üst düzeyde tutulması için yaratılmaktadır, çünkü Freeman (1994: 18) ve Baldwin-Edwards'ın (1999: 13) da belirttiği gibi, herşeye rağmen uluslararası göç hareketleri kontrol altındadır.

2.2.Sınırlardan içeri kaç(ırıl)anlara yönelik uygulamalar

2.2.1.Ülke içi kontroller

Kaçak göçmen işçilerin yapacağı ekonomik katkıdan feragat edilmediği gibi, bu katkının en üst düzeye çıkartılması yönünde çaba harcanmaktadır. Bu nedenle, göçmen işçiler, bundan sonrasında kendi hallerine bırakılmamaktadır. Ayrıca, gereksinim duyulan işgücünü karşılamak için, kaçak yollardan girişine göz yumulanların yanında yasal yollardan da girişler olmaktadır. Bunlar yasal giriş yapsalar da kaçak olarak çalışabilmekte ya da yasal olarak kalma süresi dolduktan sonra kaçak olarak kalmaya devam edebilmektedir. Dolayısıyla, kaçak girenlerle birlikte sınırları yasal olarak geçenlerin de kontrol altında tutulması, korku-çıkartma ikilemindeki korkunun hafifletilmesi için gereklidir. Bunun için de, devletin, deyim yerindeyse, bir gözü ve bir kulağı uzaktan uzağa sürekli olarak onlardadır. Onlar yokmuş gibi davranılsa da, aslında attıkları her adım bilinmektedir. Bu durum, kaçak göçmenlerin, enselerinde hissettikleri bu nefesle, hep bir korku içinde yaşamalarına yol açmaktadır.

Bazı ülkelerde, özellikle dinsel temelli bazı örgütlerin, kaçak konumdaki göçmenlerin saklanmasına yardım ederek, kaçak göçün sürmesine yol açtığı belirtilmektedir. Örneğin, Almanya'da sığınma talebi reddedilen binlerce kişiye kiliselerin koruma sağladığı, yine Belçika'daki Polonyalı göçmenlere kiliselerin yardım ettiği, İtalya'da dinsel (Katolik) temelli örgütlerin Katolik inancına sahip olan göçmenlerin ülkeye girişine ve iş bulmalarına yardım ettiği söylenmektedir (Jordan ve Düvell, 2002: 45-46; Reyneri, 1998: 316; Grzymala-Kazłowska, 2005: 686). Ülke içi kontroller, bu tür sosyal ağlar nedeniyle, kaçak göçleri önlemede çok da işe yarayan bir uygulama olarak görülmemektedir. Söz konusu sosyal ağlar kaçak göçmenlere birtakım olanaklar sağlasa da, kaçak göçmenlerin, bu ağlar yardımıyla ülke içi kontrollerden kaçıp saklanarak, bu uygulamaları başarısızlığa uğrattığı pek de gerçekçi görünmemektedir.

2.2.2.İşverenlere yönelik yaptırımlar

İşveren yaptırımları, kaçak göçmen işçi istihdam eden işverenlere yönelik birtakım cezalar öngörmektedir. Bu sayede işverenlerin yasadışı konumda bulunan göçmenleri istihdam etme konusunda daha isteksiz davranacağı beklenmektedir. İşveren yaptırımları kaçak göç alan ülkelerin hemen hepsinin göç politikalarında önemli bir yer tutmakta (OECD, 2000b: 137-182) ve kaçak göçle mücadelede, diğer mücadele araçlarına göre, en etkili yöntem olarak görülmektedir. Bu uygulama bir gerçeğin açıkça ortaya çıkmasını sağlamaktadır: Kaçak göçü besleyen ve yönünü belirleyen temel etken göçmen işgücüne olan taleptir. Cornelius ve Tsuda (2004: 9), işgücü ithal eden ülkelerde yabancı işçi talebinin yapısal olarak yerleşip kök saldığını ve bunun, istenmeyen göçleri önleme çabalarını etkisizleştiren en önemli neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle, kaçak göçü önlemeye yönelik çabalar bu noktada yoğunlaşmaktadır.

İşverenlere yönelik ceza uygulamaları, 1970'lerden beri, ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin göç politikalarında, kaçak göçü önlemeye yönelik çabaların ana eksenini oluşturmaktadır (Castles ve Miller, 2003: 95; Fraser, 2000: 103). Buna karşın, işveren yaptırımlarının, kaçak göçü önlemek şöyle dursun, neredeyse hiç etkili olmadığı tartışılmaktadır (Vaupel ve Martin, 1987; Fraser, 2000: 103; Tapinos, 2000: 34-36). Bu kez de, başarısızlık, yetersiz personel, farklı kurum ve kuruluşlar arasındaki zayıf koordinasyon, yasaların tam anlamıyla uygulanamaması, işveren ve kaçak göçmen işçilerin yasal düzenlemelere yavaş uyumu gibi nedenlere bağlanarak söz konusu çelişki açıklanmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Avusturya'da denetim servislerinde çalışan personel yetersizliği nedeniyle bütün işyerlerinin düzenli olarak denetlenemediği, bunun yerine, ancak, seçilen işyerlerinin denetlenebildiği söylenmektedir (Robin ve Barros, 2000: 96; Riedel, 2000: 141). Japonya'da işverenlere yönelik yaptırım uygulamasının yönetsel değil yasal bir süreç olduğu, ancak, yasal sürecin işletilmesinin zorluklarla dolu olmasının bu sorunla baş etmede son derece yetersiz kalmasına yol açtığı vurgulanmaktadır (Iguchi, 2000: 164). Bu konuda Martin'in ortaya koyduğu nedenler çok daha gerçekçidir. Martin, işveren yaptırımlarının etkisiz kalmasının perde arkasında, yabancı işçilerin yerli işçilere kıyasla işgücü maliyetlerini önemli ölçüde düşürmesi ve yabancı işçi çalıştırmayı

kolaylaştıran taşeronlaşma ilişkilerinin yaygınlaşmasının bulunduğunu ileri sürmektedir (2004: 19).

Castles, harcanan çabalara kıyasla göç politikalarının genel olarak başarısız olduğunu, yüksek nitelikli işgücü göçlerinin teşvik edildiğini, buna karşın, niteliksiz işgücü göçlerinin kaçak yollardan girişine göz yumulduğunu söylemektedir (2004: 205-211). Bu durum karşısında, Cornelius (2005: 789-790), ABD özelinde, ABD'nin kaçak göçleri önlemek için her zamankinden daha fazla harcama yapmasına karşın bu göçleri önleyemediğini belirterek “neden bu başarısız politika sürdürülüyor?” sorusunu sormaktadır.

İşveren yaptırımlarının uzun bir süredir uygulanmasına karşın, bundan beklenen sonucun alınamaması uygulama noktasında kararlı bir tavır takınılması ve öngörülen cezaların kağıt üzerinde kalması ile açıklanabilir. Cornelius'in sorusunun cevabı da burada aranmalıdır. Ancak soru, “kaçak göçleri önlemeye yönelik çabalardan ne beklenmektedir, bu çabaların gerçek amacı nedir? şeklinde sorulursa daha yerinde olur. Gerçek amaç bilirse, bu politikaların sonuçlarının başarılı olup olmadığı ancak o zaman sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilir. Örneğin, Watts (1999: 137), devletlerin, toplam gelire önemli ölçüde katkı sağladığı gerekçesiyle yasadışı göçmen çalıştırmayı cezalandırma konusunda çok istekli olmadığını ifade etmektedir. Jahn ve Straubhaar (1999: 30) da, optimum düzeyde bir kaçak göçün ekonomik bakımdan sıfır göçe kıyasla olumlu katkı yapacağı ve bu katkının en üst düzeyde olması için kaçak göç politikalarına büyük iş düştüğü yönünde bir görüş ortaya atmaktadır.

Görünen o ki, kaçak göç politikaları bu beklentiye layıkıyla cevap vermektedir. Örneğin, Portes ve Walton, ABD'de, çok sayıda kırsal ve kentsel işverenin işgücü gereksinimini karşılamak için, kitlesel kaçak göçlere gizlice izin verildiğini, diğer taraftan, bunun suç olarak kabul edilmesinin işverenlerin işine yaradığını ifade etmektedir. Göçmen işçiler bu şekilde yasadışı konumda tutularak, işverenlerin onlardan en üst düzeyde çıkar sağlaması garanti altına alınmaktadır (1981: 49-57). ABD'de, özellikle Reagan'ın başkanlığı döneminde, işveren çevrelerinden gelen yoğun baskı nedeniyle, tarımsal işlerde kaçak göçmen istihdamına yönelik denetimlerin hasat mevsiminde yapılmamasına özen gösterilmesi (Munck, 1988: 186; Stalker, 1994: 149), yalnızca Portes ve Walton'ın iddialarını desteklemekle

kalmayıp, aynı zamanda işveren yaptırımlarının başarısı ya da başarısızlığı tartışmasını da açıklığa kavuşturmaktadır.

2.2.3.Genel af niteliğindeki uygulamalar: Af mı, tuzak mı?

Kaçak göçleri önlemeye yönelik çabaların son aşamasında genel af olarak nitelendirilen uygulamalara başvurulmaktadır.¹⁰ Genel af uygulaması, kaçak konumdaki göçmenlere yasal statü sağlamayı amaçlayan bir çaba olarak bilinse de, işin rengi pek de öyle değildir.

Bu uygulamanın, yeni kaçak göç akımlarına yol açacağından korkulmaktadır (OECD, 2003: 89; Böhning, 1996: 82; Baldwin-Edwards, 1999: 10). Diğer alanlara yönelik yasal düzenlemelerin inandırıcılığını zedeleyeceği gerekçesiyle devletin yasal düzenlemelerle düzensiz göçlere karşı esnek bir tutum sergilememesi gerektiği belirtilmektedir. Yasal göçmenlerin oturma ve çalışma izni alabilmek için uzun süren prosedürlerin tamamlanmasını bekledikleri, bu nedenle, düzensiz göçmenlere yönelik müsamahakar yasal düzenlemelerin, yasal göçmenlere verilen bir ceza, düzensiz göçmenlere verilen bir ödül niteliğinde olduğu yolunda görüşler ileri sürülmektedir (Jahn ve Straubhaar, 1999: 27).

Diğer taraftan, işverenler, kendilerine maliyet açacağı düşüncesiyle, bu uygulamaya destek vermemektedir (Baldwin-Edwards, 1999: 10). Buna karşın, kaçak göçmenler de bu uygulamadan kaçınmaktadır. Bunun kaynağında, hükümete güvensizlik, sınırdışı edilme korkusu, yasal bir statüye sahip olduktan sonra iş bulamama olasılığı, aftan yararlanmak için gerekli başvuru koşullarını taşıyamama ya da gerekli koşullara sahip olmakla birlikte ilgili prosedürler hakkında bilgisizlik gibi nedenlerin bulunduğu belirtilmektedir (Jahn ve Straubhaar, 1999: 34; Castles ve Miller, 2003: 98).

Kaçak göçmen işçilerin çekinceleri boşuna değildir. Çünkü genel af uygulamasının asıl amacı farklıdır. OECD raporlarında bu uygulamanın temel amacının ne olduğu şu şekilde ortaya konulmaktadır:

¹⁰ Genel aflar birçok ülkede (ABD, Avustralya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya, Kanada, Portekiz ve Yunanistan) uygulanmaktadır.

Genel aflar, genellikle resmi makamlara göçmenlerin sayısı, barınma ve iş bulma konusunda yararlandıkları sosyal ağlar ve yoğunlaştıkları çalışma alanları hakkında bilgi sağlamaktadır (OECD, 2000a: 57; OECD, 2003: 89).

Genel aflar, ilk bakışta, kaçak göçmenlerin varlığının kabul edilip onlara, bir insan ve bir işçi olarak, sahip oldukları temel hakların verileceği gibi olumlu bir izlenim yaratmaktadır. Ancak, bu tür düzenlemelerin içeriğine yakından bakıldığında öyle olmadığı görülmektedir. Adı genel af olan bu uygulamalar son derece sınırlı bir kapsama sahiptir ve bu uygulama, aslında, bir durum tespiti yapmaya yöneliktir. Genel aflar, ülkede kaçak olarak bulunan göçmenlerin tamamına değil, belirli bir gruba yönelik olarak uygulamaya konulmaktadır. Bütün göçmenlere değil, işçi olarak çalışan göçmenlere yöneliktir. Ancak, örneğin, kapsama alınanların eş ya da çocukları da kapsam dışı bırakılmaktadır. Kapsama alınan grupların ise, işgücüne en fazla gereksinim duyulan alanlarda çalışanlar olduğunu tahmin etmek zor değildir. Genel aflar, zaman bakımından da sınırlanmaktadır. Böylece, bu uygulamanın yeni göçleri teşvik edici bir etki yapacağından duyulan korku da giderilmektedir. Örneğin, ABD’deki bir düzenleme, Mayıs 1986’dan önceki bir yıl içinde, tarımda en az 90 gün mevsimlik olarak çalıştığını kanıtlayan kaçak göçmenleri yasal statüye kavuşturmayı amaçlamıştır (Chiswick, 1988: 109). Yunanistan’da 1998’de yapılan bir düzenleme, asgari ücretle en az 40 gün çalıştığını kanıtlayanları kapsamıştır (Reyneri, 2002: 53). İsviçre’de 2000’de yürürlüğe konulan bir düzenleme ile 1 Aralık 1992’den önce ülkeye girmiş olan kaçak konumdakilerin yasal statüye kavuşturulması amaçlanmıştır (Castles ve Miller, 2003: 100).

Genel aflar aracılığıyla, içeriye girmelerine göz yumulanlardan daha uygun görülenler seçilmekte ve bunlar yasal bir statüye kavuşturulmaktadır. Ancak, bu statü de sürekli değil, geçici bir süre için verilmektedir. Örneğin, Yunanistan’da 1998’de genel af niteliğinde bir uygulamaya gidilmiş ve bu düzenleme kapsamında ülkede kaçak olarak bulunan göçmen işçilerden 370 000 kişiye “beyaz kart”, 200 000 kişiye de “yeşil kart” verilmiştir. Beyaz kart birkaç ay, yeşil kart ise 1-3 yıl yasal olarak kalma ve çalışma olanağı sağlamaktadır (Reyneri, 2002: 53).

Ayrıca, genel aftan yararlanmak hiç de kolay bir iş değildir. Örneğin, İtalya’da 1996’da çıkartılan genel af, kaçak göçmen işçilerin yasadışı kalmalarına ve çalışmalarına son vermek için sıkı bir şekilde uygulanmıştır. Kaçak göçmen işçilere,

başvuru için yasanın yürürlük tarihinden önce İtalya'da kalmakta olduklarını kanıtlamanın yanında, son altı aydır da çalışıyor olduklarını ya da bir işveren tarafından yazılı olarak iş teklifi almış olduklarını kanıtlamaları zorunlu tutulmuştur. Bunun kanıtlanması için işveren tarafından kaçak göçmen işçiler adına sosyal güvenlik primi ödenmesi gerekmektedir. Ancak, uygulamada bu ödeme göçmen işçiler tarafından yapılmaktadır. Prim miktarı çok yüksek olduğu için, çok düşük ücretlere çalışan kaçak göçmen işçilerin büyük çoğunluğu zaten başvuru yapamamaktadır. Sahte belgeyle başvuru da çok olmaktadır. Yasadan faydalanmak için kayıtlı bir iş bulan birçok göçmen, birkaç ay içinde işini kaybederek işsizler arasına ya da enformel ekonomiye geri dönmüştür (Reyneri, 1999: 90-102).

Martinez Veiga, İspanya'da, yasal konuma sahip olabilmek için iş sözleşmesi bulunan kaçak göçmen işçilerin, bunun karşılığında sözleşme imzaladığı işverenlere para ödemek zorunda kaldıklarını aktarmaktadır (2007: 206). Yasal düzenlemelerin kaçak konumdaki göçmenleri yasal statüye kavuşturmaktan çok, ülkede uzun süredir kalan ve çalışan göçmenlerin de kaçak konuma düşmesine yol açtığı vurgulanmaktadır (Chiswick, 1988: 105; Sole vd., 1998: 340; Watts, 1999: 136; Reyneri, 2002: 52). Sole vd. (1998: 340), bu ironik durumu, göçmenler arasında herhangi bir hakka sahip olmama noktasında eşitliğin sağlanması olarak yorumlamaktadır.

2.3. Kaçak göçmen işçilerin insan haklarını korumaya yönelik uluslararası çabalar

Ulus devletler kaçak göçmen işçilerin gelişini ve çalışmasını engellemeye çalışıyor görünmektedir. Devletler, bu konuda yetkilerini istedikleri gibi kullanma keyfiyetine sahiptir. Buna karşın Sassen, göçle mücadelede, ulus devletlerin, yükselen uluslararası insan hakları sistemi ile karşı karşıya geldiğini, bu durumun göçmenlerin insan haklarının korunması ve ulusal egemenliğin korunması arasında bir gerilimin ortaya çıkmasına yol açtığını, bu gerilimin özellikle kaçak/düzensiz göçlerde daha da şiddetlendiğini ileri sürmektedir (1996: 64). Benzer bir şekilde Robin ve Barros da, temel insan haklarına -kaçak göçmen bile olsa- saygı zorunluluğunun kaçak göçle mücadeleyi sınırlandırdığını ileri sürmektedir (2000:

96). Günümüzde, devletlerin, kaçak göçleri önlemek için, sınırlarını duvarlarla çevirmeye varan çabalarına tanıklık ettiğimiz düşünülürse, temel insan haklarına saygı sorununun hükümlerlik gücünü kullanma keyfiyetini çok da fazla etkilemediği söylenebilir.

Bu konudaki tartışmayı daha somut bir düzlemde yürütmek için, kaçak göçmen işçilerin insan haklarını uluslararası düzeyde korumayı amaçlayan düzenlemelerin içeriğine bakmak gerekmektedir. Bu konuda iki temel düzenleme bulunmaktadır: Birincisi, UÇÖ düzeyinde 1975 yılında kabul edilen 143 nolu Göçmen İşçilere İlişkin Sözleşme, ikincisi, BM düzeyinde 1990 yılında kabul edilen 45/158 Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme.

143 nolu sözleşme, bir taraftan bu sözleşmeyi onaylayan üye ülkelerin, kaçak göçmen işçiler de dahil olmak üzere, tüm göçmenlerin insan haklarına saygılı olmasını düzenlerken (m.1, m.2), diğer taraftan, devletleri kaçak göçü ve kaçak göçmen işçi istihdamını önlemekle sorumlu tutmaktadır(m.3). 45/158 nolu sözleşme de kaçak göçmen işçilerin koruma altına alınan temel insan haklarının kapsamını düzenlemektedir. Sözleşmenin, tüm göçmen işçilerin haklarını düzenleyen üçüncü bölümü kaçak göçmen işçileri de kapsamaktadır. Sözleşmenin bu bölümü, tüm göçmen işçilere ve aile üyelerine, kendi ülkeleri de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeyi terk etme hakkını tanıyarak başlamaktadır(m.8/1). Hatırlanacağı gibi bu hak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de tanınmakta(m.13/2), ancak, ironik bir şekilde, her iki düzenlemede de başka bir ülkeye giriş hakkı diye bir haktan söz edilmemektedir. Bir taraftan terk etme hakkı tanınırken, diğer taraftan ulus devletleri kaçak göçleri önlemekle yükümlü tutmak bir başka ironik durum ortaya çıkarmaktadır.

45/158 nolu sözleşmenin söz konusu üçüncü bölümü incelendiğinde, kaçak göçmen işçilerin çalışma koşulları konusunda -köle gibi ya da zorla çalıştırılmalarının yasaklanması dışında(m.11)- herhangi bir koruyucu düzenleme olmadığı görülmektedir. Maddi yaşamı sürdürme kaygısı, başka seçeneği olmayan kaçak göçmen işçileri yasadışı yollardan göçe ve çalışmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla bu insanların en temelde bu haklarının tanınması ve koruma altına alınması en acil gerekliliktir. Bu hak tanınmadan, bu insanların söz gelimi düşünce

ve inanç özgürlüğü, adil yargılanma, kanunlara uygun olarak sınırdışı edilme vb haklarının (45/158 nolu sözleşme üçüncü bölüm m.8-m.35) garanti altına alınması, onların insan olarak tanınması (Peker, 2002: 55) çok fazla bir anlam ifade etmemektedir. Ayrıca, 45/158 nolu sözleşme, söz konusu bu haklara ilişkin olarak da yeterli bir koruma sağlayamadığı yönünde eleştiriler almaktadır (Bosniak, 1991).

Kaçak göçmen işçilerin gelişinin ve çalışmasının önlenmesine ilişkin gürültülü-patırtılı söylemin arasında onların haklarından söz eden uluslararası bir sesin olması önemli olmakla birlikte, bu ses henüz duyulacak güçte ve gerçekçi bir içerikte değildir. Dahası, insan hakları sisteminin kaçak göçmen işçilerin haklarına ilişkin bölümünün bu biçimiyle, ulus devletlerin kaçak göçle mücadele çabalarını engellemek şöyle dursun daha da güçlendirdiği söylenebilir. İçeriden bir gözlemci olarak her iki sözleşmenin (143 ve 45/158) perde arkasına yakından vakıf olan Ghosh (1998: 131-133)'a göre, düzensiz göçmenlere uluslararası düzeyde koruma sağlama düşüncesi, aslında, ucuz ve uysal bir işgücü kaynağına sahip olan işverenlerin bu kaynağını kesme çabasından ibarettir. Ghosh'un bu gözlemi, işçilere ve işgücü piyasalarına yönelik uluslararası düzenlemelerin, temelde işverenler arasındaki rekabet eşitsizliğini gidermeyi amaçladığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Kaçak göçleri önlemeye yönelik politikalar, bu göçleri tamamen önlemek gibi bir amaca sahip değildir. Bunun yerine, gereksinim duyulan işgücünün içeriye alınmasına izin verecek düzeyde bir esnekliğe sahiptir. Diğer taraftan, bu politikaların, ironik bir şekilde, en çok insan kaçakçıları ve insan tacirlerinin işine yaradığı konusunda bir fikir birlikteliği vardır (Baldwin-Edwards, 1999: 13; Miller, 2001: 321; Djajić, 2001: 144; Castles, 2004: 207; Hollifield, 2004: 14; Collyer, 2005: 705; Cornelius ve Tsuda, 2004: 41). Bu işçilerin gelişinin önündeki engellerin sayısı artırdıkça onlar da alternatif yollara başvurmakta, bu noktada insan ticareti ve insan kaçakçılığı yapan suç örgütlerine gün doğmaktadır. Söz konusu politikalar önleme değil, kontrol aracı olarak kullanılmaktadır. Kontrol, göçmenlerin ülkede bulunmaları ya da çalışmaları veya da her ikisi birden yasadışı ilan edilerek sağlanmaktadır. Yasadışı ilan etmenin/suç saymanın iki temel işlevinin olduğu ileri

sürülebilir. Birincisi, işverenler, bu sayede kaçak göçmen işgücünü hiçbir yasal ya da kurumsal düzenlemeye bağlı kalmaksızın, dilediği gibi sömürme fırsatı yakalamaktadır. İkincisi de, devlet, bu işçileri yasadışı konumda tutarak, artık gereksinim kalmadığı bir anda, egemenlik yetkisini kullanarak, onları kolundan tutup dışarı atmaktadır. Bu, göçmen işçileri yasal bir statüde çalıştırmaktan ya da onların yerleşikliğe geçmesinden doğacak sorunlardan kurtulmanın “eşsiz” bir yoludur.

Kaçak göçmen işçilerin gelişine ilişkin politikaların, her durumda, doğrudan işverenlere ucuz işgücü sağlamayı amaçladığını söylemek yüzeysel bir analiz olacaktır. Örneğin, dördüncü bölümde görüleceği gibi, Türkiye’ye yönelik kaçak işgücü göçleri, Türkiye’nin bu işçilerin geldikleri ülkelere yönelik ekonomik ve sosyal atılım hamlelerinin dolaylı bir sonucudur. Bu nedenle, kaçak işgücü göçlerine yönelik politikalar irdelenirken, her ülkenin özgül durumunun derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Bu koşulu koymak şu gerçeği görmemize engel değildir; kaçak konumundaki emekçilerin girişini engellenmeye yönelik uygulanagelen politikalar gerçekte onların girişini değil, yasal statü kazanmasını engellemektedir. Bu durum, göçmen emekçilerin temel insan haklarından bile yararlanamamasına yol açarak, onları her türlü sömürüye açık duruma getirmektedir. Göçmen emekçiler hukukun dışında tutularak, emekçi ve onun emeği birbirinden ayrılmakta ve birincisi içeri alınmamaktadır.

Kaçak göçmen konumunda olanlarla köleler arasındaki ayrım bulanıktır. Buna karşın, neoklasik damarın yeni dönem temsilcileri iktisadi rasyonalite yaklaşımında ısrarcıdır. Bu kuramcılara göre, kaçak göçmen işçi istihdamı, yalnızca işverenlerin değil, kaçak göçmen işçilerin de –gelir vergisi ödememe, esnek çalışma saatlerine sahip olma, katkı sağlamadan kamusal hizmetlerden yararlanma gibi– birtakım çıkarlar elde ettiği, karşılıklı bir çıkar ilişkisidir. Neoklasik kuramcılar, kaçak göçle mücadele politikalarını da bu bakış açısıyla değerlendirmektedir. Buna göre, kaçak göçmen işçiler vergi ödemeyerek buldukları ülkeye birtakım ek yükler getirmektedir. Bu nedenle, genel af uygulamasıyla göçmen işçilerden, işveren yaptırımlarıyla da kaçak göçmen işçi istihdam eden işverenlerden alınan bedeller bu yükten kurtulmayı sağlayacaktır. Ancak, kaçak göçle mücadelede, faydanın maliyeti aşmaması için, kaçak göçü önlemeye yönelik politikaların optimal bir karışımının

uygulanmasına da özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Djajić, 1997: 98-99, Epstein ve Weiss, 2001: 1; Hill ve Pearce, 1990; Ethier, 1986; Djajić, 1999).

Ortada, neoklasik kuramcıların ileri sürdüğü, karşılıklı çıkar ilişkisinin çok uzağında, eli kolu bağlı olan kaçak göçmen konumundaki işçilerin sömürüldüğü bir bağımlılık ilişkisi bulunmaktadır.¹¹ Burada, göç kuramlarının hepsini birlikte kullanmayı öneren yaklaşıma da bir göndermede bulunmanın tam zamanı. Kaçak göçmen işçi istihdamı, neoklasik kuramcılar tarafından karşılıklı bir çıkar ilişkisi olarak nitelendirilirken, soruna Marxist yedek işgücü kuramı penceresinden bakanlar bunu bir sömürü ilişkisi olarak görmektedir. Görüldüğü gibi, iki yaklaşım arasında uzlaşmaz ayrılıklar söz konusudur.

Bu tartışma burada kesilerek, sonraki bölümlerde, konu somut düzlemde, Türkiye özelinde tartışılmaktadır.

¹¹ Kaçak göçmen işçileri tümüyle “pasif kurbanlar” olarak resmettiğimin farkındayım. Emek araştırmalarındaki bu tür resmedişler itirazla karşılanmaktadır. Emekçilerin kendi tarihlerini yazan öznelere olduğu ve bunun yansıtılması gerektiği ileri sürülmektedir, haklı olarak. Kaçak göçmen işçilerin, her şeyi, ölümü bile göze alarak yaşamlarını sürdürmenin yollarını arama çabası, onları kendi yaşamlarının tartışılmaz öznesi kılmaktadır. Ancak, soruna diyalektik pencereden bakıldığında, onların kapitalist sömürü ilişkisinin nesnesi/kurbanı olduğunu görmemek olanaksızdır. Onlar, aynı zamanda, bu konumdan kurtulmaya dönük eylemlerin öznesidir de ve fakat özenin bu yöndeki eylemleri henüz üzeri toprakla kaplı tohum gibidir. Toprağı yarıp günyüzüne çıkması, sonra da filizlenip boy atması için biraz zaman gerekmektedir. İlk ekilen tohumlarda bu anlamda kırıldıklarının olduğu görülebilir: ABD’de 16 Aralık 2005’de kabul edilen ve kaçak göçmenlere ağır cezalar verilmesini öngören bir yasa tasarısı ile başlayan gerginlik sonuçta 1 milyondan fazla göçmenin sokağa dökülmesine yol açmıştı. 1 Mayıs 2006’da “göçmensiz bir gün” sloganıyla sokaklara dökülen göçmen işçiler, yaptıkları bu eylemle, ABD ekonomisine yaptıkları katkıyı ve bu katkıdan doğan güçlerini göstermişlerdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE ÖZELİNDE YAPILAN ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Sosyal bilimlerde başlı başına bir ilgi alanı olan ve akademide ayrı anabilim dalı olarak varolan yöntem konusu, sosyal bilimlerin temel ilgisi yöntem olmayan diğer alanlarında en fazla sıkıntı yaratan konulardan biridir. Akademinin en zor dönemeçlerinden biri olarak kabul edilen doktora öğreniminin bir parçası olan yeterlilik sınavı ve tez çalışması, akademinin temel uğraşısı olan bilimsel yayın yapma süreci bu sıkıntının en fazla hissedildiği anlar olsa gerektir. Yöntemin ya da daha doğru bir ifadeyle yöntemsizliğin –yöntemden bihaber olmak, yönteme yeteri kadar hakim olamamak vb.- yarattığı söz konusu sıkıntının, yapılan akademik çalışmaların hiçbir bilimsel değer ifade etmemesine, hatta akademik yaşamın sonlanmasına varan sonuçlara bile yol açtığı olmaktadır.¹² Bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır: Sosyal bilimlerin doğasından kaynaklı sorunlar, doktora programları oluşturulurken programda yöntem derslerine olması gereken ağırlığın verilmemesi, genç akademisyenlerin bu konuda yeteri kadar kafa yormaktan imtina etmesi, vb. Burada, bu konuda daha fazla ayrıntıya girmek bu çalışmanın amacını aşmaktadır.

Kaçak göçmen işçilik olgusunu konu alan çalışmaların hemen hepsinde, güvenilir gerçek verilerin olmaması ve saha araştırması yapmak için alana girip veri toplamanın zorluklarla dolu olması bu konuda araştırma yapmayı güçleştiren başlıca sorunlar olarak ortaya konmaktadır. Örneğin, *Journal of Ethnic and Migration Studies* (Vol. 24, No: 2, 1998) ve *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe* (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango, Frank Cass Publishers, London, 1999) başlıklı yayınlarda yer alan çalışmalarda bu sorunlar sıkça dile getirilmektedir.

¹² Akademik yaşamın daima nesnel kurallara göre şekillendiğini söylemek son derece naif bir yaklaşım olur. Akademik süreçlerde, çıkar ilişkisi olarak adlandırabileceğimiz enformel ilişkilerin de zaman zaman belirleyici olduğu inkar edilemez bir gerçekliktir. Örneğin, söz konusu enformel ilişkiler bilimsel ölçütlere uygun olmayan çalışmaların, değerlendirme aşamalarından sorunsuzca geçmesini sağlayabilmektedir.

Yöntem, bu tez çalışmasının başlangıcından beri, tezin yürütücüsü olarak bana da, en fazla meydan okuyan konulardan biri olmuştur. Bu durum, üzerine kafa yordüğüm konunun doğasından kaynaklanmaktadır. Peşine düştüğüm sorunsalın yasadışı bir alanı deşifre etmemi gerektirmesi, hem alanla temas kurmayı güçleştirmekte hem de istenilen yöntemsel teknikleri kullanma konusunda seçim özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Diğer taraftan, Erder'in (2007: 2) de belirttiği gibi, böyle bir konu, yöntemsel sorunlar yanında, etik birtakım sorunları da araştırmacının önüne kritik bir konu olarak koymaktadır. Bütün bunlar, tezin yöntemsel bir sorunla malul olmasına haklı gerekçe oluşturamaz. Sorun tezin doğasından kaynaklanmakla birlikte, bunun üstesinden gelip gelememek kişisel kabiliyetimi ya da kabiliyetsizliğimi ilgilendirmektedir.

Somut düzlemde Türkiye üzerine odaklanan bu çalışmada, öncelikle son dönemlerde Türkiye'ye yönelen uluslararası göçlere ilişkin yazın incelenmiştir. Ancak, varolan bilgi kaynakları, kaçak göçmen işçilerin çalışma koşullarını derinlemesine anlamamıza olanak tanımamaktadır. Bu nedenle, kaçak göçmen işçilerin çalışma koşullarını deşifre etmek amacıyla inşaat sektöründe çalışan kaçak göçmen işçilerin kendileriyle yüz-yüze görüşmelerin yapıldığı bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Ne saha araştırması yapma fikri, ne inşaat sektörünün seçimi ve ne de kullanılan yöntemin tercihi bir keyfiyetten kaynaklanmamaktadır. Elbette bunun böyle olmadığı daha fazla açıklamayı gerektirmektedir.

1.Saha araştırması yapma zorunluluğu ve inşaat sektörünün seçimi

Kaçak göçmen işçilerin çalışma koşullarını anlamak ve açıklamak için öncelikle ikincil kaynaklara başvurarak, bu kaynakları derinlemesine inceledim. Bu kaynaklar konuya ilişkin ulusal ve uluslararası düzeyde basılmış kitap, makale, bildiri metni, rapor, gazete haberleri, vb. materyalden oluşmaktadır. Ancak, ikincil kaynaklar kaçak göçmen işçiler hakkında -göç süreçleri, yaşama ve çalışma koşulları, vs hakkında- yeterli bir veri kaynağı sunamamaktadır. Söz konusu kaynaklarda kaçak göç olgusuna olan ilgi ağırlıklı olarak iki noktada yoğunlaşmaktadır: Kaçak göçlerin ulus devletler için bir tehdit oluşturup oluşturmadığı ve kaçak göçmen işçilerin enformel ekonominin yaygınlaşmasına yol

açıp açmadığı. Kaçak göçmen işçilerin dünyasında, özellikle de onların emek süreçlerinde neler olup bittiğini konu edinen çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla, bu konu bilinmezliğini korumaktadır. Bir önceki bölümde gözden geçirilen, kaçak göçlere ilişkin ulusal politikalarda ve BM ve UÇÖ'nun bu işçilere yönelik koruyucu düzenlemelerinde de kaçak göçmen işçilik ve bağlantılı sorunlar hakkında, bu işçilerden yana, çok fazla bir şey bulunmamaktadır.

İkincil kaynaklara bakarak, Türkiye'deki kaçak göç olgusu ve kaçak göçmen işçi istihdamını anlamak çok zayıf, buna karşın, bu yolla gerçeğe aykırı sonuçlara gitmek çok güçlü bir olasılıktır. Çünkü Türkiye üzerine olan çok az sayıdaki yazının büyük çoğunluğu ya batılı ülkelere ilişkin tartışmaların doğrudan Türkiye'ye uyarlanmasından ibarettir ya da gerçekçi temellerden yoksun söylencesel niteliktedir. Çoğu söylencesel nitelikte ve uyarılma olan bilgilerin uçtuğu bir ortamda, peşine düştüğüm sorunsal hakkında söz söylemek güvenilir veri kaynaklarından beslenmeyi, bu da birincil kaynağa -kaçak göçmen işçilerin kendilerine- giderek, bu kaynaktan veri sağlamayı kaçınılmaz kılmaktadır. Amaç, yalnızca kaçak göçmen işçilere ulaşmak değil, onlara somut mekansal düzlemde, çalışma ortamlarında ulaşmaktır; Marx'ın ifadesiyle, "kapısında 'iş olmayan giremez!' levhasının asılı olduğu gizli kapaklı üretim alanına" (2004: 178) girerek orada olanları deşifre etmektir.

Kaçak göçmen işçilerin ağırlıklı olarak niteliksiz ve emek yoğun işlerde çalıştırıldığına ilişkin genel bir gözlem bulunmaktadır. Bu doğru olmakla birlikte, böyle bir genelleme son derece yüzeyseldir ve saha araştırması için uygun bir hareket noktası sunmamaktadır. Kaçak göçmen işçiler birçok farklı sektörde çalışmakta ve bu işçilerin çalışma koşulları da sektörler göre büyük farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, kaçak göçmen işçi istihdamını araştırırken, sektör düzeyindeki farklılaşma noktasından hareket etmek daha anlamlı görünmektedir. Enformel sektörü konu alan çalışmasında Varçın (2003: 225) da, derinlemesine görüşme içeren böyle bir sınırlandırmaya gitmenin yöntemsel açıdan gerekliliğine işaret etmektedir. Bu noktada kaçak göçmen işçilerin çalıştırıldığı bütün sektörleri ya da birçok sektörü kapsayan bir saha araştırması yapmak, araştırmacının sahip olduğu en başta zaman ve emek gücü olmak üzere, diğer maddi ve manevi olanakların kapasitesini aşmaktadır. Söz konusu olanaklar çerçevesinde gerçekçi olan, yalnızca tek bir sektörle sınırlı bir araştırmadır ve bu çalışmanın ilgisi inşaat sektörü üzerinedir.

İnşaat sektörünün seçimi üç temel gerekçeye dayanmaktadır. Bunlar kaçak göçmen işçi istihdamının en yaygın olduğu sektörlerden biri olması, kayıtdışı ekonomik faaliyetin yaygınlığı ve sektörün sahip olduğu çalışma ortamının doğası olarak ortaya konabilir. İnşaat sektörü, birçok ülkede olduğu gibi (EICLR, 2006; Ghosh, 1998: 19-20), Türkiye’de de kayıtdışı ekonomik faaliyetin yaygın olduğu ve kaçak göçmen işçilerin en fazla istihdam edildiği, buna karşın, hakkında en az güvenilir bilginin olduğu ya da hiç bilginin olmadığı bir alandır. Bilinmezlik sorunu yalnızca kaçak göçmen işçi istihdamıyla sınırlı değil, sektörün geneline ilişkindir. Emek yoğun işlerde istihdam edilmeleri nedeniyle, kaçak göçmen işçilerde herhangi bir nitelik aranmaması ve kayıtdışı ekonomik faaliyetin yaygınlığı bu sektörde kaçak işçi istihdamını kolaylaştıran başlıca nedenlerdir. Belirtmek gerekir ki, yalnızca göçmen işçiler değil, bu sektörde çalışan yerli işçilerin çoğu da kayıtdışı olarak çalıştırılmaktadır. İnşaat sektörü, aynı zamanda, üretimin mevsime bağlı olarak dalgalanmalar gösterdiği ve çok ağır ve tehlikeli işlerin yapıldığı bir çalışma ortamına sahip bir alandır. Sektörün bu doğası, kayıtdışı çalışmayla birleştiğinde, işçilerin dünyasında sosyal depremlere yol açan sonuçlar doğurmaktadır. Bu çalışma hiçbir korumaya sahip olmayan ve söz konusu depremlerin çok daha ağır hasarlara yol açtığı kaçak göçmen işçilerin dünyasına odaklanmaktadır.

İnşaat sektörü, deşifre edilmesi gerekli ve zorunlu bir alan olmasının yanında, sektör hakkında yeterli bilginin olmaması çetin güçlükleri de beraberinde getirmektedir: Sektörün genel yapısı, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin boyutu, çalışma koşulları, kaçak göçmen işçilerin sektördeki oranı ve bu işçilere nasıl ulaşılacağı vb. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yayınlanan ve konuya ilişkin tek resmi kaynak niteliğinde olan bir rapora göre, yabancı kaçak işçiler Marmara, Doğu Karadeniz, Ege ve Akdeniz Bölgelerinde yoğunlaşmaktadır (ÇSGB, 2004: 38). İçduygu ve Toktaş (2005: 59) tarafından gerçekleştirilen ve Türkiye’de kaçak göçlere ilişkin veri kaynaklarının araştırıldığı çalışmada ise, kaçak göçmenlerin, Türkiye’ye, genellikle, İran ve Irak sınırından girdiği ve Van ilinin bu anlamda en sık kullanılan yer olduğu, Türkiye’den çıkışların da, genellikle, İstanbul ve İzmir gibi Batı bölgelerindeki kıyı şehirlerinden ya da Yunanistan sınırlarındaki Edirne’den yapıldığı belirtilmektedir. Bu bilgiler, yaptığımız ön araştırmalar ve gözlemler sonucunda elde edilen bilgilerle birleştirilerek Batı bölgelerinden İstanbul

ve Edirne, Doğu bölgelerinden de Van ve Iğdır illeri saha araştırması için belirlenmiştir. 2007 yılı Haziran ayının son haftasında Van'a, Ağustos-Eylül ayları boyunca da İstanbul, Edirne ve Iğdır'a gidilerek saha araştırması gerçekleştirilmiştir.

2.Nitel yöntem ve yarı yapılandırılmış soru formu

Bu tez çalışmasının saha araştırmasını gerçekleştirmek için nitel yönetime başvurulmuş ve yarı yapılandırılmış soru formu¹³ kullanılarak kaçak göçmen işçilerle yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır. Nitel yönetime başvurmak, bir taraftan, yöntemsel bazı sorunların aşılmasına olanak tanırken, diğer taraftan, bazı çetin sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışma söz konusu sorunlardan iki tanesiyle karşı karşıya bulunmaktadır: Nitel araştırmanın alandan (*grounded*) teori üretme yönelimli olduğu iddiası ve nitel araştırma sonuçlarının genellenebilirliği sorunu.

Nitel yönetime ilişkin olarak, bu yöntemin alandan kurama giden bir yol izlediği yönünde genel bir algılama olduğu söylenebilir. Bryman, nitel araştırmacıların, araştırmalarının başında neyi araştıracaklarına ilişkin bir probleme sahip olmadıkları yönünde bir algılama olagelse de, gerçekte nitel araştırmacılar arasında bu konuda önemli farklılıklar olduğuna dikkat çekmektedir. Bazı araştırmacılar neyi araştıracakları konusunda daha gevşek fikirlere sahipken, bazıları başlangıçta neye odaklanacakları konusunda daha net bir tavır çizmektedir. Ancak, Bryman'a göre, problemi net bir şekilde tanımlayıp tanımlamadıklarına bakmaksızın, nitel araştırmacılar genellikle başlangıçta görünür olmayan önemli konuların da araştırmaya dahil edilebilmesine olanak tanıyacak açık ve yapılandırılmamış bir araştırma yaklaşımı benimseme eğilimindedir. Bu araştırmacılar, genellikle, saha araştırmasının başında peşin olarak teorilerin ve kavramların formülasyonunu da reddederler (1988: 66-68).

Nitel araştırmalarda, araştırma sürecinin başında bir araştırma dizaynı (*design*) ortaya konulmasından yana olan Mason (2002) ve Silverman (2001) nitel araştırmacıların başlangıçta bir probleme sahip olmadığı görüşünden ayrılmaktadır. Gerçeklerin asla kendi başlarına konuşmadığını söyleyen Silverman, bir perspektif

¹³ Yarı yapılandırılmış soru formu çalışmanın sonunda "EK" olarak yer almaktadır.

benimsemeyen ya da bir araştırma sorusu setine sahip olmadan rapor edilecek hiçbirşey de olmayacağını ileri sürmektedir (2001: 61). Mason, nitel araştırmalarda, araştırma sürecinin başında araştırma sorularının (*research question*) belirlenmesi gerektiğini belirtmekte ve ‘hipotez’ yerine ‘araştırma sorusu’ terimini bilinçli olarak kullandığını ifade etmektedir. Mason’a göre, hipotezin elde edilen verilerle doğruluğu ya da yanlışlığı test edilecektir. Buna karşın, araştırma sorusu araştırma sürecinde yeniden gözden geçirilebilecek esneklikte (2002: 19-25). Araştırma sürecinin başında araştırma dizaynı ve araştırma sorunsalının ortaya konulması gerektiğini ileri sürerek nitel araştırmanın alandan (*grounded*) teori yönelimli olduğu savunuyla ters düşen bu görüşlerin, hipotez yerine, araştırma sürecinde yeniden gözden geçirilebilecek esneklikte araştırma sorusu setine vurgu yaparak alandan teori yaklaşımına tümünden sırt çevirmediği görülmektedir.

Daha başta teorik bir yaklaşımı -Marxist yedek işgücü kuramı- benimseyip, buna uygun araştırma soruları ortaya koyan tümdengelimci (*dedüktif*) bir yaklaşım benimsemesi nedeniyle, bu çalışma, alandan teori yaklaşımıyla ters düşmektedir. Buradaki amaç, alandan teori yaklaşımıyla bir hesaplaşmaya girmek değil, bu çalışmanın yaklaşımını belirginleştirmeye çalışmaktır. Bu çerçevede, nitel yönteme başvurmak bir yöntemi diğerine tercih eden, birini kabul ederken diğerini reddeden bir yaklaşımdan kaynaklanmamaktadır. Bu tercihi belirleyen temel etken, tezin teorik kurgusu çerçevesinde formüle edilen sorunsalın doğasıdır. Bu çalışma nitel yönelimlidir ve baştan beri neyin araştırılacağına ilişkin bir sorunsala da sahiptir. Zaten ilgili yöntem yazınında böyle olmasına bir itiraz da yoktur.

Şimdi bunun gerekçelerini ortaya koymaya çalışalım. Bu çalışma tümüyle kaçak göçmen işçilerin anlattıklarının üzerine inşa edilmemektedir. Çalışmanın temel ilgisi kaçak göçmen işçilerin bireysel öyküleri değil, onların çalışma koşulları ve emek süreçleridir. Kapitalist firmaların kaçak göçmen işçi istihdam etmelerinin geri planında yatan nedenler, kaçak göçlere yönelik politikalar, v.b. konular, kaçak göçmen işçilere gitmeden, varolan bilgi kaynaklarına dayanarak ortaya konulmaktadır. Ancak, söz konusu bilgi kaynakları, göçmen işçilerin dünyasında olup bitenleri anlama noktasında yeterli bir dayanak sunmamaktadır. Bu noktada, kaçak göçmen işçilerden veri sağlanması bir zorunluluk olmaktadır. Kaçak göçmen işçilerin çalışma koşullarına -yaptıkları işler, toplam sayıları, ücretler, v.b.’ne- ilişkin

güvenilir gerçek verilerin olmaması nicel yöntemle başvurmayı zora sokmaktadır. Ne araştırma evreni bellidir, ne de nicel ölçütlere uygun bir örneklem kümesi seçmeye yardımcı olacak veriler vardır. Bu çalışmada, nitel yöntemle başvurulmasının ve yüz yüze derinlemesine görüşme yardımıyla veri toplanmasının daha fazla gerekçesi bulunmaktadır. Örneğin, kaçak göçmen işçilerin ücretleri hakkında nicel veri toplama tekniği kullanılarak kapalı uçlu anket sorusuyla sağlıklı bir bilgi edinmek olanaklı değildir. Çünkü bu yolla veri toplamak için, hiç değilse en alt ve en üst sınırları belli olan bir miktar ücretin belli bir zaman düzeninde ödeniyor olması gerekir. Oysaki kaçak göçmen işçiler, ne kadar ücret aldıklarına ilişkin soruya şu tür yanıtlar vermektedir:

Patron beni işe alırken günlük x lira vereceğini söyledi, dört aydır buradayım ve aralıksız çalışıyorum ama daha hiç para alamadım. Patronun ne zaman para vereceğini bilmiyorum, daha doğrusu para verip vermeyeceğinden de emin değilim artık...

Bu bilgiyi, şıkları belirlenmiş ve yanıtlayıcıdan yalnızca uygun olanını işaretlemesinin istendiği kapalı uçlu bir anket sorusuyla edinmek olanaklı değildir. Aynı şekilde, bu yoldan, patronun, çalıştırdığı kaçak göçmen işçileri görmezden gelmesi için polise sus payı olarak verdiği parayı, bu işçilere vermeyi taahhüt ettiği ücretten mahsup ettiğini ya da bu işçilerin barınma koşulları söz konusu edildiğinde, ormanda bir çadırda ya da bir deri imalathanesinde deri parçalarının üzerinde yatıp kalktıklarını ve bitlenmemek için denize gidip orada banyo yaptıklarını da öğrenmek olası değildir. Yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak, yapılan derinlemesine görüşmeler hem böylesi derinlikte bilgilerin edinilmesini sağlamış hem de yöntem yazınında sıkça dile getirildiği gibi, önceden kestirilemeyen ve görüşme sırasında ortaya çıkan konuların görüşmeye dahil edilmesine olanak tanımıştır.

Sonuçların genellenebilirliği konusuna gelince, bu konu, bütün bilimsel araştırma süreçleri için söz konusu olan son derece ciddi bir sorundur. Mayring (2000: 14), çoğu kez, çok küçük örnek olaylarla çalışılan nitel araştırmaların kendine özgü genellenebilirlik sorunları bulunduğunu belirtmektedir. Portes (1999: 24) de, mütevazı bir örneklem kümesi ile çalışılarak elde edilen bulgularla genel teorik yaklaşımları test etme çabalarının -söz konusu çabalar nicel yöntemle başvurmuş olsa bile- göç araştırmalarında gözlenen en yaygın sorunlardan biri olduğuna işaret

etmektedir. Tam olarak bilinen bir araştırma evreni içerisinde belirli oransal ölçütler göz önünde bulundurularak seçilen bir örneklem kümesine dayanmaması nedeniyle, bu çalışma da, sonuçların genellenebilirliği ya da genel bir teorik yaklaşımın test edilmesine uygun olup olmadığı eleştirisiyle karşılaşabilecektir. Şimdi de bu konuda olası eleştirilerin önünü almaya çalışalım.

Kaçak göçmen işçilerle yapılan yüz yüze görüşmeler, bir sonraki başlıkta ayrıntılı olarak anlatılacak, “kartopu” olarak bilinen örnekleme tekniğine başvurularak gerçekleştirilmiştir. Başka bir yoldan onlara ulaşılması da olanaklı değildi zaten. Temsil yeteneği düşük olarak görülen (Özüğurlu, 2003: 56) bu örnekleme tekniğinin kullanılması sonuçlarının genellenebilirliği sorununu ön plana çıkarmaktadır. Edirne ve Van’da bazı önemli bilgiler toplanmasına karşın, kaçak göçmen işçilerle görüşme yapılamamıştır. Sahada yapılan gözlemler sonucunda, inşaat sektöründe çalışan kaçak göçmen işçilerin Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Afganistan’dan gelenler olduğu belirlenmiştir. İstanbul ve Iğdır’da, bu dört ülkeden gelip inşaat işlerinde çalışan, toplam 35 kaçak göçmen işçiyle görüşme yapılmıştır. Ayrıca, yerli işçiler ve konuyla ilgili diğer bazı kişilerle olmak üzere, 15 görüşme daha yapılmıştır. Kaçak göçmenlerle, kartopu örnekleme tekniği kullanılarak, yapılan toplam 35 görüşmenin 25’i İstanbul’da, 10’u da Iğdır’da gerçekleştirilmiştir. Kaçak göçmen işçilerle yapılan görüşmelerde, göçmen işçiler geldikleri ülkelere göre bir sınıflamaya tabi tutulmuştur. Aynı ülkeden gelen göçmen işçilerle yapılan görüşmeler, nitel yöntem yazınında salık verildiği üzere, birbirini tekrar etmeye başlayınca kadar devam ettirilmiş ve tekrarların başladığı -aynı ülkeden gelen işçilerle yapılan görüşmeler, 7-8 görüşmeden sonrası birbirini tekrar etmeye başlıyordu- yerde görüşmeler sonlandırılmıştır. Dolayısıyla, aynı ülkeden gelen göçmen işçilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, o ülkeden gelen ve inşaat sektöründe çalışan bütün göçmen işçilere ve görüşmelerin tamamından elde edilen bulgular da Türkiye inşaat sektöründe çalışan bütün göçmen işçilere genellenebilecek niteliktedir.

Kaçak göçmen işçilere ulaşmak, ulaştıktan sonra da, onları görüşme yapmaya ikna etmek saha araştırması sırasında karşılaşılan en büyük güçlükler olmuştur. Göçmen işçilerle onların ana-dilinde görüşme yapma olanağının olmaması, görüşmelerin, başta işverenler olmak üzere, her an birileri tarafından görülme

korkusuyla, çok kısıtlı zaman dilimlerine sıkıştırılmak zorunda kalınması ve göçmen işçilerin güvenini kazanmaya dönük bütün çabalara rağmen yine de, ne olur ne olmaz diye, bazı konularda bilgi vermekten kaçınmaları görüşmelerin daha da derinleşmesine olanak vermeyen ve bu çalışmanın olanakları dahilinde de aşılamayan kısıtlılıklardır.

Kaçak göçmen işçileri çalıştıran işverenlerle de görüşme yapılması planlanmış, ama bu plan sahada işlememiştir. İşverenler, bu konuda görüşme yapmaya hiçbir şekilde ikna edilememiştir. Bu konudaki ısrarlara tehditle karşılık alınınca da, işverenlerle yapılması planlanan görüşmelerden, istemeyerek de olsa, vazgeçilmiştir. Ancak, işverenlerin gözüne görünmeden, kaçak göçmen işçilerin çalıştırıldıkları inşaatlara girilip orada onlarla zaman geçirilerek çalışma koşulları yakından gözlemlenmiştir. Yapılan görüşmelerin bir kısmı ses kayıt cihazı kullanılarak, bir kısmı da, göçmen işçilerin ses kaydı alınmasına izin vermemesi nedeniyle, yazılı notlar tutularak gerçekleştirilmiştir.

3.Kartopu örnekleme tekniği: *Alandan kurama, kuramdan alana bir yolculuk...*

Sahaya gitmeden önce, herhangi bir ipucu elde edebilirim diye, bakanlık düzeyinden başlayarak konuyla uzaktan yakından ilgisi olabilecek bütün kurum ve kuruluşların kapısını çaldığımı söyleyebilirim. Yaklaşık 1 yıldır, sürekli olarak saha çalışmasına yönelik ipuçları elde etmek için görüşmeler yapıyordum. Hiçkimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Aslında görüştüğüm kişi, kurum ve kuruluşların birşeyler bildiğini biliyordum ama böyle bir konuda kimse konuşan olmak istemiyordu.

Saha çalışmasını yapmak için ilk önce Van'a gittim. Van, göçmenlerin Türkiye'ye girmek için en yoğun olarak kullandığı yer olarak bilinmektedir. Bu nedenle, ben de, ilk olarak Van'dan başlamaya karar verdim. Van'a gitmeden önce telefonla bazı kişi ve kuruluşlarla iletişim kurup yardım istemiştim, ilk olarak onlara ulaştım. Yaptığım görüşmelerde, Van'da sığınmacı statüsünde olan göçmenlerin bulunduğunu ve diğer göçmenlerin, Van'ı genellikle bir giriş ve geçiş yeri olarak kullandıklarını ama burada kalmadıklarını öğrendim. Sığınmacıların daha çok geçici gündelik işlerde çalıştığı, 1-2 yıl öncesine kıyasla -Van'daki sığınmacıların sayıca

azalmasına bağlı olarak- çalışanların da azaldığı, görüşmelerde vurgulanan ana noktaydı. Van kırsalından merkeze olan yoğun i göçler sonucu yerli işçilerin sığınmacı göçmen işçilerle ikame edilmesiyle, kayıtdışı çalışan sığınmacıların sayısının daha da azaldığı ifade edilmektedir. Halihazırda kayıtdışı çalışan sığınmacıların da olduğunu ğendim ama onları görüşmeye yapmaya ikna etme çabalarım sonuçsuz kaldı. Bir araştırma yaptığımı, amacımın yalnızca bilimsel birtakım verileri elde etmek olduğunu onların anlayabileceği bir dille anlatmaya çalıştım. Onların bir tek kaygısı vardı, yaşamlarını sürdürmek için bir fırsat yakalamışlardı ve bu onların son şansıydı. Bu son şansı, haklı olarak, hiçbir biçimde riske atmak istemiyorlardı. Görüşme yapma isteğimin, bilimsel ya da başka bir amaçla, onlar için hiçbir önemi yoktu. Bunun zerine Van'dan ayrıldım.

Van'dan döndükten sonra, inşaat sektöründe de örgütlü olması nedeniyle, Yol-İş'in (Türkiye Yol, Yapı İnşaat İşçileri Sendikası) kapısını aldım. Bu konuda onlarda da bilgi yoktu ama Yol-İş'deki arkadaşlar beni kaçak göçmen işçiler konusunda doktora tezi çalışan başka birisiyle B.. ile tanıştırdılar. B.. ile telefon ve e-posta aracılığıyla iletişim kurdum. B.. saha çalışmasını İstanbul'da yaptığını ve İstanbul'da kaçak göçmen istihdamının çok yaygın olduğunu söyledi. Göçmen işçilere nasıl ulaşabileceğim konusunda da çok önemli ipuçları verdi. İlk kez bu konuda birisi ile aynı dili konuşuyorduk. "Damdan düşenin halini en iyi damdan düşen anlarımış" diye boşuna dememişler.

İstanbul'da ilk olarak B..'nn söylediği yere gittim (Aksaray, İstanbul). B.. inşaatlarda çalışan göçmen işçileri burada bulabileceğimi söylemişti. Aksaray'da, bir caddenin iki ayrı köşe başında, gruplar halinde bekleyen birileri vardı. İki kşebaşının arasında, yani iki ayrı grubun arasında, yaklaşık 50 metrelik bir mesafe vardı. Burası, alışma ilişkileri disiplininin kullandığı, soyut işgücü piyasası kavramının adeta somutlaştığı bir yerdi. Yukarı tarafta bekleyen ve görünümlerinden yabancı oldukları çok belli olan grubun yanına yanaşıp nereli olduklarını ve Türkçe bilip bilmediklerini sordum. Afganistanlı olduklarını söylediler ve birkaçı Türkçe biliyordu. Ne beklediklerini sordum. İnşaat işçisi olduklarını ve iş beklediklerini söylediler. Kendimi tanıtp derdimi anlattım ve onlarla görüşme yapmak istediğimi söyledim. Birden hava değişti ve çok tedirgin oldular. Beni önce onları işe götürmek için gelen birisi zannetmişler ve sorularıma da bu nedenle rahatça cevap vermişler.

Öyle olmadığını anlayınca çoğu yanımdan uzaklaştı. Kalanlarla konuşmaya devam ettim ve yaptığım araştırma hakkında olabildiğince onları bilgilendirmeye çalıştım. Sonunda içlerinden biri ikna oldu ve görüşme yapmayı kabul etti. Kaldırımın kenarına oturarak görüşmeyi yaptık. Daha uygun bir yerde oturmayı önerdim ama her an bir iş çıkabileceğini, bu nedenle buradan ayrılamayacağını söyledi. Görüşme tam bitmişti ki, diğer köşede bekleyen yerli Kürt kökenli işçilerden biri yanımıza geldi. Neler olup bittiğini anlamaya çalışan bir tavrı vardı. Aslında, görüşme bittiğinde değil, daha önce yanımıza yanaşıp gizlice 10-15 dakika kadar bizi dinlemiş. O da, ilk başta, Afgan işçileri işe götürmek için gelen birisi olduğumu zannetmiş. O, aslında, bir işçi değil etrafta olup bitenleri gözleyen bir gözcüydü. Sonra onunla da bir görüşme yaptım. Bu görüşme bittiğinde diğer göçmen işçilerin hepsi kayboldu. Sonradan öğrendiğime göre, bazıları işe gitmiş, gitmeyenler de benim polis olduğumu düşünerek oradan uzaklaşmışlar.

Aksaray ve Laleli'yi ayıran caddenin Laleli tarafında bir çayevinde oturdum ve unutmadan bu gözlemlerimi yazdım. Oturduğum masanın karşısındaki masada da, Doğu Avrupa ülkelerinin birinden olduğu her halinden belli, bir kadın ile bir Türk erkek, birkaç saatlik bir cinsel ilişki için, sıkı bir pazarlığa tutuşmuşlardı. Oturduğum masa pencere kenarındaydı ve pencereden görebildiğim hemen her köşe başında aynı pazarlık yapılıyordu. Bu bölge, bu işin yapıldığı bir pazar yerini andırıyordu. Bir yandan, göçmen inşaat işçileri ile yaptığım ilk görüşmeye ilişkin gözlemlerimi kayda geçirirken, bir yandan da, düzensiz göçün başka bir boyutuna tanıklık ediyordum.

Ertesi gün yine Aksaray'a gittim, manzara ilk gün gördüğümün aynısıydı. Afganistanlı göçmen işçiler bir köşe başında, iç göçle gelen Kürt kökenli işçiler diğerinde. Her iki grup da bir önceki gün bekledikleri köşede bekliyordu. Afganistanlı işçilerin yanına giderek selam verdim ve görüşmelere devam etmek istediğimi söyledim. Benden çok tedirgin olmuşlardı ve hiçbiri görüşme isteğimi kabul etmedi. İkna etmeyi denedim ama yararı olmadı, ısrar etmenin yararı yoktu. Kürt işçilerin yanına gittim ve onlarla görüşme yapmak istediğimi söyledim. Kabul ettiler ve 7-8 kişilik bir grupla ayaküstü yüzeysel bir görüşme yaptım. Bu görüşmenin ardından Afgan işçilerin beklediği yere gittim. Onlara işlerinde kolaylıklar dileyip oradan ayrılmak üzereyken, gruptan birkaç metre ötede kaldırımda oturmuş bir arkadaşıyla derin bir sohbete dalmış, A.'yı gördüm. Bir

önceki gün tanışmış olduğumuz için selamlaştık ve hal hatır ettik. A. görüşme yapmayı kabul edebileceğini söyledi. Yakın bir yerde bir çay bahçesinde oturup görüşmeyi yaptık. A. diğer göçmen işçilerin beni sivil polis zannettiklerini bu nedenle tedirgin olduklarını söyledi. A. bana inandığını ve yaptığım araştırmaya katkı yapmak istediğini söyledi. Ayrılmak üzereyken A.'nın cep telefonu çaldı, arayan A.'nın bir önceki gün ücret konusunda anlaşamadığı işverendi ve A.'yı işe götürmek için ısrar ediyordu. Cep telefonu bu işçilerin çoğunda vardı. Cep telefonu onlar için son derece işlevsel bir araçtı. Çünkü işverenler genellikle onları cep telefonu ile arayarak işe çağırıyorlardı. İşverenler, özellikle amele meydanından işçi götürürken cep telefonu kullanıyorlardı. Amele meydanına yakın bir yere gelip, işçileri cep telefonu ile oraya çağırıyorlardı.

Oradan ayrıldıktan sonra, göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı ve çalıştığı yerlerden biri olduğunu öğrendiğim, Tarlabası ve Dolapdere bölgesinin yolunu tuttum. Önce bu bölgede biraz gezip, etrafa göz attım. Sonra bazı mahalle sakinleriyle ve esnafla ayaküstü sohbetler ettim. Ama kayda değer bir bilgi ya da ipucuna ulaşamadım. Etrafta gezinmeye devam ettim. İnşaatta çalıştığı herhallerinden belli olan iki Afrikalı göçmen işçi gördüm. Çok katlı, bahçeli, içerisini görmeyi olanaksızlaştıracak kadar yüksek bahçe duvarları ve çok büyük bir bahçe kapısı olan bir binanın kapısından içeri girmek üzereyken onlara yaklaşıp konuşmaya başladım. Tam o sırada içeriden birisi (göçmen işçileri çalıştıran işveren) çıkıp göçmen işçilere çıkıştı. Hemen içeriye girip kapıyı kapatmalarını söyledi, onlar da öyle yaptılar. Bölgede gezinmeye devam ettim. Bu kez de inşaat malzemesi satan büyük dükkanlara girmenin yollarını aramaya başladım. Bu dükkanların her birinde ortalama 10-15 kişi çalışıyordu. Sonunda bir tanesinin kapısından içeriye rastgele girdim. İşçilerden birinin yanına gidip derdimi anlatmaya başladım. O, yabancı olduğunu ve beni anlamadığını anlatmaya çalışıyordu. O sırada hemen durumu fark eden bir başka işçi yanımıza geldi. Bu bir Türk işçiydi (M.) ve burada göçmen işçilerle birlikte çalışan tek Türk işçi oydu. M.'ye derdimi anlatıp ondan yardım istedim. M. göçmen işçilerle birlikte çalışıp, onlarla birlikte yaşadığını ve yardım edebileceğini söyledi. Gündüz saatlerinde uygun olmadıklarını, hatta bu işin tehlikeli olabileceğini, bu nedenle, akşam iş bittikten sonra gelmemi söyledi. M. göçmen işçilere durumu anlatıp görüşme yapmak isteğimi ileticek, kabul ederlerse beni

onlarla görüştürecekti. Küçük bir sorun daha vardı, benim dükkana girdiğimi gören işverene küçük bir yalan söylemek gerekiyordu, çünkü asıl niyetimi öğrenirlerse, bu hem benim için hem de M. için iyi olmayabilirdi. M. beni memleketten ziyarete gelen bir arkadaşı olarak tanıttı ve bu sorun da böylece çözüldü. M.'nin kaçak göçmen işçileri benimle görüşme yapmaya ikna etme çabaları sonuç vermedi, bunun üzerine ben de M. ile bir görüşme yaptım ve birlikte çalıştığı kaçak göçmen işçilere ilişkin önemli bilgiler edindim.

Sonraki gün yine Aksaray'ın yolunu tuttum. Gittiğimde Afgan işçilerin beklediği köşebaşında iki Afgan işçi bekliyordu, diğerleri çoktan işe gitmişti. Kürt işçiler de kendi köşelerinde bekliyorlardı. Afgan işçilerle görüşme yapmak istedim ama hiçbir şekilde onları ikna edemedim. Bir kez polis olabileceğim yönünde bir dedikodu yayılmıştı ve öyle olmadığımı inanmaları zordu. Bir sonraki gün yine gelmek üzere oradan ayrıldım ve arkadaşım B.G.'yi arayarak ondan yardım istedim. B.G. 2 yıl kadar Ukrayna'da kalıp Türkiye'ye geri dönmüştü. Ukrayna'ya eğitim amaçlı gitmişti ve orada kaçak olarak inşaat işçiliği de yapmıştı. B.G. Rusça da biliyordu ve göçmen işçilere ulaşmam konusunda yardım edebilirdi. B.G. bu konuda küçük çaplı bir araştırma yapıp 1-2 gün içinde beni arayacaktı.

Sonraki gün Aksaray'a gidip civarda 1 saat kadar dolaştım, sonra yeniden Afgan işçilerin beklediği yere geldim, bekleyen 1 işçi vardı. Yanına gidip kendimi tanıttım ve biraz sohbet ettik, henüz 3-5 gün olmuş İstanbul'a geleli. Kalacak bir yer bulup, Aksaray'daki bekleme yerini öğrenmiş ve gelip iş beklemeye başlamıştı. Bu, onun İstanbul'daki ilk deneyimiydi. Görüşme yapmayı kabul etti, göç sürecini ve bu ilk deneyimini konuştuk onunla. Aynı gün öğleden sonra Tarlabası civarındaki inşaat malzemeleri satan dükkanlara gittim. Buradaki inşaat malzemesi satan dükkanların hemen hepsinde kaçak göçmen işçi çalıştırılıyordu. Olası riskleri göze alıp işverenlerle konuşmaya karar verdim. İşverenlerin hiçbiri görüşme yapmayı kabul etmedi.

Ertesi gün çıkmayıp biraz dinlendim. Bu arada işverenleri nasıl ikna edebileceğim konusunda düşündüm ve sonraki gün Dolapdere olarak bilinen yerdeki inşaat malzemeleri satan dükkanların yolunu tuttum. Önce yalnızca pencere işi yapan küçük bir dükkanı ziyaret ettim. İçeride yalnızca, sekreter olarak çalışan bir kadın işçi vardı. Ona durumu anlatıp yardım istedim. Bu kadın işçi, daha önce büyük bir

işyerinde sekreterlik yaptığını ve orada kaçak göçmen işçilerle birlikte çalıştığını söyledi. Onunla bu deneyimi hakkında bir görüşme yaptık. Bu görüşmenin ardından, kaçak göçmen işçi çalıştırdığını tespit edebildiğim işyerlerini tek tek ziyaret ederek, yeniden derdini anlatmaya ve görüşme yapmak istediğimi söylemeye çalıştım ama işe yaramadı. Tehditler almaya başlayınca işverenlerle görüşme fikrinden vazgeçtim.

Bir sonraki gün B.G. ile buluşup uzun uzun durum değerlendirmesi yaptık ve bir çıkış yolu aradık. Sahaya çıkmadan önce defalarca deneyip bir sonuç alamamış olmama rağmen, yeniden resmi kanalları kullanmaya karar verdim. İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne giderek Yabancılar Şube Müdürlüğü Misafirhanesinde tutulan, yakayı ele vermiş, göçmen işçilerle görüşme yapma olanağı olup olmadığını sordum. Kumkapı'da bulunan bu misafirhanede kaçak olarak kalırken ya da çalışırken yakalananlar tutuluyordu. İşlemleri yapılana kadar burada tutulup sonra sınırdışı edildiklerini öğrendim. Orada kalan göçmen işçilerle görüşme yapmak için Emniyet Genel Müdürlüğü'nden resmi izin isteniyordu. Bunun üzerine gerekli başvuruyu yaptım ama herhangi bir yanıt alamadım. Başvuruyu internet üzerinden yaptığım için, ellerine ulaşmamış da olabilir. Aslında, bu, taraftarı olmadığım ve çaresizlikten başvurduğum bir yoldu. Bu nedenle, bu yolla kaçak göçmen işçilere ulaşma fikrinden de vazgeçtim.

B.G., Rusça bildiği için, Laleli'de bir dükkanda çalışan Rus bir kadın işçiye durumu anlatıp ondan yardım istedi. Rus kadın işçi, arkadaşlarının olduğunu, ancak, çok uzaklarda çalıştıklarını, nadiren bu civara gelip alış-veriş yaptıklarını ve geldiklerinde bu konuda onlarla konuşacağını söyledi. B.G.'nin bu yardımı sayesinde çok önemli bir ipucu elde etmiştim. Aksaray'da, uluslararası taşımacılık yapan firmaların olduğu bir otogar vardı. Göçmen işçiler ülkelerine buradan gidip geliyorlardı. Aksaray göçmen işçilerin yalnızca enformel iş bağlantılarını kurdukları yer değil, diğer gereksinimlerini de enformel yollardan karşıladıkları bir yerdi. Burada her şeyin en ucuzunu bulabiliyor ve kaçak ürünlere kolayca ulaşabiliyorlardı. Göçmen işçilere yönelik enformel ağlarla, daha doğrusu göçmen işçilerin emeklerini sövmeye yönelik ağlarla örülü bir yerdi burası. Otogar göçmen işçiler için sosyal bir işlev de görüyordu. Burada hem arkadaşlarıyla görüşme fırsatı buluyorlar hem de gelip gidenlerden ailelerine haber ve öteberi gönderip alıyorlardı. Burada buluşan

arkadaşların yaptığı tek şey ise, bir kaldırımın kenarında oturup sohbet etmektir. Türkiye’de kazandıkları parayla bir bardak çay içmek bile lükstü onlar için.

Bir sonraki gün yine Aksaray’ın yolunu tuttum. Sürekli aynı yere gitmem sonunda işe yaramaya başladı. Afgan işçiler arasında kabul görmeye başlamıştım. İlk tedirgin temastan sonra, kaçak göçmen işçilerle iletişim kurmayı başarmıştım. Aslında bunu sağlayan temel etken geçmişteki işçilik deneyimlerimdi. Akademiye geçmeden önce birçok farklı alanda işçilik deneyimim olmuştu. Bu nedenle, bu araştırmayı yapmak için sahada geçen günlerim “alandan kurama, kuramdan alana bir yolculuk” olarak da adlandırılabilir. Benim deneyimlerim onlarınkiyle bir tutulamazsa da, bu, sağlıklı bir iletişim kurmak için onları yakaladığım temel nokta oldu. Fırsat buldukça, yaptığım araştırma hakkında onları bilgilendirmeye çalışıyordum. Artık benden kaçmıyorlardı ve karşılaştığımızda selamlaşıp çay içerek uzun sohbetler ediyorduk. Bu gidişimde de meydana bekleyen Afgan bir işçi (Ş.) ile görüşme yaptım.

Bu görüşme bittikten sonra B.G. ile buluştuk. Birlikte bir süre civarda dolaştık. Bu konuda bölge esnafından yardım istemeye karar verdik ve birkaç kişi ile konuştuk. Sonunda, oralarda dolaşırken sürekli gittiğim, bir çayevinde çalışan yerli bir kadın işçi (G.D.), tanıdıklarının olduğunu ve yardım edebileceğini söyledi. G.D. ertesi gün çalıştığı yerde Gürcü bir işçiyle bir randevu ayarladı.

Daha sonra B.G. ile Aksaray’daki otopara gittik, otoparın yanında bir kaldırımda oturan bir grup göçmen işçi vardı (Gürcü işçiler). Yanlarına gittik ve B.G. onlarla Rusça konuşmaya başladı. Tekstil, konfeksiyon ve inşaat işlerinde çalıştıklarını söylediler. B.G. yaklaşık yarım saat dil döktü ve sonunda onları görüşme yapmaya ikna etmeyi başardı. Burada 3 Gürcü işçi ile görüşme yaptım. Gürcü işçiler Türkçe bilmedikleri için bu görüşmelerde B.G. Rusça tercüme yardımı yaptı.

Sonraki gün G.D.’nin ayarladığı randevuya gittim ve Gürcü işçi (İ.) ile görüşme yaptım. İ. evliydi ve eşi daha önce G.D. ile birlikte aynı yerde çalışmıştı. Burada Gürcü işçi ile görüşme yaptıktan sonra ona başka tanıdıklarının olup olmadığını sordum ve beni onlarla görüştürmesini istedim. İ. çalıştığı yerin adresini vererek ertesi gün onu ziyaret etmemi söyledi.

Sonraki gün önce Aksaray'a gittim. Meydanda bekleyen Afgan işçilerle sohbet etmeye başladık. Bu sırada, diğer köşe başında bekleyen Kürt işçilerden biri telaşlı bir şekilde yanımıza geldi. Bana, “abi iş mi var, varsa bizi götür biz çalışalım, bunları götürme” dedi. Bu durum, meydanda iş bekleyen Kürt ve Afgan işçiler arasında yaşanan rekabeti iyice gün yüzüne çıkardı. İşsiz geçen günler arttıkça aradaki gerilim daha da artıyordu. Afgan işçiler Kürt işçilerden korktuklarını ve onlara herhangi bir karşılık vermediklerini ifade ettiler. Kürt işçiler, Afgan işçilere, düşük ücrete ve uzun süre çalışmaya razı olarak, gelip işlerini ellerinden aldıkları için tepki gösteriyorlardı. Kürt işçiler, işveren olmadığımı öğrenince oradan uzaklaştı. Sonra, Afgan işçilerle bir süre sohbet ettim ve 2 Afgan işçi ile daha görüşme yaptım. Bu görüşmeleri Türkçe bilen ve daha önce kendisiyle de görüşme yaptığım Ş.'nin tercüme yardımıyla yaptım. Görüşme yaptığım 2 Afgan işçiden birinin elinde iş elbiselerini koyduğu bir çanta vardı. Çantanın üzerinde bir bira markasının sembolü vardı. Diğer Afgan işçiler bunu farkedip hemen onu uyardılar ve o çantayı kullanmamasını söylediler. O da hemen bir naylon torba bulup iş elbiselerini ona koydu. Müslüman-Türk olarak kendilerini tanımlayan bu işçiler bu tür sembollerin iş bulamama tehlikesine yol açmasından korkuyorlardı.

Bu görüşmeleri yaptıktan sonra, Ş., bir inşaat firmasının adının ve telefon numarasının yazılı olduğu, bir kağıt parçası tutuşturdu elime. Kağıtta M. Çavuş diye bir de isim yazılıydı. İşçileri M. Çavuş işe alıyormuş ve işe aldığı her işçinin yevmiyesinden günlük 5 YTL komisyon kesiyormuş. Ş. benden bu adamla konuşmamı ve onu işe aldirmamı istedi. Afgan işçilerle birlikte bir süre daha amele meydanında bekleyip sohbet ettim. O sırada birisi gelip iş olduğunu ve işçi götürmek istediğini söyledi. Ben de Afgan işçilerin arasına karıştım ve beklemeye başladım. Bu kişi önce grubu şöyle bir süzdü. 4 kişi istediğini ve kendisinin seçeceğini söyledi. Dördünü de 20-25 yaş grubunda olanlardan seçti. İşçi değil de sanki sürüden kurbanlık koyun seçiyor gibiydi, pazardan alınırken ve kesmeye götürülürken kurbanlık koyunlara bile çok daha itibarlı davranılır.

Oradan ayrılarak, kararlaştırdığımız gibi, Gürcü işçi İ.'nin çalıştığı yere gittim. Burası bir cami tadilatı işiydi. İş bir kamu kuruluşundan ihale ile alan firma bu işi 4 parçaya bölerek 4 ayrı taşeronla vermişti: Mermer ve taş işi, elektrik işi, dış cephe kaplama işi ve kalem (camideki süsleme ve motiflerin onarımı) işi. Her taşeron kendi

işini yapıyor ve dört ayrı ekipte toplam 20-25 kişi çalışıyordu. Her taşeron adına 4-6 işçi çalışıyor. İ. de mermer ve taş işinde çalışıyordu. Dış cephe kaplama işinde de Türkmen işçiler çalışıyordu. Bu camide çalışan işçiler görüşme yapmayı kabul etmediler ama yaşama ve çalışma koşullarını yakından gözlemleyebildim. Birkaçı dışında hepsi caminin bir köşesinde yatıyordu. Çoğu camiden dışarıya hiç çıkmıyordu. Geç saatlere kadar çalıştıkları için zaten çıkacak zamanları da yoktu. Oraya gittiğimde tam da öğlen yemeği yemek için masa hazırlıyorlardı. Yemekte kuru fasulye ve yanında da bir-iki dilim domates, ekme ve bir şişe de en ucuzundan sade gazoz vardı. İşveren yemek vermiyor, bunun yerine günlük kişi başı 2 YTL veriyormuş. Onlar da bu 2 YTL'yi birleştirerek ancak masayı donatabiliyorlardı. Bir tabak kuru fasulye de bana ikram ettiler. Tam yemeğe başlamıştık ki patronları geldi. Benim içeriye girdiğimi görmüş ve tedirgin olmuştu. İşçilere benim kim olduğumu sordu, erken davranıp sorusunu ben yanıtladım. İ. ile arkadaş olduğumuzu ve onu ziyarete geldiğimi ama bir sakıncası varsa hemen gidebileceğimi söyledim. Bu hamle işe yaradı, patron derin bir nefes aldı, sonra da eğer iş arıyorsan gel sen de çalış dedi. Aslında, bunu düşünmedim değil ama sonradan açığa çıkar ve göçmen işçilere bir zararı dokunur diye, bu teklifi geri çevirdim. Patron korkacak bir şey olmadığına ikna olup yanımızdan ayrıldı. Biz bir süre yemek yiyip sohbet ettik. İ. ile akşam görüşmeyi kararlaştırdık ve ben oradan ayrıldım.

Akşam yeniden İ.'nin çalıştığı yere gittim. İ. ile birlikte çıkıp başka bir inşaata gittik. Burası bir hastanenin ek bina inşaatıydı. Burada çalışan çok sayıda Gürcü ve Türkmen işçi vardı. İşçiler inşaatın bir köşesinde kalıyorlardı. Bu nedenle aslında onların evine konuk olmuş oldum. Önce Gürcü işçilere konuk oldum ve 5 işçi ile görüşme yaptım. Bu görüşmeleri İ.'nin tercüme yardımı ile yaptım. İ. 4 yıldır Türkiye'de olduğu için Türkçe biliyordu. Sonra İ. ve bir başka Gürcü işçi ile birlikte inşaatın bir başka köşesinde kalan Türkmen işçilere konuk olduk. Gürcü işçiler beni Türkmen işçilerle tanıştırdılar. Yaklaşık 15 kişi vardı. Bazıları başka bir inşaatta çalışıyormuş. Bunlardan yalnızca 1 işçi görüşme yapmayı kabul etti ve onunla görüşme yapıp oradan ayrıldım. Oradan ayrılmak üzereyken, Gürcü işçiler beni kaldıkları yere davet edip sohbet etmek istediklerini ve gece de kalmamı söylediler. Aslında ben de kalmak istiyordum ama onlara zarar vermek de istemiyordum. Onlar, bu konuda bir sorun olmayacağını, kalırsam mutlu olacaklarını söylediler. Bu aslında

karşılıklı güven kazanmak için iyi bir fırsattı ve bu fırsatı değerlendirmeye karar verip onlarla kaldım. Gece yarısı iki kişi alışverişe gitti. İçmek için votka ve yanına da yiyecek birşeyler alıp geldiler. Biraz votka içip uzun uzun sohbet ettik. Votka içmeyi çok seviyorlardı. Özellikle votka içmelerinin bir anlamı var. Votka, en az paraya miktar olarak en fazla gelen içki olduğu için, diğer içkilere kıyasla bu işçiler açısından en ekonomik içki. Aslında votka değil de votkanın ham maddelerini almışlardı. Genellikle de böyle yapıyorlarmış, ham maddelerini alıp vorkayı kendileri üretiyormuş. Böylesi çok daha ekonomik oluyormuş. 12 YTL'lik ispiroto ile 2 kg votka ürettiler. İspirotoyu da Aksaray'da kaçak satan bir yerden almışlar. İ. bunun çok ekonomik bir yol olduğunu, votka ve rakı fiyatlarını karşılaştırarak gayet güzel anlattı. Biz Gürcüler diyor İ. bir defa miktar olarak çok içeriz, bir kişi 35'lik Türk rakısından 2-3 şişe içer rahatlıkla. Bu çok pahalıya gelir. Vorkanın yanında 2-3 şişe bira, biraz meyve suyu, kola ve yiyecek birşeyler de almışlardı. Bütün ürünlerin piyasadaki en ucuz ve en kalitesiz markalarını almışlardı. Hatta bu markaları ben ilk kez gördüm. Buna rağmen, bu gece, onların nadiren düzenleyebildikleri bir eğlence gecesiydi. Burada turist olarak bulunuyorlardı ama ne eğlenmek ne de gezmek için paraları vardı. Çalışıp kazandıkları para ise, ancak karın tokluğuna yetiyordu. Zaten gezmeye ya da eğlenmeye zaman bulmaları da olanaksız, çünkü bütün gün çalışıyorlardı ve neredeyse bunun dışında yalnızca yatmak için zamanları kalıyordu. Zaten çalıştıkları yerde yatıyorlardı. Yatıp kalkıp çalışan ve hayatta kalacak kadar yemek yiyen bu insanların durumu herhangi bir iş hayvanının durumundan farksızdı. Geceyi de orada geçirdim. Tahtaların üzerine serilmiş, yatak demeye şahit isteyen, bir sünger parçası üzerinde yatıyorlardı ve bana, görece en konforlu yatağı tahsis ettiler. Kaldıkları yer çok küçük bir yerdı ve elbiseleri, çantaları ve bütün diğer özel eşyaları da aynı yerde duruyordu. Aslında 7-8 kişi aynı yerde değil neredeyse üst üste yatıyorlardı. Sabah erkenden, işveren gelmeden oradan ayrıldım.

Sonraki 2 günü, o zamana kadar yaptığım çalışmalarını derleyip toparlamaya ve biraz da dinlenmeye ayırdım. Çünkü üşütüp hasta da olmuştum ve onun yorgunluğu vardı. Göçmen işçilerin sürekli kaldığı inşaat bodrumunda bir gece kalmak yetmişti, üşütüp hasta olmak için. Anlaşılan alandan kurama geçişim beni biraz narinleştirmiş!

Bu 2 günün ardından Türkmen bir işçiyi (K.) arayarak, Türkmen işçilerle görüşme yapabilmem için bana yardım etmesini istedim. K. ile Gürcü işçiler

aracılığıyla tanışmıştım. Sonraki gün akşam görüşmek üzere kararlaştırdık ve kararlaştırdığımız gün akşam saatlerinde K.'nin çalıştığı inşaata gidip gizlice içeri girdim. O gün orada 5 Türkmen işçi ile görüşme yaptım. İşçilerden biri Türkçe bilmediği için diğerlerinin tercüme yardımıyla onunla görüşme yapabildim. Bir ara bir Gürcü işçi yanımıza geldi. Burnu yaralanmıştı, ne olduğunu sordum, iş kazası geçirdiğini, çalışırken düşüp betona çarptığını söyledi. Burnunun üzerindeki deri soyulmuş, kolları da -bilek ve dirsekler arasındaki bölge- yaralanmıştı. Arkadaşlarının birinden bulduğu bir merhemi, uygun olup olmadığına bakmasızın, burnundaki yaraya sürdü. Gürcü işçilere konuk olduğumda da bir Türkmen işçinin gelip, soğuk algınlığı için ilaç sorduğuna tanık olmuştum. Birisi çantasından 5-6 farklı ilaç kutusu çıkardı ve başladı içlerindeki kağıtları okumaya. Bir süre ilaçları inceleyip, sonra, soğuk algınlığına iyi geldiğini düşündüğü bir ilaçtan 1-2 adet verdi.

Sonraki birkaç gün yeni bağlantılar kurmaya çalışmakla geçti ve bu arada, bir de, Edirne'ye gidip geldim, ama oradan da eli boş döndüm. Yakalanan kaçak göçmen işçilerin tutulduğu Tunca Barınma Evi'ni ziyaret etmek istiyordum. Edirne Valiliği'ne gidip, Tunca Barınma Evi'ni ziyaret etmek için bir dilekçeyle başvuru yaptım. Dilekçeyi elden alıp İl Emniyet Müdürlüğü'ne götürdüm. Başvuruma olumsuz yanıt aldım ve bu ziyareti gerçekleştirilmeme izin verilmedi. Bunun üzerine Edirne'den ayrılarak İstanbul'a geri döndüm.

Döndükten sonra Ş.'nin bana verdiği numarayı arayıp, Ş.'yi işe almalarını rica ettim. Önce benim kim olduğumu sordular. Uydurma bir isimle, kendimi yerli bir işçi olarak tanıttım. Ş.'nin iyi Türkçe konuşmadığı için telefon edemediğini, bu nedenle ona yardım etmek istediğimi söyledim. Ş.'yi işe alamayacaklarını, çünkü kaçak göçmen işçi çalıştırmadıklarını söylediler. Bir-iki gün sonra Ş. beni aradı ve Sarıyer'de bir yol inşaatına işe alındığını söyledi. Ş.'den orada çalışan başka kaçak göçmen işçilerin de olduğunu öğrenmiştim. Beni onlarla görüştirmesini istedim. Ş. bu konuda yardım edebileceğini söyledi.

Ş.'den haber beklerken görüşme yapmayı kabul eden 1 Afgan işçi ile daha görüşme yaptım. Bu görüşmeyi, işçinin Zeytinburnu'daki evine konuk olarak gerçekleştirdim ve B.G. de benimle birlikte geldi. İki gün sonra, Ş.'nin yardımıyla, yol inşaatında çalışan 1 Afgan işçi ile daha Zeytinburnu'da görüştüm. Bu görüşmeyi yaptıktan sonra Ş. ile birlikte yol inşaatında çalışan diğer kaçak göçmen işçilerle -

Türkmen işçiler- nasıl görüşme yapabileceğim konusunda bir plan yaptık. Ş. ertesi gün beni arayarak Türkmen işçilerle görüştüğünü ve Türkmen işçilerin görüşme yapmayı kabul ettiklerini söyledi. Bir sonraki gün çalıştıkları yere gidip orada görüşme yapmayı kararlaştırdık. Burası Sarıyer’de bir yol inşaatıydı. Oraya giderek Ş.’yi aradım, o da, çalıştıkları yere gitmemi söyledi. Kendimi onların arkadaşı olarak tanıtip inşaat alanına gittim. Burası büyük bir alandı ve yol üzeri bir yerdi. Bu nedenle rahatlıkla ortalıkta gezinebiliyordum. Bir ara, Ş., bir boşluk bulup, yanıma geldi ve Türkmen işçilerin bulunduğu yeri ve Türkmen işçileri gösterip acele ile işine geri döndü. Ben gezinerek Türkmen işçilerin yanından geçtim ve geçerken de telefon numaralarını aldım. İşleri bittiğinde görüşme yapmak için onları beklediğimi söyledim. Bu ilk temas 1-2 dakika sürdü sürmedi, Türkmen işçilerin başında bekleyen Çavuş hemen yanımıza geldi ve onlara bağırmağa başladı: “Bir sürü yapacak iş var, oyun oynamayın, çalışın.” Birkaç saat bekledim ve beklerken de iş alanında dolaşip işi gözlemledim. Türkmen işçiler işleri bitince aradılar. Çalıştıkları yer bir ormanın kenarındaydı. Ormanda yattıklarını ve görüşmeyi ormanda yapabileceğimizi söylediler. Ormana gitme konusunda tedirgindim ama onlarla görüşme yapmanın başka yolu da yok gibiydi. Çünkü onlar da dışarıda tedirgindi. Tedirginliklerini şu sözlerle dile getirdiler: “İş bitince hemen ormana giriyoruz ve hiç çıkmıyoruz. Orada kendimizi güvende hissediyoruz.” Tedirginliğimi onlara belli etmeden ormana gitmeyi kabul ettim ve gidip 2 Türkmen işçi ile görüştüm. İşçilerden biri Türkçe bilmediği için onunla diğer işçinin tercüme yardımıyla görüşebildim.

Görüşme sırasında Ş. beni aradı, onlar hala çalışıyordu, beraber dönmeği kararlaştırdık. Türkmen işçiler o gün çok erken sayılabilecek bir saatte işi bırakmışlardı. Diğerleri saat 21:30’a kadar çalıştılar. Sonunda iş bitti ve Ş. ile buluşup otobüs beklemeye başladık. İş bitmişti ama Afgan işçiler Zeytinburnu’da kaldığı için, bu kez de Sarıyer’den oraya gitme çilesi başladı. Gece saat 21:30’da işi bırakmışlardı ve kalan zaman ancak Zeytinburnu’ya gidip yatmaya yetiyordu. Aslında bu bile erken bir saattir işi bırakmak için. Bunun nedeni yavaş yavaş işin sonuna gelinmesiydi. Çünkü işin yoğun olduğu günlerde, gece saat 01:00’e kadar çalıştıkları oluyordu. İşin sonu yaklaştıkça hem akşam görece daha erken saatlerde iş bırakılıyordu hem de hergün birkaç kişi işten atılıyordu. Kaçak göçmen işçileri işten atmak için, başka hiçbir şeye gerek olmadan, yarın gelme demek yetiyordu. İşten

atılanın ücretini verip vermemek ise tamamen patronun insafına kalmış bir şeydi. Sayısal esneklik ve ücret esnekliği denen kavramlar içeriğini, tam anlamıyla, kaçak göçmen işçi istihdamında buluyordu.

Bu 2 görüşmeyle birlikte toplam 25 görüşme yapmıştım ve aynı ülkeden gelen işçilerle yaptığım görüşmeler birbirini tekrar etmeye başlamıştı. Bu noktada yeni görüşme yapmayı sonlandırdım. İstanbul'da artık yeni bulgular elde edemiyordum, bunun üzerine İstanbul'dan ayrılmaya karar verdim, yeni rota Iğdır'dı.

Iğdır'a çalışmaya gelen Azeri işçilerin olduğunu öğrenmiştim. Iğdır'a gidip bazı tanıdıklar aracılığıyla bir süre etrafı gezdim. Iğdır küçük bir yerdi, yürüyerek şehir merkezi rahatlıkla gezilebiliyordu. Sabahın erken saatlerinde, birkaç yerde, gruplar halinde Azeri işçiler amele meydanındaki yerini çoktan almışlardı. Iğdırlı bir arkadaşla (O.) Azeri işçilerin bulunduğu bir kahvehaneye gittik. Iğdırlı arkadaşın yanımda olması çok işe yaradı ve Azeri işçilerle bu sayede rahatlıkla iletişim kurabildim. Sonra görüşmek üzere birkaç randevu ayarladım. Oradan ayrıldıktan sonra bir başka tanıdık N.A. ile görüştüm.

N.A. ile birlikte de Azeri işçilerin iş beklediği başka bir amele meydanına gittik. Gittiğimizde birkaç işçi bekliyordu, yanlarına gidip derdimizi anlattık. Bu kez İstanbul'dan çok alışık olduğum tepki ile karşılaştım. Çok şüpheyle karşıladılar ve görüşme yapmak istemediler. N. bir süre işçileri görüşme yapmaya ikna etmenin yollarını aradı ama ikna edemedi. Sonra, bir süre, ben yalnız dolaşıp etrafa göz attım. Meydanda bekleyen işçilerin yanına giderek onlarla yeniden konuştum. Bu çabam işe yaradı ve ikna oldular. 2 işçi ile görüşme yaptım. İşçilere yakındaki bir çay bahçesinde oturup konuşmayı önerdim ama bunu kabul etmediler. Ramazan ayıydı, bu nedenle, işçiler halka açık bir yerde çay içmenin kendileri için risk oluşturduğunu söylediler. Türkiye'ye gelip çalışan Azeriler, Türkmenler ve Afganistan'dan gelen Özbek Türkleri sürekli olarak Müslüman-Türk kimliklerini ön plana çıkartıyorlardı. Bu nedenle oruç tutmadıkları halde tutuyor görünmek zorundaydılar. Çünkü aksi halde iş verilmemesi gibi bir riskle karşı karşıya kalabilirlerdi.

Ertesi gün yeniden kahvehaneye gittim. Önce bir işçi ile görüşme yaptım, sonraki gün de onun yardımıyla 4 işçi ile daha görüşme yaptım. Bir sonraki gün diğer meydana gittim ve 1 işçi ile de orada görüştüm. Bir sonraki gün önce kahvehaneye gidip bir süre orada oturdum ve Azeri işçilerle sohbet ettim. Öğleden sonra da

meydana gittim ve 2 işçi ile daha görüşme yaptım. Bu görüşmeler de birbirini tekrar etmeye başlamıştı. Bu nedenle yeni görüşme yapmamaya karar verdim. Ama 1-2 gün daha Iğdır'da kalıp Azeri işçilerle zaman geçirdim. Iğdır'da yaptığım 10 görüşme ile birlikte toplam 35 görüşme yapmıştım. 35 görüşmenin yeterli olacağı kanısına vararak, görüşmeleri sonlandırdım ve Iğdır'dan ayrıldım.

Kaçak göçmen işçilere ulaşım, onlarla görüşme yapmaya yönelik girişimlerim yalnızca burada anlatılanlarla sınırlı değildir. Burada bu konudaki bütün girişimlerimi uzun uzadıya anlatmak yerine, bu bölümü olabildiğince olumlu sonuç veren girişimlerimle sınırlandırmaya çalıştım. Etik sorun açısından isimleri tam olarak yazmayıp kısaltma kullandım. Göçmen işçilerden yaptığım doğrudan alıntılara kaynak göstermek için de onların yaşını, ülkesini ve görüşme yaptığım yeri vermekle yetindim. Ülkeler için şu kısaltmaları kullandım: Azerbaycan-Az, Afganistan-Af, Türkmenistan-T, Gürcistan-G.

Bu bölümde, ortaya koymaya çalıştığım yöntemin ontolojik ve epistemolojik sorunlarına ilişkin tartışmayı bilim felsefecileri ve metodologlara bırakarak, daha çok pratik sorunları ve bu sorunların üstesinden gelmeye yönelik çabayı ortaya koymaya çalıştım. Bunu, son zamanların modası olan “uzmanlık” kavramına sığınarak, uzmanlık alanımın dışında olduğu türünden bir gerekçeyle kolaycılığa kaçmak için değil, söz konusu tartışma bu çalışmanın asıl araştırma nesnesi olmadığı için yaptım.

Yöntemsel açıdan karşılaştığım sorunlar, büyük oranda, araştırılan konunun yöntem konusunda sınırlılıklar doğurması ve nicel yöntem ve teknikleri kullanma olanağı tanımamasından kaynaklanmaktadır. Alan araştırmasında, araştırma konusunun hareket olanağı tanıdığı sınırlar çerçevesinde nitel yönetime başvurmam bir zorunluluk olsa da, yarı yapılandırılmış soru formu ve kartopu örnekleme tekniğinin böylesi bir alandan bilgi edinmek için son derece uygun ve işlevsel araçlar olduğunu söyleyebilirim. Kartopu örnekleme tekniğinin, bilinmeyen bir araştırma evreninden örneklem seçme sorununun aşılmasındaki katkısı yanında ve belki daha da önemlisi, kaçak göçmen işçilere ulaşma ve onların güvenini kazanarak görüşme yapmaya ikna etme noktasında çok işe yaradığını gözlemledim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'YE YÖNELİK ULUSLARARASI DÜZENSİZ GÖÇLER VE TÜRKİYE'NİN BU GÖÇLERE YÖNELİK POLİTİKALARI

Bu bölümde, Türkiye üzerine yapılan yazın (*literatür*) araştırmasına dayanarak, genelde Türkiye'ye yönelik uluslararası düzensiz göçler ve özelde de kaçak işgücü göçleri değerlendirmektedir.

1. Türkiye'ye Yönelik Uluslararası Göçler ve Türkiye'nin Bu Göçlere Yönelik Politikaları

Türkiye, 1980'lerin sonlarından itibaren, uluslararası göç hareketlerinin - ağırlıklı olarak kaçak göçlerin- uğrak yeri haline gelmiştir. Geleneksel olarak dışarıya göç veren bir ülke olarak bilinen Türkiye, kendisine yönelen bu göçlerle birlikte artık göç alan ülke konumuna da geçmiştir. Gelen göçmenlerin geldikleri bölge ve ülkelere göre dağılımlarına bakıldığında, çok geniş bir coğrafyanın Türkiye'ye yönelik göçlere kaynaklık ettiği görülmektedir. Asya, Afrika ve Doğu Avrupa'nın birçok ülkesinden Türkiye'ye göçmenler gelmektedir. Türkiye'ye gelen göçlere ilişkin araştırmalar henüz çok azdır ve bu göçlere ilişkin varolan bilgilerin çoğu söylencesel niteliktedir. Bu bölümde, 1980 sonrası dönemde, Türkiye'ye yönelik uluslararası göçler ve Türkiye'nin bu göçlere yönelik politikaları ya da politikasızlığı üzerine bir tartışma yürütülmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmanın temel ilgisi olan kaçak işgücü göçleri ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır.

1.1. Türkiye'ye yönelik uluslararası göçler

Türkiye'ye yönelik uluslararası göçler henüz birçok yönden bilinmezliğini korumaktadır. Bu konuda en temel sorunlardan biri, güvenilir, gerçek istatistik verilerinin olmamasıdır. Akademik çevreler, son derece dinamik olan bu alanı çok geriden takip etmektedir. Bu alanda yapılmış çok az sayıdaki çalışma, İçduygu'nun

(2004: 21-22) da dikkat çektiği gibi, daha çok, göç olgusuna odaklanmakta, başta kaçak göçmen işçilik olmak üzere sorunun birçok boyutunun üstü örtük kalmaktadır.

Akademik çevrelerin ilgisizliğine karşın, medyanın kaçak göçlere karşı yoğun bir ilgisi vardır. Medya, 1990'ların başından itibaren, kaçak göçü gündeminden düşürmemektedir. Medyanın ilgisi kaçak göç olgusundan çok tekil olaylara yöneliktir. Bu tekil olayların, medyanın gündeminde 1990'lı yıllardaki yer alma biçimi ile 2000'li yıllardaki biçimi arasında derin bir farklılık olduğu görülmektedir. 1990'lı yıllarda, kaçak göçmen işçiliğe ilişkin haberlerle göçmenlerin içinde bulunduğu insanlık dışı yaşama ve çalışma koşulları gündeme getirilirken,¹⁴ 2000'li yıllarda bu konuya neredeyse hiç yer verilmediği görülmektedir. Bu dönemde, kaçak göçmenlerin sınırları nasıl geçtikleri ya da geçemedikleri büyük ilgi toplamakta ya da haber değeri taşımaktadır.

Türkiye'ye yönelik göçlere ilişkin, Türkiye'nin daha çok bir geçiş yeri olarak kullanıldığına ilişkin bir algılama olsa da ya da böyle bir manipülatif algı yaratılmaya çalışılsa da, bunun doğru olduğu söylenemez. Türkiye, geçiş bölgesi olarak kullanılmasının yanında, başka amaçlarla gelen birçok göçmenin de uğrak yeri haline gelmiştir. Saha araştırması kapsamında görüşme yapılan göçmen işçilerin bir kısmı, bir süre çalışıp ülkesine dönmek istediklerini, bir kısmı da, öncelikle, Türkiye'ye yerleşmenin yollarını aradıklarını belirtmişlerdir. Türkiye üzerinden Batıya gitmeyi düşünenler ise birkaç kişidir. Bu, Türkiye'nin yalnızca geçiş bölgesi olarak kullanılmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye'ye yönelik göçler, göçmenlerin geliş amaçlarına ve yasal konumlarına göre farklı kategorilere ayrılmaktadır. Türkiye'yi geçiş yeri olarak kullanmak için gelenler, sığınmacılar, çalışmak için gelenler, yerleşmek için gelenler gibi farklı göçmen kategorilerinden söz edilebilir. İnsan ticaretini de, ayrı bir kategori olarak, bu sınıflandırmaya dahil etmemiz gerekir. Varolan bilgilere dayanarak farklı göçmen kategorilerinden söz ederken, bir esneklik payı bırakmak zorunludur. Özellikle de medyada yer alan haberleri esas alıp, medya aracılığıyla oluşturulmaya çalışılan güdümlü gündemle araya mesafe koymak gerekmektedir.

Türkiye'yi geçiş yeri olarak kullanmak için gelenler, yasadışı yollardan gelip yine yasadışı olarak Batıya geçmektedirler. Sahip olduğumuz kısıtlı bilgiler,

¹⁴ Bu konuda 25 numaralı dipnota bakılabilir.

tamamen böyle olduğuna ilişkin bir kesinlikten söz etmekten bizi alıkoymaktadır. Örneğin, Türkiye'ye yasal yollardan gelip, buradan yasadışı olarak geçiş yapanların olması da olasıdır. Türkiye'yi geçiş yeri olarak kullanmaya çalışanlar ya yakalandıklarında ya da öldüklerinde gün yüzüne çıkmaktadır. Yaghmaian'ın (2003: 140) ifadesiyle, Türkiye, bu göçmenler için, "Batıdaki Cennet'e giden yoldaki ilk durak"tır. Bu göçlerde insan kaçakçılığı yapan suç örgütlerinin de eli bulunmaktadır. İnsan kaçakçıları, para karşılığında, göçmenlerin yasadışı olarak sınırları geçmelerini sağlamaktadır. Göçmenler, yola çıkarken, ellerinde avuçlarında kalan son paralarını da insan kaçakçılarına kaptırmaktadır. Bazen de, pasaportlarını rehin bırakarak borçlanmaktadırlar. Bu konuda, sorunun muhataplarının, görüşme yaptığımız kaçak göçmen işçilerin, tanıklığına başvurmamız daha doğru olacaktır.

Türkiye'ye İran üzerinden kaçak olarak geldik. Afganistan'dan İran'a, oradan da Türkiye'ye kaçtık. İnsan kaçakçıları getirdi bizi. Bunun karşılığında kaçakçılara yaklaşık 2000 dolar para verdim. Van sınırına kadar iki gün dağlardan yürüdük ve iki gece dağlarda yattık (40, Af, İstanbul).

Önce İran'a kaçak gittim, kaçakçılar bizi götürdü. Çok kalabalık bir gruptuk. Bunun için kaçakçılara kaç para verdiğimi şimdi tam olarak hatırlamıyorum. İran'da 2 yıl kaldım, sonra Türkiye'ye geldim. Türkiye'ye gelirken de kaçakçılar bizi getirdi, yürüyerek Van'dan giriş yaptık. Bunun karşılığında 1000 dolar para verdim kaçakçılara (22, Af, İstanbul).

Afganistan'dan İran'a, İran'dan da Türkiye'ye geldim. İran'da 6 ay inşaatlarda çalıştım. 6 çocuğum var, eşim ve çocuklarımla birlikte İran'a kaçak olarak gittik. İran'a gitmek için insan kaçakçılarına yaklaşık 1000 dolar para verdik. 9 aydır da Türkiye'deyiz. Türkiye'ye gelmeden önce 6 ay da İran'da kaldık. İran bizi sınır-dışı etmek üzereydi, biz de Türkiye'ye kaçtık. Türkiye'ye gelmek için de yaklaşık 3000 dolar para verdim insan kaçakçılarına, aslında vermedim, bu kadar param yoktu çünkü, 1000 dolarını verdim, 2000 dolar da borçlandım. Bu borcuma karşılık pasaportumu rehin aldılar. Pasaportum hala insan kaçakçılarının elinde. Borcumu ödeyebilirim pasaportumu geri verecekler (39, Af, İstanbul).

Türkiye, yoğun bir şekilde sığınmacı göçü de almaktadır. Ancak, Türkiye'ye yönelik sığınmacı göçüne ilişkin bir kavram kargaşası ve kafa karışıklığı olduğu gözlenmektedir. Sığınmacı, hukuksal bir tanımdır. Türkiye Birleşmiş Milletler bünyesinde kabul edilen Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi'ni

ve 1967 Protokolü'nü onaylamıştır. Ancak, Türkiye bu metinleri coğrafi çekince koyarak onaylamıştır. Bu çekinceye göre, Türkiye yalnızca Avrupa'dan gelenleri mülteci olarak kabul etmekte, Avrupa dışından herhangi bir yerden gelenlere ise, bunlar üçüncü bir ülkeye kalıcı olarak yerleştirilene kadar, geçici sığınma hakkı tanımaktadır.¹⁵ Bilgisizce kullanılan ve birbirine karıştırılan mülteci ve sığınmacı kavramları, Türkiye açısından çok farklı anlamlara sahiptir. Benzer şekilde, birbirine karıştırılan kaçak göç kavramı da, mülteci ve sığınmacı kavramlarından kesin çizgilerle ayrılmaktadır, en azından kağıt üzerinde. Türkiye'ye son yıllarda mülteci değil, sığınmacı göçü olmaktadır. Yasal bir statüye sahip olan sığınmacılar, ilk geldiklerinde ilgili yerlere mültecilik başvurusu yapana kadar kaçak konumda bulunmaktadır. Başvurusu kabul edilmeyenler de kaçak konumuna düşmektedir. Diğer göçlere kıyasla, Türkiye'ye yönelik sığınmacı göçlerine ilişkin çalışmalar sayıca fazladır. Özellikle Kirişçi'nin bu konuda çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalar sığınmacı göçünün bir boyutunu, Türkiye'nin sığınmacı göçüne yönelik politikalarını irdelemektedir. Bir sonraki başlıkta söz konusu çalışmalara değinilmektedir.

Türkiye'ye gelen kaçak göçler içerisinde, bir diğer grubu da insan ticareti mağdurları oluşturmaktadır. İnsan ticareti, hem ulusal sınırlar içinde hem de uluslararası düzeyde, insanların kendilerinin ya da organlarının bir meta gibi alınıp

¹⁵ Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü gereğince üstlendiği yükümlülükler konusunda, 1994 yılında 6169 sayılı Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği düzenlemiştir. 6169 sayılı Yönetmeliğin 3.maddesinde mülteci ve sığınmacı şu şekilde tanımlanmıştır: Mülteci: Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıyı, Sığınmacı: Irkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıyı, ifade eder.

satılmasından zorla çalıştırılmasına kadar birçok suçu içeren geniş bir kavramdır. Türkiye, uluslararası düzeyde gerçekleşen insan ticaretiyle bağlantılı olarak hem hedef ülke hem de geçiş bölgesi konumundadır. ABD'nin yayınladığı insan ticareti raporlarına göre, Türkiye'de uluslararası boyutta kadınların ve küçük kız çocukların cinsel sömürü amaçlı ticareti yanında, kadın, erkek ve çocukların zorla çalıştırma amacıyla ticareti de görülmektedir (Department of State, 2004: 182; 2005: 214). İnsan ticareti, Türkiye'ye gelen kaçak göçlerin en karanlık yüzüdür. Bu konudaki bilgiler çok sınırlıdır. Erder ve Kaşka'nın (2003: 7), tam bir kapalı kutu olan bu alanı sondajlama çabası, kendilerinin de ifade ettiği gibi, çok derinlere inememektedir.

Türkiye, doğrudan çalışmak amacıyla gelen göçmenlerin de uğrak yeri konumundadır. Türkiye'ye, özellikle 1990'ların başından itibaren, yoğun bir şekilde kaçak işgücü göçleri olduğu anlaşılmaktadır. Döneme ilişkin yazılı kaynakların incelenmesi ve göçmen işçilerin o dönemde yoğun olarak çalıştığı Batı illerinde yapılan gözlemler, bizi bu sonuca götürmektedir. Ulusal basın ve sendika yayın organları başta olmak üzere, birçok yazılı kaynak incelendiğinde, 1990'ların ilk yarısında bu konuya yer vermeyen bir yayın organı yok gibidir. Saha araştırması sırasında, Edirne'de yerel halktan görüşülen hemen herkesin geçmişte Romanyalı ve Moldovalı işçilerin, başta inşaat işleri olmak üzere, birçok işte çalıştığını, "başını rastgele çevirdikleri her yerde" bu işçileri görebildiklerini ifade etmesi de ulaştığımız sonucu doğrular niteliktedir. Buna karşılık, anılan döneme ilişkin bilimsel araştırma yok gibidir. Bilimsel araştırmaların yokluğu, bizi -sosyal tarihin bir kesitini kopartıp tarihsel süreci bütüncül gözle görmemizi engelleyerek-, diğer yazılı kaynaklarda yer alan bölük pörçük birtakım bilgilerin sığınağına mahkum etmektedir. Türkiye'de yaygın olan enformel ekonominin göçmen işgücüne talep yaratıp Türkiye'ye yönelik kaçak işgücü göçlerinde önemli bir rol oynadığını (Toksöz, 2007) belirterek, bu konuyu ileride ayrıntılı olarak ele almak üzere erteleyelim.

Batılı ülkelere ilişkin hakim yazında, son dönem uluslararası göçleri -hem yasal yollardan gerçekleşen hem de kaçak göçleri- coğrafi yakınlık, bilgi edinme ve ulaşım olanaklarının kolaylaşması ve göçmenlerin sahip olduğu sosyal ağlarla açıklama eğilimi ağır basmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletlerin bir raporunda, bu üç etkenin de altı önemle çizilmektedir (UN, 2004). Bu yaklaşım, yeni-liberal bakış açısıyla örtüşmektedir. Buna göre, rasyonel davranan göçmenler, daha yüksek bir gelir ve

yaşam standardı sağlamak için göç eder. Bilişim ve ulaşım kolaylıklarından yararlanma, sosyal ağları kullanma ve coğrafi olarak yakın bir yere gitmek, faydayı en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan rasyonel davranışın bir sonucu olarak görülmektedir. Sözü edilen etkenlerin göç sürecinde işlevsel bir rol oynadığını kabul etmekle birlikte, bunların göçmenler tarafından değil, göçmenlerin gittikleri ülkeler ve o ülkelerdeki işverenler tarafından kullanıldığı görüşünün daha kabul edilebilir olduğunu söyleyebiliriz. Kaçak göçler, bu göçlerin yönelik olduğu ülkelerdeki bazı alanlarda gereksinim duyulan işgücü talebi tarafından yönlendirilmektedir. Bu talebin, öncelikle, coğrafi olarak en yakın yerlerden sosyal ağlara başvurularak karşılanmaya çalışıldığı, bu olanaklı olmadığı da, başka yollara başvurulduğu önsel olarak (*a priori*) ileri sürülebilir.

Türkiye'ye yönelik göçleri, göç yazınında sürekli olarak yinelenen, coğrafi yakınlık, bilgi alma ve ulaşım kolaylıkları, sosyal ağlar vb ile açıklama çabaları son derece sorunludur. Örneğin, hem İçduygu (2003, 2004) hem de Lordoğlu (2005), göçmenlerin Türkiye'ye gelişinde etkili olan nedenleri sıralarken sürekli olarak sosyal ağlara vurgu yapmaktadır. Buna karşın, her iki yazar da söz konusu ağların ne olduğuna ve göçmenler tarafından nasıl kullanıldığına ilişkin çok fazla birşey söylememektedir. Narlı ise, Türkiye'nin göç almaya başlamasında, birincisi çevre ülkelerdeki ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlar ve ikincisi de Türkiye'nin coğrafi konumu olmak üzere iki temel nedenin etkili olduğunu öne sürmektedir (2002: 157-158).

Türkiye'ye gelen göçmenlerin, geldikleri ülkede, göç etmelerine yol açan nedenleri burada tartışma olanağına sahip değiliz. Bu, ancak, yerinde yapılacak bir araştırma sonucunda olanaklıdır. Böyle bir araştırma yapmadan, sürekli dile getirilen -komşu ülkelerdeki siyasal karışıklıkların, rejim değişikliklerinin, ekonomik krizlerin, savaşların, v.b.'nin göçe yol açtığı türünden- bazı genel bilgilerin yinelenmesinden öteye geçilemez. Küresel kapitalizm sürekli olarak, şu ya da bu nedenle, dünya üzerinde coğrafi olarak hareketli bir insan kitlesi yaratmaktadır. Bu göçlerin, 1980 sonrası dönemde, yönünü Türkiye'ye de çevirmesi Türkiye'ye özgü nedenlerle açıklanabilir. Diğer taraftan, yalnızca komşu ülkelerden değil, çok uzak ülkelerden de göçmenlerin geldiği hesaba katılırsa, Türkiye'ye yönelik göçleri

komşu ülkelerdeki sorunlarla açıklama çabası yerine Türkiye'ye özgü nedenlerle açıklamaya çalışmak daha anlamlı görünmektedir.

1.2.Türkiye'nin uluslararası göçlere yönelik politikaları: AB'nin istekleri ve ulusal güvenliğe ilişkin endişeler ikilemi

Türkiye'nin, kendisine yönelen uluslararası göçlere yönelik "politika" nitelendirmesini hak edecek bütüncül bir uygulamaya sahip olduğundan söz etmek zordur. Uluslararası göçlere ilişkin uygulamaların parçalı bir yapıda olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, uluslararası göçlere ilişkin politika üretme çabalarını AB'nin Türkiye'den beklentilerine göre biçimlendirdiği konusunda bir fikir birlikteliği olduğu görülmektedir. AB kadar olmasa da ABD ve BM'nin Türkiye'den beklentilerinin de etkili olduğu kabul edilmektedir (Erder, 2007: 38; İçduygu, 2003: 56, 2004: 71; Daniş, 2004: 222).

Uluslararası göçlere yönelik politika üretme noktasında, önceliğin, Türkiye üzerinden Batıya geçmek amacıyla gelen göç hareketlerine verildiği gözlenmektedir. AB Toplulukları Komisyonu tarafından kaleme alınan Türkiye'nin İlerlemesine İlişkin Raporlarda¹⁶ da açıkça görüldüğü gibi, bu konu, AB'nin de en fazla üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Söz konusu raporların en sonuncusu olan 2008 yılı raporuna göre, uluslararası göçlerle bağlantılı konularda Türkiye'nin AB'ye uyum sağlayabilmesi için, önünde yapması gereken daha çok şey olduğu ifade edilmektedir (Commission of the European Communities, 2008: 71-73). Gresh'e göre, bu konuda, Türkiye'nin yapacak daha çok işi olsa da, geline noktada kayda değer bir ilerleme sağlanmıştır. Türkiye'nin çok sayıda bölgesel ve uluslararası oluşuma dahil olması kaçak göçle mücadelede doğru yolda olduğunun göstergesidir (2005).

Konuya farklı bir gözle yaklaşan Erder ise, AB ülkelerinin, kaçak göçü Türkiye'de tutma isteğinde olduğu ve kaçak göçle mücadele önceliklerinin de buna göre belirlendiği görüşündedir (2007: 38). AB'nin, iç dolaşımı kolaylaştırıcı, buna karşın AB dışından gelenleri engelleyici sınır politikalarını kendi etrafında yeni bir

¹⁶ Bu raporlara >http://ec.europa.eu/enlargement/press_corner/key-documents/index_en.htm< adresinden ulaşılabilir.

duvar örme çabası olarak yorumlayan Erder, bunun sonucu olarak yalnızca Türkiye'nin değil, Batı Avrupa'ya sınır komşusu olan bütün Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin transit göçmenlerin "bekleme odasına" dönüştüğünü belirtmektedir (2000: 51).

İkinci bölümde, Batılı devletlerin, uluslararası göçleri ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılamasının göç politikalarında son derece belirleyici bir etken olduğu ifade edilmişti. Türkiye'nin de, kendisine yönelen uluslararası göçleri ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algıladığı görülmektedir. Türkiye'ye yönelik göçlerde, önceliğin Türkiye'yi geçiş yeri olarak kullanmaya çalışan göçlere verilmesinde Batının, özellikle de AB'nin istekleri yanında, ulusal güvenliğe yönelik tehdit algısı da rol oynamaktadır (Erder ve Kaşka, 2003: 8; Erder, 2007: 23; Kirişçi, 2001: 78; Frelick, 1997: 14; Çiçekli, 2005: 44). Konu ile doğrudan ilgili en üst düzey resmi organlar olan Dışişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'nün kaçak göç olgusuna karşı, bu göçü ulusal çıkarlar açısından önlenmesi gereken bir sorun olarak gören bir yaklaşımın hakim olduğu gözlenmektedir.

Türkiye, coğrafi konumu nedeni ile önemli ölçüde yasadışı göçe maruz kalmaktadır. Türkiye'nin doğusunda yer alan ekonomik ve siyasi açıdan istikrarsız ülkelerin vatandaşları ülkemizi Batı ülkelerine geçişte transit güzergah olarak kullanmaktadır. Sorun büyük ve uluslararası mahiyette olup, çözümleri muhtemelen Türkiye veya tek başına herhangi bir ülkenin olanaklarının ötesindedir. Uluslararası külfet paylaşımı gereklidir.¹⁷

Ülkemiz, coğrafi konumu itibarıyla doğu-batı arasında bir köprü pozisyonunda olması, Karadeniz'den açık denizlere tek çıkış kapısı olan boğazlara sahip olması, birçok ülkeye nazaran tarihi, doğal ve kültürel güzelliklere ve demokratik ve evrensel hukuk ilkelerini uygulayan bir toplumsal yapıya sahip olmasından dolayı bu illegal faaliyetlerden (*kaçak göçler kastediliyor*) etkilenen bir konumda bulunmaktadır (EGM, 2008: 80).¹⁸

¹⁷ Dışişleri Bakanlığının resmi İnternet adresinden (www.mfa.gov.tr) yapılan bu alıntı Bakanlığın yaklaşımını yansıtır niteliktedir.

¹⁸ Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığının yayınladığı 2007 yılı raporundan alınan bu bölüm de İçişleri Bakanlığı'nın yaklaşımı hakkında ipuçları vermektedir.

Dışişleri Bakanlığı, kaçak göçle mücadelede biri yasal önlemler ve diğeri de uluslararası işbirliği olmak üzere iki ayaklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır.¹⁹ Kaçak göçlere ilişkin olarak somut düzeyde yapılan şey ise, sınır denetimlerini artırarak bu göçleri kontrol altına almaya yönelik çabalarıdır. Sınır denetimlerinin daha çok Türkiye’den çıkışları önlemeye yönelik olarak Batı bölgelerinde yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu durum, kaçak göçmenlerin Doğu bölgelerinden giriş yapmasını kolaylaştırmaktadır. Türkiye’ye gelen göçmenler hakkında, son dönemlerde, medyada çıkan haberlerin neredeyse tamamının göçmenlerin Türkiye’nin Batısından kaçması, kaçmak üzere yakalanması veya kaçarken denizde boğulmasına ilişkin olması önsel (*a priori*) olarak bu görüşü destekler niteliktedir. Bu durum, yukarıda sözünü ettiğimiz, medyanın kaçak göç olgusuna ilişkin 1990’lı yıllardaki ilgisi ile 2000’li yıllardaki ilgisi arasındaki derin farklılığı da açıklığa kavuşturmuştur. Peker, son yıllarda Türkiye’ye yönelik uluslararası göç hareketlerine ilişkin medyada çıkan haberlerin aslında hükümet kaynaklı olduğunu, Türkiye’nin bu göçler nedeniyle “mağdur” olduğu yönünde bir görüntü yaratılmaya çalışıldığını ileri sürmektedir. Peker, diğer taraftan, evrensel bir nitelik kazanan bu mağduriyet söyleminin, göçmenlerin -özellikle de kaçak göçmenlerin- insan haklarının reddedilmesi, ırkçılığın gizlenmesi, ayrımcı politikaların meşrulaştırılması ve yabancı düşmanlığının körüklenmesi amacıyla hükümetler tarafından üretildiğini söylemektedir (2002: 50).

Türkiye’ye gelen sığınmacı göçlerine ilişkin de gerçekçi politikaların varlığından söz edilemez. Türkiye’ye gelen sığınmacı göçleri, 1980 sonrasında, hem sayıca artmış hem de sığınma talebinde bulunanların geldikleri ülkeler çeşitlenmiştir. 1980 öncesinde Balkan ülkeleri ve Doğu Avrupa’daki Komünist ülkelere mülteci göçleri gelirken, bu dönemden itibaren Arnavutluk, Bosna (Bosnalı Müslümanlar) ve Bulgaristan’dan gelen mülteci göçleri yanında İran ve Irak’tan sığınmacı göçleri de gelmeye başlamıştır. Günümüzde birçok Asya ve Afrika ülkesinden Türkiye’ye

¹⁹ Yasal önlemler, Türkiye’nin imzaladığı (18 Mart 2003 tarihinde TBMM’de onaylanmıştır) BM Sınırşan Örgütlü Suçlarla Mücadele Sözleşmesi ve bu sözleşmenin Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticaretine İlişkin Ek Protokollerine uyum için çıkartılan yasal düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler ve uluslararası işbirlikleri hakkında >www.mfa.gov.tr< adresinden ayrıntılı bilgi edinilebilir.

sığınmacı göçleri devam etmektedir (Kirişçi, 2004: 2-3; 2003: 85; 2001: 75-76; 1996: 296-297).

Kirişçi, Türkiye'ye yönelen sığınmacı göçünün kaynağında, Türkiye'nin uyguladığı esnek ve pragmatist politikaların bulunduğunu ifade etmektedir. Bu esneklikten ilk olarak 1980'ler boyunca İran'dan gelen sığınmacılar yararlanmışır. Türkiye'nin bu ülkeden gelenlere yönelik herhangi bir vize uygulaması olmaması nedeniyle, İranlı sığınmacılar, deyim yerindeyse, ellerini kollarını sallayarak Türkiye'ye girebilmiştir. 1980'lerin sonlarından itibaren, diğer ülkelerden gelen sığınmacılar da bu esneklikten yararlanarak Türkiye'ye gelmeye başlamıştır. Diğer taraftan, Türkiye, 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü gereği üstlendiği yükümlülükleri yerine getirme konusunda, esnek ve pragmatist tutumunu sözü edilen yasal düzenlemelere aykırı hareket etme noktasına kadar sürdürmekten de geri durmamıştır. Örneğin, Balkan ülkelerinden ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinden gelenlerin, adı geçen BM düzenlemeleri gereği, mülteci olarak kabul edilmeleri gerekirken, Türkiye bunları mülteci değil, sığınmacı olarak kabul etmiştir. Kirişçi, Nisan 1991'de Irak'tan gelen sığınmacı akınına bağlı olarak durumun değiştiğini ve Türkiye'nin sığınmacı göçlerine karşı esnek olan tutumunu katılaştırmaya başladığını ifade etmektedir. Bunda, özellikle Irak'tan gelen sığınmacılar arasında Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçmeye çalışan PKK militanlarının olduğu yönündeki iddiaların etkili olduğunu belirtmektedir (Kirişçi, 1999: 117-118; 2003: 84-86).

Türkiye, sığınmacı göçü ve bağlantılı sorunları 6169 sayılı Yönetmelikle çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır. Bu konuda kalıcı çözümler üretildiği söylenemez. Ayrıca, AB'nin sığınmacı göçlerine ilişkin talepleri de, Türkiye'nin önüne çözüm bekleyen yeni sorunlar koymaktadır.

AB'nin Türkiye'den beklentilerinin ayrıntılarına girmeden, Türkiye'yi en fazla sıkıntıya sokan bir konuya değinerek, sığınmacı göçlerine yönelik politikalara ilişkin tartışmayı sonlandıralım. AB, Türkiye'den 1951 Sözleşmesine koyduğu coğrafi sınırlamayı kaldırmasını istemekte,²⁰ buna karşın, Türkiye, adaylığına ilişkin bir kesinlik olmaması nedeniyle, AB'nin bu isteğini temkinli karşılamaktadır. Türkiye, AB'nin iltica ve göç alanındaki müktesebatına uyum sağlayabilmek amacıyla İltica

²⁰ Coğrafi sınırlama konusu 2008 yılı ilerleme raporunda da Türkiye'nin çözmesi gereken en önemli sorunlardan biri olarak gösterilmektedir (Commission of the European Communities, 2008: 72).

ve Göç Ulusal Eylem Planı adında bir plan hazırlamıştır. Bu planda coğrafi sınırlandırmanın kaldırılmasına ilişkin çekinceler açıkça dile getirilmektedir.

Coğrafi kısıtlamanın kaldırılması konusu Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarına zarar verilmeyecek şekilde çözüm bulunması gereken bir konudur. Zira Türkiye, 1980'li yıllarda tırmanmaya başlayan ve dünya konjonktürünü değiştirecek nitelik taşıyan toplu nüfus hareketlerinden oldukça fazla etkilenen bir ülke olmuştur (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2005: 36).²¹

(...)

Bölgesinde edindiği zor tecrübeler nedeniyle, (...) coğrafi kısıtlamanın kaldırılması konusu, (...) Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım müzakerelerinin tamamlanmasına paralellik arz edecek şekilde sonuçlanması planlanmış (...) (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2005: 37).

Türkiye, coğrafi kısıtlamanın kaldırılması durumunda olası bir mülteci akımına maruz kalmaması konusunda gerekli önlemlerin alınmasını, bunun yanında AB ülkelerinin ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği-BMMYK'nın külfet paylaşımı konusunda hassas davranarak Türkiye'nin yükünün azaltılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kirişçi, Türkiye'nin coğrafi sınırlandırmayı kaldırma konusunda çekinceli bir tavır takınmasında başka nedenlerin de etkili olduğunu öne sürmektedir. Kirişçi'ye göre, coğrafi sınırlamanın kaldırılması, Türkiye'nin 1930'lardan beri uyguladığı ve yalnızca Müslüman-Türk kökenli göçmenlerin kalıcı olarak yerleşmesine olanak tanıyan politikasından vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, Türkiye coğrafi sınırlandırmayı kitlesel göç akımlarına karşı ulusal güvenliği korumanın bir aracı olarak görmektedir (Kirişçi, 2003: 87-92; 2004: 4-10).

Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu diğer önemli bir sorun da insan ticaretidir. Resmi makamlar, kaçak göç olgusuna ulusal çıkarlar açısından bakarken, insan ticareti olgusuna bundan mağdur olanların penceresinden bakıyor görünmektedir. Dışişleri Bakanlığı öncülüğünde insan ticareti ile mücadele etmek amacıyla biraraya gelen resmi kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşlar, insan ticaretini, köleliğin yeni biçimi olarak nitelendirmektedir: "İnsan ticareti çağımızda köleliğin yeniden ortaya çıkmış şekli olup, en ciddi insan hakkı ihlallerinden

²¹ Eylem Planına ilişkin kitapçığa Emniyet Genel Müdürlüğü'nün internet adresinden (<http://www.egm.gov.tr/hizmet.yabancilar.asp>) ulaşılabilir.

biridir.”²² Türkiye, yeni kölelik olarak nitelendirdiği insan ticareti ile mücadele çabalarını ise Sınırışan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve bu sözleşmeye ek protokollere -“İnsan Ticaretinin, Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol” ve “Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol”- endeksli olarak yürütmektedir.²³ Erder ve Kaşka’ya göre, resmi makamlar, insan ticaretinin ve bu ticaretten özellikle kadınların mağdur olduğunun farkında olsa da, eylemsel düzlemde yine de ulusal güvenliği koruma refleksiyle hareket etmekte ve önceliği buna vermektedir (2003: 33).

Türkiye, 1980 sonrası dönemde uluslararası göçlerin hem son hem de ara durağı konumuna gelmiştir. Bu göçlere ilişkin politikalara, daha doğru bir ifadeyle, politika üretme çabalarına topluca bakıldığında, Türkiye’nin, AB’nin istekleri ve ulusal güvenliğe yönelik tehdit algısı arasında bir ikilem yaşadığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar uluslararası göçlere yönelik uygulamalar AB’nin istekleri doğrultusunda biçimlendiriliyor görünse de, ulusal güvenliğe ilişkin endişelerin AB’nin isteklerini bastırdığı söylenebilir.

Türkiye’ye yönelen uluslararası göçlere ve Türkiye’nin bu göçlere yönelik politikalarına ilişkin genel bir çerçeve çizdikten sonra, sonraki bölümlerde asıl konumuz olan kaçak göçmen işçi istihdamı ele alınmaktadır.

2. Türkiye’ye Yönelik Kaçak İşgücü Göçü

Kaçak göçmen işçilerin Türkiye’ye gelişini, Türkiye’nin coğrafi konumu ve komşu ülkelerdeki sorunlarla açıklama çabaları, bu işçilerin nasıl iş bulabildiklerine ve çalışma koşullarına ilişkin doyurucu açıklamalar ortaya koyamamaktadır. Türkiye’de kaçak göçmen işçi istihdamı, hakkında en fazla söylencesel bilginin dolaştığı konulardan biridir. Kaçak göçmen işçilerin toplam sayısına, hangi

²² Dışişleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı, Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration-IOM), İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı ve Kadın Dayanışma Vakfı tarafından ortaklaşa kaleme alınan “2006 Yılı Türkiye İnsan Ticareti ile Mücadele Raporu.” Rapor’a >www.mfa.gov.tr< adresinden ulaşılabilir.

²³ İnsan ticareti ile mücadele konusunda yapılanların bir listesine de 2006 Yılı Türkiye İnsan Ticareti ile Mücadele Raporu’ndan bakılabilir.

bölgelerde yoğunlaştıklarına, çalıştıkları sektörlere ve yaptıkları işlere, çalışma koşullarına, vs'ye ilişkin temelsiz bir bilgi yığını uçuşup durmaktadır. Bu konuda söz söyleyen, içinde bakanlık gibi üst düzey kamu kurumu ve sendika gibi işçi örgütlerinin de bulunduğu, bazı kurum ve kuruluşlara başvurup bilgi kaynakları sorulduğunda, herhangi bir somut bilgi kaynağı gösterememeleri, söyledikleri sözlerin söylencesel nitelikte olduğunu göstermektedir. Bilgi kaynaklarının gizli tutulduğu ihtimalini de göz ardı etmemek gerekiyor. Daha kötüsü, bazı akademik çalışmaların da söylencesel olma sorunuyla malul olduğu gözlenmiştir. Bunlarla yüzleşmek kaçınılmazdır ve bu bölümde yeri geldiğinde bu yapılmaktadır.

Türkiye'de kaçak göçmen işçilik olgusu üzerine yapılan saha çalışmalarının sayısı birkaç tanedir: Enformel piyasa ilişkileri bağlamında dolaylı olarak ticaretle uğraşan göçmen kadınlara yer veren Yüksek (2003)'in çalışması, devletin rolünü ele alan Ünal'ın (2004) çalışması, toplumsal cinsiyet perspektifinden bakan ve kadın göçmen işçileri konu edinen Ege (2002), Kümbetoğlu (2005), Çelik (2005), Kaşka (2006) ve Ünlütürk'ün (2008) çalışması, genel olarak kaçak göçmen işçilik olgusunu irdeleyen Lordoğlu (2005) ve Erder (2007)'in çalışması, sektör düzeyinde tekstil/konfeksiyon işlerinde çalışan Moldovalı göçmen işçileri inceleme konusu yapan Dağdelen (2008)'in çalışması az sayıdaki örneklerdendir.

Kaçak göçmen işçilerin yönünü Türkiye'ye çevirmesi, birçok yönden bilinmezliğini korumaktadır. Bu bölümde, söz konusu bilinmezlik sorununun bu çalışmanın ilgi alanına giren boyutları deşifre edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda önce Türkiye'ye yönelik işgücü göçlerinde kayıtdışılaşmanın rolüne, ardından göçmen işçilerin sınırlardan geçişini kolaylaştıran esnek vize uygulamalarına ve son olarak da göçmen işçilerin kaçak olarak çalışmasını engelleme çabalarına yer verilmektedir.

2.1.Kaçak göçmen işçilere talep yaratan kayıtdışılaşma

Uluslararası göçlerin yolunun, 1980'lerden sonra, Türkiye'den geçmeye başladığını söylemiştik. Farklı göçmen gruplar içinden işgücü göçleri ise 1990'ların başlarında gelmeye başlamıştır. Salih Kılıç'ın, "1991-1992 yıllarından itibaren

Türkiye ‘işçi göçü alan’ bir ülke durumuna geçti”²⁴ tespiti, doğru bir tespit olarak görünmektedir. 1990’ların başlarında ulusal basının konuya ilgisi de bunu doğrular niteliktedir. Bu dönemde ulusal gazeteler ve içinde sendika dergilerinin de bulunduğu diğer bazı yayın organlarının kaçak göçmen işçiliğe yoğun bir ilgi gösterdiği görülmektedir.²⁵ 1990’ların başlarında Göçmen işçilerin çalışmak için Türkiye’ye gelmeye başlaması, Koç’un (1999: 10-13) da vurguladığı gibi, 1980 sonrasında uygulamaya konulan ekonomi politikalarıyla ilişkilendirilmeden sağlıklı bir değerlendirme yapılamaz. Ancak, böyle bir neden sonuç ilişkisi kurma çabasına karşı, akıllara hemen şu türden bir soru gelmesi olasıdır; neden göçmen işçiler söz konusu ekonomi politikalarının uygulamaya konulmasına paralel olarak 1980’lerde değil de, 1990’ların başlarında gelmeye başladı?

Öncelikle belirtmelidir ki, bu bölümün başlığından da anlaşılacağı gibi, kayıtdışılaşmanın artmasıyla kaçak göçmen işçilerin gelişi arasında bir nedensellik ilişkisi kurulmaktadır. Türkiye’de, 1980 sonrasında uygulamaya konulan ekonomi politikaları, işgücü piyasalarını derinden etkilemiş ve kayıtdışılaşmanın önünü açmıştır. Kayıtdışılaşma, kaçak göçmen işçi istihdamını kolaylaştırıcı koşulları yaratmaktadır. Bununla birlikte, yalnızca kayıtdışılığın artmasının kaçak göçmen işçi çalıştırmaya yol açtığını söylemek, yüzeysel bir analiz olarak kalmaktadır. Bunun biraz daha derinleştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada, Türkiye’deki Marksist iktisatçılardan oluşan bir grup yazarın, 1980 sonrası dönüşümün bölüşüm ilişkileri ve işgücü piyasaları üzerindeki etkisine ilişkin analizleri bu çalışma açısından çok değerli ipuçları sağlamaktadır (Boratav, 2005a; Boratav, Yeldan ve Köse, 2000;

²⁴ Bir dönem Türk-İş Genel Başkanlığı da yapmış olan Salih Kılıç, bu tespiti, Türk-İş Genel Eğitim Sekreteri olarak, Yıldırım Koç’un “Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik” başlıklı çalışmasına yazdığı “Sunuş” yazısında dile getirmektedir (Koç, 1999: 3).

²⁵ Bu konudaki bazı örnekler için şu sayılara bakılabilir: Akşam, 24 Haziran 1997 (sayfa 13); Akşam, 25 Haziran 1997 (sayfa 13); Akşam, 26 Haziran 1997 (sayfa 13); Aydınlık, 08 Ekim 1993; Bugün, 14 Ocak 1994 (sayfa 6); Bugün 29 Mart 1994 (sayfa 6); Cumhuriyet, 9 Ağustos 1992 (sayfa 1 ve 16); Cumhuriyet, 18 Şubat 1993 (sayfa 20); Cumhuriyet, 4 Ağustos 1993 (sayfa 9); Cumhuriyet, 7 Temmuz 1994 (sayfa 15); Cumhuriyet, 8 Temmuz 1994 (sayfa 7); Gündem, 30 Ağustos 1993 (sayfa 7); Milli Gazete, 15 Şubat 1999; Milliyet, 4 Eylül 1993 (sayfa 12); Sabah, 17 Şubat 1995; Sabah, 26 Nisan 1995; Türkiye, 21 Eylül 1994 (sayfa 7); Yeni Yüzyıl, 18 Haziran 1995 (sayfa 11); Aktüel Dergisi, Sayı 116, 23-29 Eylül 1993 (sayfa 26-30); Nokta Dergisi, 1-7 Kasım 1992 (sayfa 12-17); Nokta Dergisi, 11-17 Nisan 1993 (sayfa 46-49), Öz-Gıda İş Dergisi, Temmuz 1993 (sayfa 18-26).

Köse ve Yeldan, 1998; Köse ve Yeldan, 1999; Şenses, 1996; Yeldan, 2006; Yentürk, 1997).

Bilindiği gibi, 1980-sonrası uygulamaya konulan ekonomi politikaları, Türkiye ekonomisini küresel ekonomiye eklemlenme doğrultusunda köklü bir yapısal dönüşüm sürecine sokmuştur. Dünya pazarlarına açılma amacı taşıyan bu sürecin, 1980'lerin sonlarında tamamlandığı ve Türkiye'nin 1990'lı yıllara dışa açık bir ekonomi olarak girdiği, Marksist iktisat ekolüne dahil olan yazarlarca ortaya konulmaktadır. Şimdi bu yazarların, bu çalışmaya ışık tutacak tespitlerine ana hatlarıyla yer vermeye çalışalım.

1980-sonrası döneme, bölüşüm ilişkileri bakımından, emek aleyhtarı uygulamalar damga vurmuş ve 1980-1988 döneminde, emek gelirlerinde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Boratav (2005b: 42-44), 1980'li yıllarda Türkiye burjuvazisinin, Türkiye'yi "düşük ücretli" bir ekonomiye dönüştürerek dünya kapitalist sistemi ile bu konumda bütünleşmeye dönük bir strateji izlediğini ve 1977-1987 arasında ücretlerdeki % 20-30 oranındaki gerileme dikkate alındığında da, burjuvazinin on yılda amacına ulaştığını belirtmektedir. Yeldan (2006: 72), bunun, reel ücretlerde 1950'den beri gözlenen 30 yıllık artış eğiliminin kırılması anlamına geldiğini ifade etmektedir.

1980'ler boyunca sürdürülen ücretleri baskı altına almaya yönelik klasik büyüme stratejisinin 1988'de sürdürülemez bir noktaya ulaşması üzerine, dönemin hükümeti popülist politikalara başvurma yoluna gitmiştir. Hükümetin, bu tür politikalara başvurusunun nedenlerine burada girilmeyecektir. Bizi burada ilgilendiren nokta, söz konusu popülizmin sonucu olarak ücretlerde yaşanan artışlardır. Boratav (2005a: 176), 1989 yılında kamu sektörü işçilerine % 42'lik bir zam verildiğini, bunu memur zamlarının izlediğini ve özel sektördeki toplu sözleşmelerin de, aynı oranda olmamakla birlikte, aynı doğrultuda ücret artışlarıyla sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Yeldan (2006: 75), örneğin, özel imalat sanayi ücret maliyetlerinde, 1989-1993 döneminde, reel olarak yıllık ortalama % 10,2'lik bir sıçrama yaşandığını hesaplamaktadır. Koç (1998: 164), bu dönemdeki ücret artışlarının, Türkiye tarihindeki en büyük reel ücret artışı olduğunu ifade etmektedir.

1980'den itibaren emek aleyhine işleyen süreç, 1989'dan başlayarak emekçi sınıflar lehine dönmüş ve bu eğilim 1993'e kadar sürmüştür. Ancak bu gidişatı

tersine döndürmek için işten çıkarmalar, sendikasılaştırma, taşeronlaşma ve özelleştirme başta olmak üzere emek aleyhtarı bir dizi uygulamayla bir karşıt hareket başlatılmıştır. Bu karşıt hareket, işgücü piyasalarında kayıtdışılaşmanın yaygınlaşmasına yol açmıştır. Kayıtdışılaşma eğiliminin özellikle 1989'dan sonra artmaya başladığı ve giderek yapısal bir kalıcılığa dönüştüğünün altını çizilmektedir. Genel bir fikir vermesi açısından TÜİK'in yayınladığı Aralık 2008 dönemine ait verilere bakıldığında, 20 milyon 736 kişi olan toplam istihdamın % 43,2'sinin, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan, kayıtdışı olarak çalıştığı gözlenmektedir (TÜİK, 2009).²⁶

Burada atıf yapılan Marksist yazarlar, kayıtdışılaşmaya yol açan diğer ekonomik ve toplumsal etkenleri -nüfus artışı, genç nüfus, nitelikli işgücü azlığı, hızlı kentleşme, işletme ölçeğinde küçülme vb- dışlamamakla birlikte, en temel etkenin işgücü maliyetlerini azaltma çabası olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷

Bu tartışmayı şu noktaya taşımaya çalışıyoruz, 1989-1993 dönemi bölüşüm ilişkileri bakımından emeğin geri kazanım yıllardır. Bu dönemde, ücretlerdeki reel artış karşısında emek maliyetlerini düşürme çabaları, işverenleri, düşük ücretli işgücü arayışına yönlendirmiştir (Köse ve Yeldan, 1998: 59; Köse ve Öncü, 1998: 155). Kaçak göçmen işçilerin gelişi tam da bu döneme rastlamaktadır. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından geçim olanaklarını kaybeden milyonlarca insan bu olanakları sağlamak için göç yollarına koyulmuştur.²⁸ Bu durum Türkiye'nin etrafında coğrafi olarak mobil kitleler oluşturmuştur. Türkiye'nin

²⁶ Öyle ki, bu kadarından işveren çevreleri de rahatsızlık duymaya başlamıştır. TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) bu konudaki rahatsızlığı şu şekilde dile getirmektedir: “Kayıtdışı ekonomi, bütün ülkelerde yaşanan ve 80’li yıllarda büyüyen bir sorundur. Ancak, Türkiye’de kayıtdışı ekonomi çok gelişmiştir (...). Kayıtdışı ekonomi, belirli ölçüler içinde ekonomileri şoklara karşı koruyan bir faktör olarak kabul edilmekle birlikte, Türkiye’de kontrolden çıkarak kalkınmayı engelleyen boyutlara ulaşmıştır.” (TİSK, 2004: 55-56). Bir taraftan, kayıtdışı ekonominin ve istihdamın kontrolden çıktığından şikayet edilirken, diğer taraftan, ironik bir şekilde, ‘çağdaş’ esnek çalışma yöntemlerinden yeterince yararlanılmadığından da şikayet edilmektedir! (TİSK, 2004: 60)

²⁷ Türkiye’de kayıtdışılaşmanın nedenleri konusunda ayrıntılı bilgi için Şenyapılı (2000), Lordoğlu (2000), Özşuca ve Toksöz (2003: 45-57)’ün çalışmalarına bakılabilir.

²⁸ Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın dağılmasıyla 20 milyon kişinin uluslararası göçmen konumuna geçtiği belirtilmektedir (Massey ve Taylor, 2004: 1).

Birlikten ayrılan ülkelere yönelik -sonraki başlıkta ayrıntılı olarak ele alınacak- esnek vize uygulamaları Türkiye'nin kapılarını bu insanlara aralamıştır.

Göçmen işçilerin gelişi yalnızca bir tesadüf olarak yorumlanamaz, bu son derece anlamlı bir kesişmedir. Bu dönemde, ücretlerdeki reel artış karşısında emek maliyetlerini düşürme arayışları, düşük ücretli kaçak göçmen işgücüne talep yaratmıştır ve bu talep, kaçak göçmen işgücünün yönünü Türkiye'ye çevirmesinde ateşleyici bir işlev görmüştür. Böylece, kaçak göçmen işçiler yedek işgücü kaynağı olarak devreye sokulmuştur. Aynı dönemde artmaya başlayan kayıtdışılaşma da kaçak göçmen işçi istihdamı için uygun bir zemin hazırlamıştır.

Kayıtdışılaşmanın aynı dönemde artmaya başlaması da, iki ayrı olgunun, dönemselsel bir kesişmesi olarak görülemez. Bu noktanın açıklanması gerekmektedir ve Şenyapılı bunu en güzel şekilde yapmaktadır. Şenyapılı, enformelleşmenin, gelişmekte olan ülkelerin uyguladıkları ekonomik modellerin işleyişi açısından gerekli ucuz işgücü rezervlerini yaratmak için, bu ülkelerin ekonomik yapıları tarafından yaratılıp sürdürüldüğünü ifade etmektedir. Şenyapılı, bu çerçevede, enformelleşmenin, Türkiye'de de, farklı biçimler almakla birlikte, 1950'lerden beri uygulanan ekonomik modellerin bir parçası olarak sürekli varlığını koruduğunu ortaya koymaktadır (Şenyapılı, 2000).

Göçmen işçilerin gelişi konusunda Narlı (2003), farklı bir tablo çizmeye çalışmaktadır. 1980'lerden itibaren yaşanan ekonomik liberalizm diyor Narlı, beraberinde ekonomik gelişme ve özel sektörün genişlemesini getirmiş, bu da işgücü piyasasında çok sayıda fırsat yaratmıştır. Narlı'ya göre, imalat, inşaat, tekstil ve hizmetler sektörlerinde işgücü piyasasının genişlemesi ve ücretlerin aylık 200-300 dolar civarında olması çok sayıda kaçak göçmen işçiyi Türkiye'ye çeken birincil etkendir (2003: 33). Karadeniz (1999: 425) de, örneğin, Romanyalı işçilerin kendi ülkelerinden daha yüksek ücrete iş bulabildikleri için Türkiye'ye gelip çalıştıklarını ve Türkiye'de kazandıkları üç aylık para ile kendi ülkelerinde üç ay çalışmadan yaşayabildiklerini söylemektedir. Böyle bir iddianın, hiç olmazsa, göçmen işçilerin kendi ülkelerindeki yaşam koşullarına ilişkin birkaç somut veri ile desteklenmesi beklenirdi!

Narlı'nın ileri sürdüğü görüşlere geri dönecek olursak, bir defa, 1980 sonrası yapısal uyum politikalarının yeterli bir istihdam artışı yaratamadığı, tartışmaya yer

vermeyecek şekilde, nicel verilerle ortaya konulmaktadır. Dahası, bu politikaların, özellikle de özelleştirme uygulamalarının, işsizliğin artmasına yol açtığı gözlenmektedir (Şenses, 1996: 78-79; Şenses, 1994: 444; Yentürk, 1997: 10-13). Dolayısıyla, kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye gelişi, işgücü piyasasının yeni fırsatlar sunmasıyla değil, artan kayıtdışılaşma ile açıklanabilir. Diğer taraftan, kaçak göçmen işçilerin, işgücü piyasasında geçerli olan en düşük ücret düzeyinden çok daha düşük ücretlere çalıştırıldıklarını söylemeye bile gerek yoktur. Çok düşük ücretlere çalışmalarına karşın, bu ücretin bile düzenli olarak ödenmediği saha araştırmalarıyla ortaya konmaya başlanmıştır.

Göçmen işçilerin Türkiye'ye gelmeye başladığı dönemde, TİSK Genel Başkanı olan Refik Baydur'un, "gerekirse eski Sovyet Cumhuriyetlerinden ayda 80 dolara çalışacak işçi getirebiliriz, Rusya'da işçiler 50 dolara çalışmaya bile dünden razı"²⁹ şeklindeki tehditle karışık sözleri de, kaçak göçmen işçi istihdamına ucuz yedek işgücü kaynağı arayışlarının yol açtığı görüşünü desteklemektedir. Aynı dönemde Öz-Gıda İş Sendikası tarafından yapılan bir araştırma, işverenlerin, kaçak göçmen işçileri daha ucuz oldukları için çalıştırdıklarını ortaya koymaktadır. Bazı işverenler, kaçak göçmen işçi çalıştırmak istemediğini, ancak, diğer işverenler karşısında rekabet eşitliği sağlamak için mecburen çalıştırdığını söylemektedir:

Biliyorsunuz, çay sektörü zaten krizde, bir de yerli işçilerin maliyeti eklendiğinde bunun altından çıkamıyoruz (...) Sonra bu işçilerin yasal hakları da ayrı bir dert. Yok kıdem tazminatı, yok ikramiye, yok kaytarmak için türlü mazeretler. Bunların hiç birisine muhatap olmuyoruz bu yabancı işçiler sayesinde. Onlara verdiğimiz ve cebimizden ne çıktığını biliyoruz o kadar. Sonra bunlar her işi yapıyorlar ve istediğimiz kadar çalışıyorlar (Öz-Gıda İş, 1993: 26).

Ne yapalım bunlar için çalışma saati diye bir şey yok. İş bitene kadar çalıştırıyoruz, bizim işçilerimiz bu gibi ağır işlerde nazlanıyor. Hem de pahalıya mal oluyor (Öz-Gıda İş, 1993: 26).

Önceleri yabancı çalıştırmak kontrol altındaydı. Biz gelen görevlilere açıkça söyledik. Eğer hiç kimse dükkanında bunlardan (*kaçak göçmen işçiler kastediliyor*) çalıştırmayacaksa biz de çalıştırmayız dedik. Ve bu konuda yetkililere imza verdik (Öz-Gıda İş, 1993: 19).

²⁹ Aktaran; Koç, 1999: 39.

Gençler'e göre, yabancı kaçak işçiler, buldukları hemen her ülkede, küçük işyerlerinde, ücret ve sosyal statüsü düşük olması nedeniyle, yerli işçiler tarafından itibar edilmeyen marjinal işlerde çalışmaktadır. Gençler, bu gözlemin nerede olursa olsun adeta doğal bir yasa gibi işlediği görüşünü ileri sürmektedir (2002: 39). Sahadan elde edilen somut veriler, pratiğe dönük temelden yoksun olan Gençler'in iddialarını havada bırakmaktadır. Öz-Gıda İş'in araştırması, göçmen işçilerin emek kıtlığı nedeniyle değil, daha ucuza çalıştıkları için yerli işçilere tercihen işe alındığını ortaya koymaktadır. Bizim inşaat sektörü özelinde yaptığımız ve son bölümde yer verilecek olan saha araştırması bulguları da, Gençler'in tezinin Türkiye'de işlemediğini göstermektedir. Öz-Gıda İş'in görüşme yaptığı yerli işçiler şunları söylemektedir:

Özel şirkette mevsimlik işçi olarak çalışmaktaydım (...) kalkıp buraya çalışmaya geldim. Gelince gördüm ki benim yerime Rus alıp çalıştırıyorlar. Tekrar beni işe alırlar diye kapılarda bekleyip işveren yetkilileriyle görüştüm. Kadronun dolduğunu beni ve burada benimle birlikte çalışan birkaç köylümü de işe alamayacaklarını belirttiler (Öz-Gıda İş, 1993: 21).

Ben özel çay fabrikalarının birinde birkaç yıldır çalışıyordum. Bu yıl yaş çay kampanyasının açılışıyla birlikte çalışmak için tekrar eski işyerime başvurduğum. Gittiğimde fabrikada Rus işçiler olduğunu gördüm. Yükleme boşaltma yapıyorlardı. Yükleme boşaltma işlerini daha önceleri bizim işçilerimiz yapıyordu. İşveren bizi işe almak istemeyip oyalamaya başladı. Aradan haftalar geçmesine rağmen benle birlikte birçok arkadaşım da dışarıda kaldı. Rusları bir kez jandarma gelip topladı. Onların toplanmasıyla bizler de işe alınırız diye umutlandık. Ama iki gün sonra gördük ki pasaportları toplanan Rusların yerine yenileri alınmış (Öz-Gıda İş, 1993: 21).

Kıştan beri işsizim. Bu yıl çay fabrikalarının açılmasını bekliyordum. Birkaç ayda olsa çalışır hiç olmazsa yüzyirmi gün çalışarak SSK hizmetlerinden yararlanırım umudunu taşıyordum. Bu Rus işçiler herşeyi altüst etti. Şimdi benim gibi yüzlerce genç boş dolaşıyor (Öz-Gıda İş, 1993: 21).

Kaçak göçmen işçilere olan talebin arkasında yatan en önemli neden, bu işçilerin ucuz yedek işgücü kaynağı arayışlarına son derece ideal bir çözüm olarak görülmesidir. Kayıtdışılaşma ve artan işsizlik nedeniyle yerli işçiler de çok ucuza çalışmak zorunda kalmaktadır. Kaçak göçmen işçilerin yerli işçilere kıyasla daha

ucuza çalışmaya razı olmasına, daha doğrusu çalışmak zorunda olmasına karşın, kaçak göçmen işçilerin yedek işgücü olarak devreye sokulmasından beklenen, bu işçilerin ucuza çalışarak işgücü maliyetlerini düşürmelerinden daha fazlasıdır. Kaçak göçmen işçi talebinin gerisinde yatan diğer nedenler son bölümde, saha araştırmasından elde ettiğimiz veriler yardımıyla, derinlemesine irdelenmektedir.

2.2.Kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye girişini kolaylaştıran esnek vize uygulamaları

Kaçak göçmen işçilerin 1980'lerde değil de, 1990'ların başlarında gelmeye başlamasının nedeni açıklığa kavuşmuş olmaktadır. Bir konunun daha aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir, o da, bu insanların Türkiye'ye nasıl gelebildiğidir? Çünkü kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye gelişine ilişkin olarak, bunların yasadışı yollardan ya da turist konumunda yasal yoldan geldiğini söylemek yeterli bir açıklama değildir. Erder, Türkiye'nin göç almaya başlamasının, 1960'lardan itibaren uygulamaya konulan politikaların bir sonucu olduğunu ifade etmektedir. Erder'e göre, 1960'lara kadar, kapıları kapalı bir ülke olan Türkiye, kalkınmanın finansmanı amacıyla, 1960'larda önce 'gurbetçilere', ardından da 'turistlere' kapılarını aralamaya başlamıştır. Erder, "döviz bırakacak kadar zengin Batı ülkelerinden kısa süreli gelişleri" teşvik amacıyla sınır politikalarının esnetilmeye başladığını, ancak, bunun istenmeyen göçlerin gelişine de yol açtığını belirtmektedir (2007: 20-21).

Görüldüğü gibi, Erder, Türkiye'ye yönelik uluslararası göç hareketlerinin sınırlardan geçişlerini dışsal nedenler yerine öncelikle içsel nedenlerle ilişkilendirmekte ve bu noktada da Türkiye'nin sınır politikalarına bakılmasını hatırlatmaktadır. Şimdi bu noktadan hareketle, kaçak işgücü göçlerinin Türkiye'ye gelişini daha somut bir düzlemde tartışmaya çalışalım.

Öncelikle, Erder'in sunduğu çerçeveye bir ekleme yapmak gerekmektedir. Sınır politikalarının esnetilmesinin arkasında döviz bırakacak turistleri Türkiye'ye çekme amacının bulunduğunu ve bunun istenmeyen göçlerin gelişine de yol açtığını kabul etmekle birlikte, işgücü göçlerini bundan istisna ediyoruz. Çünkü kaçak işgücü göçleri istenmeyen değil, tam tersine, ucuz yedek işgücü arayışı içinde olan sermaye çevreleri tarafından istenilen bir durumdur. Bu göçlerin, doğrudan olmasa bile

dolaylı yoldan teşvik edildiği görüşünü ileri sürmekteyiz. Devletin, kendisini pasif bir konuma çekerek, kaçak göçmen işçi istihdamına dolaylı yoldan göz yumduğu Ünal (2004) tarafından da ortaya konmaktadır.

Türkiye'ye doğrudan çalışmak için gelen göçmen işçilerin, çoğunlukla, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, birlikten kopan ülkelerden geldiği gözlenmektedir. Bu ülkelerden, doğrudan çalışmak amacıyla Türkiye'ye gelen göçmenler, yasadışı olarak değil, turist konumunda gelmektedir. Bu işçiler, kendi ülkeleriyle Türkiye arasında imzalanan esnek vize antlaşmaları sayesinde, Türkiye'ye çok kolay bir şekilde gelebilmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bir raporunda da bu noktanın altı çizilmektedir (EGM, 2001: 26). Türkiye, 1990'ların başlarında, bu ülkelerle vize kolaylığı ya da muafiyeti sağlayan ikili anlaşmalar imzalamaya başlamıştır. Bu anlaşmaların zamansal olarak Türkiye'deki işverenlerin ucuz işgücü arayışı içinde olduğu döneme denk gelmesi, son derece dikkat çekicidir. Turistik seyahatleri kolaylaştırmayı amaçladığı belirtilen bu anlaşmaların turistik amaçlı ziyaretleri değil, bu araştırma kapsamında görüşme yaptığımız bir göçmen işçinin de söylediği gibi, göçmen işçilerin gelişini teşvik ettiği açıktır.

Turist vizesiyle geliyoruz ama adı turist, gerçekte turist olan yok, herkes bu yolla gelip çalışıyor. Türkiye vize konusunda bize kolaylık sağlıyor. Vize süresi bittiğinde çıkış yapıp birkaç saat içinde çok rahatlıkla yeniden giriş yapabiliyoruz. Bu konuda hiçbir sorun yaşamıyoruz (40, Az, İğdir).

Esnek vize antlaşmalarının imzalanmaya başlandığı döneme ilişkin Turizm Bakanlığı'nın internet sitesinde yer alan turizm istatistiklerinde, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na ilişkin veriler toplu olarak verilmektedir. Bu verilere yakından bakıldığında, 1990'dan itibaren, BDT'den gelen turist sayısında artış olmaya başladığı ve 1992 yılından itibaren adeta bir patlama yaşandığı görülmektedir. 1989'da 43 369 kişi, 1990'da 223 211 kişi ve 1991'de 731 869 kişinin turist olarak geldiği kayıtlara geçerken, bu sayı 1992'de 1 241 010 kişiye çıkmıştır.³⁰ Bu sayı, izleyen yıllarda artarak devam etmiştir. 1990 ve 1991'deki artışın kaynağında, 1990'da Sovyetler Birliği ile yapılan vize verilmesinin kolaylaştırılmasına ilişkin antlaşmanın olduğu

³⁰ Bu veriler T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın internet sitesinden (www.turizm.gov.tr) alınmıştır.

söylenbilir.³¹ 1992’de yaşanan patlamada ise bu yılda, önce Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan ile daha sonra da diğer BDT üyesi ülkelerle imzalanan vize muafiyeti antlaşmalarının etkili olduğu gözlenmektedir.³²

Vize kolaylığı ya da muafiyeti sağlayan anlaşmaların gerçek amacının turistik seyahatleri kolaylaştırmak olup olmadığı konusu tartışmaya açıktır. Bununla birlikte, söz konusu anlaşmaların yukarıda sözü edilen ucuz işgücü arayışlarıyla dönemsel olarak kesişmesi, böyle bir tartışmayı, gerçek amacın turistik olduğu iddiasının aleyhine sonuçlandıracağı kesin gibidir. Diğer taraftan, Türkiye’nin, göçmen işçilerin geldikleri ülkelere yönelik esnek vize uygulamalarıyla, yalnızca bu ülkelere ucuz işgücü göçlerini teşvik etmek gibi bir amaç güttüğü söylenemez. Çünkü aynı dönemde, Türkiye ile başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere birçok ülke arasında yatırım, ticaret, turizm, ulaştırma, dostluk-işbirliği vb birçok konuda da ikili antlaşmaların imzalandığı görülmektedir.³³ Bilindiği gibi, Türkiye, Sovyetler

³¹ Bu antlaşma 20-08-1990 tarih ve 20611 sayılı Resmi Gazete’de yer almaktadır.

³² Sözü edilen antlaşmalar: Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan (02-06-1992 tarih ve 21246 sayılı RG-Resmi Gazete), Kırgızistan (24-08-1992 tarih ve 21325 sayılı RG), Kazakistan (09-11-1993 tarih ve 21753 sayılı RG), Ukrayna (31-07-1994 tarih ve 22360 sayılı RG), Beyaz Rusya (11-03-1994 tarih ve 21874 sayılı RG), Gürcistan (02-09-1995 tarih ve 22392 sayılı RG), Özbekistan (28-09-1995 tarih ve 22418 sayılı RG), Azerbaycan (31-01-1996 tarih ve 22540 sayılı RG) ve Gürcistan (07-05-1996 tarih ve 22629 sayılı RG) ile imzalanan vize antlaşmaları.

³³ Bu konuda da, örnek olarak, Azerbaycan (29-09-1991 tarih ve 21006 sayılı RG, 17-07-1991 tarih ve 20932 sayılı RG, 23-01-1993 tarih ve 21474 sayılı RG, 01-07-1993 tarih ve 21624 sayılı RG, 16-03-1994 tarih ve 21876 sayılı RG), Kazakistan (12-06-1991 tarih ve 20899 sayılı RG, 25-11-1991 sayılı RG, 15-04-1993 tarih ve 21553 sayılı RG, 11-02-1995 tarih ve 22199 sayılı RG), Kırgızistan (26-07-1991 tarih ve 20941 sayılı RG, 27-01-1992 tarih ve 21124 sayılı RG, 21-02-1992 tarih ve 21149 sayılı RG, 15-04-1993 tarih ve 21553 sayılı RG, 12-02-1995 tarih ve 22200 sayılı RG, 09-01-1996 tarih ve 22518 sayılı RG), Türkmenistan (09-01-1992 tarih ve 21106 sayılı RG, 25-01-1992 tarih ve 21122 sayılı RG, 16-10-1992 tarih ve 21377 sayılı RG, 15-04-1993 tarih ve 21553 sayılı RG, 15-01-1995 tarih ve 22172 sayılı RG, 09-01-1996 tarih ve 22518 sayılı RG), Özbekistan (27-01-1992 tarih ve 21124 sayılı RG, 21-02-1992 tarih ve 21149 sayılı RG, 15-04-1993 tarih ve 21553 sayılı RG, 12-02-1995 tarih ve 22200 sayılı RG, 07-01-1996 tarih ve 22516 sayılı RG), Gürcistan (14-04-1993 tarih ve 21552 sayılı RG, 27-12-1993 tarih ve 21801 sayılı RG, 27-04-1994 tarih ve 21917 sayılı RG, 04-06-1995 tarih ve 22303 sayılı RG, 07-06-1995 tarih ve 22306 sayılı RG, 09-01-1996 tarih ve 22518 sayılı RG) ve Moldova (21-01-1991 tarih ve 20762 sayılı RG, 06-10-1993 tarih ve 21720 sayılı RG, 30-09-1996 tarih ve 22773 sayılı RG) ile imzalanan antlaşmalara bakılabilir.

Birliği'nin dağılmasının ardından ekonomik ve sosyal alanlarda, özellikle Türk Cumhuriyetleriyle ikili ilişkiler kurmak ve geliştirmek için yoğun bir çaba içine girmiştir. Türkiye'nin bu ülkelere uyguladığı esnek vize politikaları, bu çabaların yalnızca kısmi bir parçasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, konunun bu çerçevede ele alınıp derinlemesine incelenmesi gerekmektedir. Burada, bağımsız bir araştırma konusu olarak ele alınıp incelenmeyi bekleyen, bu konuyu daha ayrıntılı olarak tartışma olanağında sahip değiliz. Son olarak şunlar söylenebilir; 1980'lerden itibaren uygulamaya konulan ekonomi politikaları, kayıtdışılaşma açısından ve sınırların esnetilmesi de kayıtdışı sektörün arzulanığı yedek işgücü talebi açısından uygun koşulların oluşması için eşsiz bir fırsat doğurmuştur. Böylece, işgücü piyasalarında, işçileri koruyucu yasal ve kurumsal düzenlemelerin çiğnenmesinin ve yedek işgücü rezervinin sınırlar ötesine genişletilmesinin n açılmıştır.

2.3.Kaçak göçmen işçi istihdamını nleme abaları

Kaçak göçmen işçi istihdamı yaygınlaşmaya başlayınca, buna karşı tepkiler de yükselmeye başlamıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kaynaklı bir raporda, kaçak göçmen işçiliğin önlem almayı gerektiren boyutlara ulaştığı belirtilmektedir:

(...) Türkiye'de yabancı kaçak işçiliğin (...), tedbir gerektiren boyutlara ulaştığı (...) (ÇSGB, 2004: 39).

Bu ifadeler kaçak göçmen işçi istihdamına bir noktaya kadar göz yumulduğunun itirafı niteliğindedir. Öyle olmasa kaçak göçmen işçilerin yoğunlaştığı bölgeler, iller, sektörler ve işkolları nasıl bilinebilir! Sözü edilen raporda bu yönde bilgilerin yer aldığı görülmektedir (ÇSGB, 2004: 38). Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bir raporunda da, kaçak göçmen işçilerin yoğun olarak çalıştırıldığı işler sıralanmaktadır (EGM, 2001: 32).

Kaçak göçmen işçilerin şu türden sorunlara yol açtığı ileri sürülmektedir: Bu işçiler haksız rekabete, kayıtdışı ekonominin yayılmasına, vergi ve sosyal güvenlik primi kaybına yol açmakta, yerli kaçak işçiliği ve kötü çalışma koşullarını meşrulaştırmakta, sendikal hak ve özgürlüklerin kullanılmasını önleyici bir ortam

yaratmakta vb (ÇSGB, 2004³⁴; Karadeniz, 1999: 427-428; Yorgun ve Şenkal, 2005: 208-215). Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bir raporunda da, kaçak göçmen işçilerin yasadışı çalışarak kanunsuz menfaat sağladığı, bu sayede kendi ülkelerine para transferi yaptıkları ve bunun ülke çıkarlarına zarar verdiği dile getirilmektedir (EGM, 2001: 32). FEV (Friedrich Ebert Vakfı) tarafından düzenlenen Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik başlıklı toplantıda da benzer yakınmalar ortaya konmuştur. Bu toplantıda, kaçak çalışma, kaçak çalışan göçmen işçilerle onların işverenleri arasında karşılıklı bir çıkar ilişkisi olarak gösterilmektedir (FEV, 1995: 18-22).³⁵ Karadeniz, yabancı kaçak işçiliğin, toplum huzuru üzerinde birtakım olumsuzluklar yarattığı ve bunların da göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Karadeniz'e göre, işsiz kalan yabancılar, hırsızlık, dolandırıcılık, fuhuş, kaçakçılık olaylarına karışmakta, bu

³⁴ Burada atıf yapılan ÇSGB raporunda yalnızca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın görüşlerine değil, aynı zamanda diğer bazı kamu kurumlarının, işçi örgütlerinin ve TİSK'in görüşlerine de yer verilmektedir. Kaçak göçmen işçi istihdamının yol açtığı sorunlar konusunda ÇSGB'nin görüşleri için raporun 39.sayfasına ve diğer görüşler için de 49-79 arası sayfalara bakılabilir. Burada yer alan TİSK'in görüşleri ile diğer çevrelerin görüşleri arasındaki derin bir farklılığa dikkat çekmekte yarar var. Örneğin, diğer çevreler hem yerli hem de yabancı kaçak işçiliğin vergi ve sosyal güvenlik primi kaybına yol açtığını ileri sürerken, TİSK vergi ve sosyal güvenlik primi yüklerinin kayıtdışılaşmayı teşvik ettiğini ileri sürmekte ve kayıtdışılığı meşrulaştırıcı bir tutum sergilemektedir.

³⁵ Burada bir hatırlatma yapmak gerekiyor. FEV'in düzenlediği toplantının ardından kaleme alınan raporda, katılımcılar arasında derin görüş ayrılıkları olduğu vurgulanmaktadır. Bizim burada atıfta bulunup eleştirel tavır aldığımız görüşlerin bütün katılımcılar tarafından benimsenmediği anlaşılıyor. Bununla birlikte, bu görüşlerin kim ya da kimler tarafından ortaya atıldığı, toplantı raporunda belirtilmemektedir. FEV'in toplantısına şu isimler katılmıştır: Toplantıyı yöneten ve Raporu Hazırlayan: Doç. Dr. İsmail Duymaz (Friedrich Ebert Vakfı). Toplantıya Katılanlar; Prof. Dr. Nurhan Akçaylı (Uludağ Üniversitesi), Aynur Ataklı (Hazine Müsteşarlığı), Dr. İmren Aykut (Milletvekili), Prof. Dr. İsmail Bircan (İİBK Genel Müdür Yardımcısı), İsmet Gürbüz Civelek (Stratejik Araştırmalar Vakfı), Erol Dağlıer (ÇSGB Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürü), Prof. Dr. Nusret Ekin (İstanbul Üniversitesi), Dr. Adil Emecan (Zeytinburnu Belediye Başkanı), Neşe Erel (DSP Temsilcisi), Cemil Ergene (DİE Sosyal İstatistikler Daire Başkanı), Hasan Günüş (DİSK Tekstil İşçileri Sendikası), Osman Kansak (İİBK İstanbul Bölge Müdürü), Yasemin Karakaşoğlu (Türkiye Araştırmalar Merkezi, Bonn/Essen), İsmail Karaman (DPT Sosyal Planlama Genel Müdürü), Yıldırım Koç (Türk İş Başkanlık Danışmanı), Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Narlı (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. İsmail Özasan (İstanbul Ticaret Odası Genel Sekreteri), Şükran Soner (Cumhuriyet Gazetesi) ve Nahit Yürüyen (İstanbul Emniyet Müdürlüğü, Mali Şube Müdürlüğü).

da, toplumun huzur ve refahını bozmaktadır. Bu nedenle yabancı kaçak işçilik önlenmelidir (1999: 428).

Kaçak çalışmanın yabancı işçiler açısından ne anlama geldiği ve bu işçilerin ne tür çıkarlar elde ettiği konusu da saha araştırması bulgularının değerlendirildiği bölümde açıkça görülmektedir. Burada bu konuda söz söylemeye gerek yok. Ancak, kaçak göçmen işçilerin yol açtığı kabul edilen sorunlar konusunda birkaç söz söyleme zorunluluğu doğmaktadır.

Kayıtdışılığın yaygınlaşması ve işgücü piyasasının emekçiler aleyhine kötüleşmesi yapısal bir sorundur ve bu durumdan bütün emekçi kesimler olumsuz yönde etkilenmektedir. Faturanın kaçak göçmen işçilere kesilmesi, bu işçilerin uluslararası sınırları nasıl geçtikleri ve nasıl yasadışı olarak iş bulup çalışabildikleri türünden soruların da cevapsız kalmasına yol açmaktadır. Emekçi kesimlerin örgütsüzlüğü sorununu kaçak göçmen işçilerin varlığına bağlama çabası da gerçekçi temelleri olmayan bir iddiadır. Böyle bir görüş ileri sürebilmek için herşeyden önce kaçak göçmen işçilerin toplam sayısına, ağırlıklı olarak hangi sektörlerde çalıştıklarına ve hangi işleri yaptıklarına, vb'ne ilişkin sağlıklı verilerin olması gerekir. Örgütsüzlük sorunu, özellikle kapitalizmin küreselleşme olarak adlandırılan evresinde, çalışma ilişkileri alanında yaşanan dönüşümlerin yol açtığı ve emekçi sınıfın bütün kesimlerinin önünde duran en büyük sorunlardan biridir. Kaçak göçmen işçilerin neredeyse hiç yer almadığı ve çalışanların tamamı yerli işçilerden oluşan birçok sektörde de örgütsüz çalışmanın çok yaygın olduğu rahatlıkla gözlemlenebilir.

Kaçak çalışma ilişkisinin kaçak göçmen işçiler üzerinde de olumsuz etkilerinin olduğu kabul edilmekle birlikte, son tahlilde kaçak göçmen işçi istihdamına karşı çıkan ses ortaktır: Kaçak göçmen işçilik önlenmelidir!

Kaçak çalışma, bizzat kaçak yabancı işçi üzerinde de olumsuz etkiler ortaya koymaktadır. Yabancı kaçak, bir yandan para kazanma fırsatı bulurken, diğer yandan da her türlü istismara açık bir konumdadır (DPT, 2004: 54).

Bu kesimin en büyük korkusu, çalışma izni olmadan ve genellikle vize süresi geçtikten sonra polise ihbar edilmek ve sınır dışı edilmektir. Yabancı kaçak işçiler bu nedenle daha da korumasız bir konumdadır (...). Yabancıların ülkemizde kaçak olarak çalışmaları önlenmelidir (...). Yabancı kaçak işçilerin çalıştırılmaları konusundaki kısıtlama ve yasaklamalar daha da sıkılaştırılmalı ve uygulanmalıdır (Türk-İş, 2004: 71-73).

(...) polisiye tedbirler başta olmak üzere firma denetimlerinin sıklaştırılması, caydırıcı para cezalarının verilmesi gibi önlemler alınabilir (Hazine Müsteşarlığı, 2004: 50).

Kaçak çalışma, bizzat yabancı kaçak işçi üzerine de olumsuz etkiler ortaya koyar. Yabancı kaçak, bir yandan para kazanma fırsatı bulurken, diğer yandan da her türlü istismara açık bir konumdadır. İşveren karşısında –yerli kaçak işçilere oranla– daha savunmasız ve daha aciz durumdadır. Günlük çalışma süreleri, İş Yasası'nda öngörülen sürenin çok üstündedir. Bir işe girerken, pasaportları ellerinden alınmaktadır. Bu insanların sosyal sigorta hakları bulunmadığı gibi, yasalardaki her türlü koruyuculuğun da tamamen kapsamı dışındadırlar. Fazla mesailerinin ödenmesi ya da iş bitiminde ilk işe girişte anlaşılan ücret üzerinden ödeme yapılması, çoğu zaman işverenin insafına kalmıştır (...) (FEV, 1995: 23).

FEV toplantısında, kaçak göçmen işçi istihdamı konusunda, yapılması gerekenlere ilişkin olarak da toplantıya katılanlar arasında derin bir görüş ayrılığı olduğu görülmektedir. Bir görüşe göre, ulusal emek piyasasının çıkarları ön planda tutularak yabancı kaçak işçilikle mücadele edilmelidir. Karşıt görüşe göre ise, yapılması gereken yabancı kaçak işçilerin içinde buldukları olağanüstü kötü koşullardan kurtarılması ve istismarın önlenmesidir (FEV, 1995: 29-40).³⁶

FEV toplantısında ortaya konan bu ikinci görüş, alışılmışın dışına çıkarak göçmen işçilerden yana tavır almaktadır. Görece farklı bir ses de DİSK'ten yükselmektedir:

Ülkemizdeki işsizlik, yoksulluk gibi sorunların varlığı doğal olarak yabancı işçilere, özellikle kaçak çalıştırılanlara karşı olumsuz kimi yaklaşımların gündeme gelmesine neden olmaktadır. Bu konuda Avrupa'daki yabancı işçilere karşı yapılanlar ki bunlar arasında ülkemizden çok sayıda vatandaşımız da bulunmaktadır, bizler için önemli dersler niteliğindedir. Aynı hatalara düşmeden, yabancı işçiler sorununa sorumlu ve duyarlı yaklaşılmada yarar bulunmaktadır (DİSK, 2004: 76).

Türkiye'de kaçak göçmen işçi istihdamını önlemek için işyeri denetimlerine önem ve öncelik verildiği görülmektedir. Kaçak göçmen işçi istihdamı konusu, 2003

³⁶ Yeniden hatırlatmakta yarar var, FEV'in toplantısına katılanlardan kimin hangi görüşü benimsediğine ilişkin bir bilgi, toplantı raporunda yer almamaktadır.

yılında çıkartılan 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'la³⁷ düzenlenmiştir. Bu yasa, hem kaçak göçmen işçi çalıştıran işverenlere hem de kaçak olarak çalışan göçmen işçilerin kendilerine para cezası getirmektedir(m.21). İşyeri denetimleri 4817 sayılı Yasa çerçevesinde yapılmaktadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılan denetimlerde, işyerleri 4817 sayılı kanuna uygunluk yönünden denetlenmektedir. Örneğin, turizm sektöründe faaliyette bulunan 590 işyerinin teftiş edilmesi üzerine, 641 kaçak göçmen işçinin 4817 sayılı kanuna aykırı şekilde çalıştığı tespit edilmiştir (ÇSGB, 2008: 18).

4817 sayılı yasa ile getirilen düzenlemeyle kaçak göçmen işçi istihdamının önüne geçme çabası inandırıcı olmaktan uzaktır. Keser'e göre, yabancı kaçak işçiliğin önlenmesinin en etkili yolu ağır cezalar uygulamaktır. Keser, kaçak göçmen işçiliğin artmasının en başta gelen nedeni olarak, mevcut hukuk sisteminde, bu tür cezaların olmamasını göstermektedir (2003: 42). Narlı ise, cezaların yetersizliği yanında denetim personelinin yetersizliği, iş yasasının zayıflığı, yetkili makamların esnek tutumu ve sendikaların başarısızlığı gibi nedenlerle kaçak göçmen işçiliğin önlenemediği görüşündedir (2003: 42). Önleme çabaları, inandırıcı olmadığı gibi, burada öne sürülen gerekçeler de inandırıcı değildir. Bu tür görüşler, kaçak göçmen işçilik olgusunu toplumsal ve ekonomik bağlamından kopartarak, kaçak konumdaki göçmen işçilerin kendilerine ihale etmektedir. Bu görüşlerin zihinsel arka planında şu düşünceler yatmaktadır: Kaçak göçmen işçiler sınırları yasadışı yollardan geçen, vergi ve sosyal güvenlik primi ödemediği yasadışı olarak çalışıp çıkar sağlayan, işgücü piyasalarını terörize eden, vb daha birçok soruna yol açan kişiler olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla uygun cezai yaptırımlarla kaçak göçmen işçiliğin önlenebileceği düşünülmektedir.

Türkiye'ye yönelen işgücü göçleri, Türkiye'nin bu göçlerin geldiği ülkelere uyguladığı esnek vize politikalarından yararlanarak gelmektedir. Sözü edilen esnek vize uygulamaları ve bu esneklikten yararlanıp sözde turist konumunda Türkiye'ye gelen ucuz ve her koşulda çalışmaya hazır yedek işgücüne olan talep devam ederken, 4817 sayılı yasa ile getirilen düzenleme ya da daha ağır cezai yaptırımlarla kaçak

³⁷ Bu Kanun 27-02-2003 tarihinde kabul edilmiş ve 06-03-2003 tarih - 25040 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

göçmen işçi istihdamını önleme çabaları, olsa olsa kaçak göçmen işçilere karşı yükselen tepkiyi yumuşatmak gibi bir işlev yerine getirebilir.

Kaçak göçmen işçiler, ne pahasına olursa olsun yasaları çiğnemeye değil, yasadışı kalmak pahasına yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktadır. Engels şunları söylemektedir:

Eğer kendisine bir iş bulma mutluluğuna erişirse, yani eğer burjuvazi onun sayesinde kendini zengin etme iyiliğini ona bahşedirse, bedeniyle ruhunu zar zor birarada tutabilecek bir ücret onu beklemektedir (Engels, 1974: 90).

Engels'in emek gelirini kiralayarak yaşamını sürdürmeye çalışan “özgür emekçi” kesim için söylediği bu sözler, kaçak göçmen işçilerin yaşama ve çalışma koşulları göz önüne alındığında tam anlamına kavuşmaktadır. Kaçak göçmen işçi istihdamını önleme söylemi bu noktanın üstünü örtmekte ve kaçak çalışmayı önlemek yerine, göçmen işçilerin üzerindeki sömürüyü daha da artırmaktadır. Görüşme yapılan göçmen işçiler şu türden çarpıcı bilgiler vermektedir:

Önceden bizi çalıştırıp para vermeyen olduğunda polise ya da jandarmaya gidip şikayet ediyor ve paramızı alabiliyorduk. Ama artık polise ve jandarmaya gidemez olduk. Gittiğimizde kaçak çalışıyoruz diye biz suçlu bulunuyoruz, 2003 yılından beri çalışmamız yasakmış. Ceza almaktan korkuyoruz. Para cezası ya da sınır-dışı edilmek çoğumuzun göze alamayacağı bir şey. Buna çok dikkat ediyoruz. Örneğin sınır-dışı edilip 5 yıl Türkiye'ye girememce cezası verilebiliyormuş. Bunu kimse göze alamaz, bu cezayı alan olursa perişan olur. Bu nedenle paramızı vermeyen olursa korkup polise gidemiyoruz (40, Az, İğdır).

Bizi birkaç kez polis yakaladı ama sınır-dışı edilmekten kurtulduk. Bir keresinde patron kendi arabasıyla bizi bir yere götürüyordu. 5 kişiydik, hepimiz de Türkmen. Polis arabayı durdurup kimlik sordu, arabayı patron kullanıyordu. Kaçak olduğumuzu anlayınca bizi kuytu bir yere, bir hurdalığa götürdüler. 4 polis vardı. Orada patronla polisler pazarlık edip anlaştılar ve patron kişi başı 500 YTL'den 5 kişi için polislerce 2500 YTL rüşvet verip bizi geri aldı ellerinden, sonra bu parayı bize vereceği ücretten kesti (17a, T, İstanbul).

İkinci bölümde kaçak göçleri önleme çabalarının bu göçleri önlemekten çok göçmenlerin sömürülmesine yol açtığından söz edilmişti. Kaçak göçmen işçilerin anlattıkları Türkiye'de de benzer bir duruma işaret etmektedir. Göçmen işçilerin

deneyimleri, bu işçilerin çalışmasının yasadışı ilan edilmesinin sonuçlarını tartışmaya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNŞAAT SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM KOŞULLARI VE KAÇAK GÖÇMEN İŞÇİ İSTİHDAMINA İLİŞKİN SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI

Bu bölümde, ilk olarak, inşaat sektörünün genel yapısı ve sektördeki kayıtdışılık sorununa ilişkin genel bir çerçeve çizilerek sektörde kaçak göçmen işçi istihdamını konu edinen araştırmaların temel bulgularına yer verilmektedir. İkinci olarak da, saha araştırmasından elde edilen verilere dayanılarak sektörde kaçak göçmen işçi istihdamı derinlemesine irdelenmektedir.

1. İnşaat Sektöründe İstihdam Koşulları

1.1. İnşaat sektörünün evrensel niteliği: Kayıtdışılık ve göçmen işçi istihdamı

Birleşmiş Milletler kaynaklı bir rapora göre, dünya genelinde inşaat sektöründe faaliyette bulunan firmaların % 95'i, 10 kişiden daha az çalışanı olan küçük ölçekli işletmelerdir ve işçilerin % 90'ından fazlası bu işletmelerde çalışmaktadır (CICA ve UNEP, 2002: 9). İnşaat sektörü, bu yapısından kaynaklı olarak, kayıtdışı çalışmanın en yaygın olduğu sektörlerden biridir. Aynı zamanda, EICLR (2006) tarafından hazırlanan ülke raporlarında da vurgulandığı gibi, güvenilir gerçek verilerin bulunmaması da inşaat sektörüne ilişkin en temel sorunlardan biridir.

İnşaat sektörü, dünya genelinde küçük ölçekli bir yapıdadır ve sektörde yaklaşık 112 milyon kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir (ILO, 2001: 5-6). Sektör, geleneksel olarak göçmen işçilerin istihdam edildiği sektör olmak gibi bir özelliğe de sahiptir. Sektörde, endüstrileşmenin ilk aşamalarında kırdan kente göçen işçilerin, ileri aşamalarında da, bu emek kaynağının kuruması nedeniyle, dış göçle gelen işçilerin ağırlıklı olarak çalışması gibi genel bir eğilimden söz edilebilir. Genellikle istihdam edilenlerde herhangi bir eğitim düzeyi ya da nitelik aranmaması bunun en başta gelen nedenidir (ILO, 2001).

Geleneksel olarak göçmen emeğine dayalı olan inşaat sektörü, kaçak göçmen işçi istihdamının da en yaygın olduğu sektörlerin başında gelmektedir. Örneğin, Wilpert, Almanya'ya 1990'ların başlarında kaçak göçmen işçilerin gelmeye başlamasında, inşaat sektörünün doğrudan etkili olduğuna işaret etmektedir (1998: 270). UÇÖ tarafından yapılan araştırmalarda, işverenlerin, inşaat sektöründe ithal emeğin önemli bir rolü olduğu ve olmaya da devam edeceği yönünde bir görüşe sahip oldukları belirtilmektedir. Buna karşın, işçiler ise aslında inşaat sektöründe çalışmak istememektedir. Çalışanlar ya başka seçenekleri olmadığı için zorunlu olarak çalışmakta ya da geçici bir süre katlanılabilecek bir iş gözüyle baktıkları için çalışmaktadırlar (ILO, 2001: 14-15).

1.2.Kayıtdışılaşmanın evrensel aracı: “Kanlı taşeronlaşma”

Sektörde kayıtdışılaşmanın başlıca aracı taşeronlaşma ilişkileridir. Taşeronlaşma ilişkileri özellikle “küreselleşme” sürecinde esneklik söylemine bağlı olarak önemli ölçüde artmıştır. Bu gelişmenin sonucu olarak, inşaat sektörü işçilerinin büyük çoğunluğu taşeronlar tarafından istihdam edilmektedir (ILO, 2001).

Konuya işletme yönetimi açısından yaklaşarak, inşaat işlerinde taşeronlaşma ilişkilerini inşaat firmalarının karşılaştığı birtakım teknolojik, çevresel, talep belirsizlikleri, uzman kadro gereksinimi vb sorunların üstesinden gelebilmek için başvurulan yönetsel bir strateji olarak resmeden görüşler bulunmaktadır (Üsdiken ve Sözen, 1985, 1989; Üsdiken vd., 1987).³⁸ Ancak, işin rengi hiç de öyle değildir. Konuya çalışma ilişkileri penceresinden bakıldığında çok başka bir tablo ile karşılaşmaktadır.

İnşaat sektöründe, üretimin doğası mevsim koşullarına bağlı bir niteliğe sahiptir ve üretim, ağırlıklı olarak proje temelinde yapılmaktadır. Sektörün bu yapısı taşeronlaşmaya yol açan en temel etkidir. Proje temelinde ve mevsim koşullarına

³⁸ Hem Üsdiken ve Sözen (1985, 1989)'in çalışmaları hem de Üsdiken vd., (1987)'nin çalışması, yazarların izni olmaksızın kendilerine atıfta bulunulamayacağına dair bir uyarı notu içermektedir. Adı geçen yazarlardan Sözen'e e-posta ile ulaşılarak gerekli izin istenmiştir. Bu başvuruya verdiği yanıtta Sözen, diğer yazarlarla da temas kurduğunu ve ilgili çalışmalara atıf yapılması konusunda bir sakıncanın olmadığını belirtmiştir.

bağlı üretim inşaat sektöründe işgücü talebinin dalgalı bir seyir izlemesine yol açmaktadır. İşgücü talebi -projenin tamamlanması ya da mevsim koşulları nedeniyle işlerin durmasına bağlı olarak azalmakta, tersi durumda ise artmaktadır. Sektörde faaliyette bulunan büyük firmalar, söz konusu bu dalgalanmadan etkilenmemek ve maliyetleri en aza indirebilmek için işi taşeronlara devretmektedir. İş devralan taşeron da başka bir taşerona devredebilmekte ve bazen yapılacak iş sayısız denecek kadar el değiştirmektedir. İş devreden firmalar bu yolla, vergi ve diğer sosyal yükümlülüklerden kurtulma, sayısal esneklik olarak tanımlanan işgücü esnekliğini sağlama, talep dalgalanmalarına hızlı yanıt verebilme vb sayısız çıkar elde etmektedir. Taşeron firmalar, yapılacak işi, genellikle, düşük bir maliyete ve en önemlisi, belirli bir süre içinde bitirmek gibi, birtakım taahhütler karşılığında devralmaktadır. Taşeron firmaların söz konusu taahhütlerini yerine getirmelerinin yolu da işçilerin sözleşmesiz ve geçici olarak istihdam edilmesinden geçmektedir. Kısacası, Kuzucuoğlu'nun (2004: 30) ifadesiyle, “kazanç hırsının en ilkel doymazlığıyla yürüyen bir iş dünyası”dır inşaat sektörü.

İnşaat sektörü, işçi sağlığı ve iş güvenliği bakımından da en tehlikeli çalışma koşullarına sahip ve işçilerin örgütlülük oranının en düşük olduğu sektörlerden biridir. UÇÖ'ya göre, diğer sektörlerle kıyaslandığında, inşaat sektörü işçileri, gelişmiş ülkelerde 3-4 kat ve gelişmekte olan ülkelerde 3-6 kat daha fazla ölümcül iş kazası geçirmektedir.³⁹ Bu nedenle kayıtdışılık, inşaat işçileri için yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır.

Bu koşullar altında, özellikle kaçak göçmen işçi istihdamını, basitçe kayıt dışı istihdam olarak değerlendirmek son derece iyimser bir yaklaşım olur. Herhalde, bu durumu en doğru biçimde Schierup'ın kullandığı kavram ifade etmektedir. Schierup (2007), göçmen işçilerin, özellikle taşeron ilişkiler aracılığıyla kayıtdışı istihdamını - Lipietz'in “*kanlı Taylorizasyon*” (*bloody Taylorization*)⁴⁰ kavramına atıfla- “kanlı taşeronlaşma” (*bloody subcontracting*) olarak adlandırmaktadır.

³⁹ ><http://www.ilo.org/public/english/dialogue/sector/sectors/constr/socprot-health.htm><.

⁴⁰ Lipietz, çevre ülkeler olarak nitelendirilen ülkelerdeki kapitalist birikim modelinin merkez ülke olarak nitelendirilen ülkelerdeki Fordizmden farklı olduğunu ve söz konusu farklılıkların ancak yerel araştırmacıların yapacağı derinlemesine araştırmalarla tam olarak ortaya konabileceğini belirterek, çevre ülkelerde birikim modellerine ilişkin genel bir çerçeve sunmaktadır. Lipietz'in çevre ülkelerdeki birikim modelini adlandırmak için önerdiği kavramlardan biri de “kanlı Taylorizasyon” (*bloody*

1.3. İnşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamını sorgulayan üç araştırmanın temel bulguları⁴¹

İnşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamının çok yaygın olduğu sürekli olarak vurgulansa da, bu konudaki bilimsel çalışmaların sayısı yalnızca birkaç tanedir. Bunlardan biri olan Martinez Veiga'nın çalışmasına göre, kaçak göçmen işçiler, İspanya inşaat sektöründe, niteliksiz ve emek yoğun işlerde her an işverenlerin kullanımına hazır bir yedek işgücü kaynağı oluşturmaktadır. Öyle ki, Martinez Veiga, yürüttüğü bir saha çalışması sırasında konuştuğu bir mimarın, beş dakika içinde 100 kaçak göçmen işçi bulabileceği iddiasında bulunduğunu aktarmaktadır. Kısa süreliğine, genellikle haftalık bazen de günlük olarak çalıştırılan bu işçiler, istenmediğinde de, kolayca işten çıkarılmaktadır (Martinez Veiga, 1999: 114-118).

Portekiz inşaat sektörünü yakından inceleyen Malheiros, maliyetleri ve riskleri azaltmak ve talep dalgalanmalarına uyum sağlayabilmek amacıyla başvuru alan taşeronlaşma ilişkileri için, kaçak göçmen işçilerin bulunmaz bir esnek işgücü kaynağı olduğunu söylemektedir. Kısa dönemli dalgalanmalar taşeronların bazen bir-iki hafta, bazen de bir-iki gün içerisinde yeni işçiler bulmasını gerektirmektedir. Taşeronlar, bu gereksinimi karşılamak için etnik ağları kullanarak belirli etnik kökenden olan göçmenlerle yakın ilişki kurmaktadır. Yeni işçilere gereksinim olduğunda, taşeron, yakın ilişki kurduğu etnik grupla bağlantı kurarak çok kısa bir sürede işçi bulabilmektedir. İnşaat sektöründeki bu etnik ilişkilerden firmalar ve taşeronlar çıkar sağlamakta, buna karşın görünürde birtakım çıkarlara sahip olan kaçak göçmen işçiler etnik ağlar kullanılarak tuzağa düşürülmektedir. Malheiros, kaçak göçmen işçilerle onları istihdam eden taşeronlar arasındaki iş ilişkisine ilişkin son derece çarpıcı bir bulgu daha ortaya koymaktadır. İnşaat işlerinde çalıştırılan kaçak göçmen işçiler, taşeronlarla çalışma koşulları hakkında genellikle sözlü olarak anlaşma yapmakta ve bu onları belli bir patrona bağımlı kılmaktadır. İşçiler, iş

Taylorization) kavramıdır. Bu birikim modeli, artı-değer oranını, mümkün olan en kısa süre içinde en yüksek düzeye çıkarma temeline dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Lipietz'e (1982) bakılabilir.

⁴¹ Bu araştırmalardan yalnızca Malheiros'un çalışması doğrudan inşaat sektörünü konu edinmekte, diğer iki araştırmada inşaat sektörü kısmi olarak ele alınmaktadır.

bittiğinde, adına çalıştıkları taşeron tarafından yeni bir iş verilinceye kadar beklemek zorundalar. Bu gibi durumlarda boşta geçen günler için bu işçilere herhangi bir ücret de ödenmemektedir (Malheiros, 1999: 177-180). Bu, işçi ve işveren tarafları arasındaki bir iş ilişkisinden çok, köle ve efendi arasındaki bağımlılık ilişkisini anımsatmaktadır.

Benzer bir durum İsrail'deki göçmen işçiler açısından da söz konusudur. İsrail'e, inşaat sektöründe çalıştırılmak üzere yasal yollardan göçmen işçi getirilmektedir. Göçmen işçilerle yapılan "iş sözleşmesi"⁴² işçilerin çalıştıkları yerden ayrılmasını yasaklayan hükümler konulmaktadır. İşverenler, göçmen işçilerin pasaportlarına el koyarak onları kaçak konuma düşürmekte, iş bittikten sonra da kaçak konuma düşürdüğü işçilerin sınırdışı edilmesini sağlamaktadır. İşverenler, bu yolla hem ücret ve tazminat ödeme yükümlülüğünden kurtulmakta hem de yeni, uysal işçileri sürekli olarak diğerleriyle yer değiştirmektedir (Ellman ve Laacher, 2003: 21-23). Devletin bu durumu görmezden gelmesiyle, göçmen işçilere bir meta gibi davranılmaktadır. Dikkat çeken bir nokta da, ucuz işgücü kaynağı olarak görülen göçmen işçilerin Filistinli işçilere alternatif olarak İsrail'e getirilmesidir (Ellman ve Laacher, 2003: 39-40).

Şimdi de Türkiye inşaat sektörünün genel karakteristiğine ilişkin bir çerçeve çizmeye çalışalım.

1.4. Türkiye inşaat sektörünün temel niteliği

Sektör, ağırlıklı olarak küçük ölçekli işletmelere dayalı bir yapıya sahiptir. Eldeki veriler (2000 yılına ait) eski sayılabilecek niteliktedir. Yine de, sektörün yapısını anlamamıza yarar sağlayacağı düşüncesiyle işletme büyüklüklerine ilişkin veriler -eski de olsa- buraya aktarılmıştır.

⁴² Gerçekte bir iş sözleşmesinden söz etmek olanaklı değildir. Göçmen işçilerin iş ilişkisi yanında özel yaşamını da düzenleyen ve özel yaşama ilişkin son derece ilginç yasaklar getiren -öğün, göçmen işçilere İsrail'de aşık olmayı, evlenmeyi, seks yapmayı, herhangi bir politik ya da dini aktivite içinde yer almayı (...) yasaklayan- bu sözleşmelerin yasal zeminde gerçekleşen bir iş ilişkisini düzenleyen belgeler olarak yorumlanması olanaksızdır. Ellman ve Laacher (2003: 48-49), çalışmalarının ekinde (Appendix G 7/h) bu tür sözleşmelerin bir örneğine yer vermektedir.

Tablo-1: İnşaat sektöründe işletme büyüklüğüne göre işyeri sayısı, 2000

<i>Çalışan sayısı</i>	<i>İşyeri sayısı</i>
1-9 kişi	11 368
10-19 kişi	2 047
20-49 kişi	1 736
50-99 kişi	591
100-199 kişi	177
200-499 kişi	75
500+ kişi	39
<i>Toplam</i>	<i>16 033</i>

Kaynak: (DİE, 2002: 8).

İnşaat sektöründeki toplam istihdama ilişkin 2000-2006 arası döneme ait veriler incelendiğinde, 2002 ve 2003 yılları hariç, diğer yıllarda toplam istihdamın 1 milyon 100-300 bin kişi aralığında olduğu görülmektedir. 2002 ve 2003 yıllarında ise sektördeki toplam istihdam 950 binlere gerilemiştir. Bu gerilemenin 2001 yılında yaşanan ekonomik krizden kaynaklandığı açıktır. Dolayısıyla, krizin özellikle küçük ölçekli işyerlerinin kapanmasına da yol açtığı ve 2000 yılına ait yukarıdaki tablonun önemli ölçüde değiştiği önsel (*a priori*) olarak söylenebilir.

Sektörün bu yapısı, kayıtdışı istihdamı kolaylaştıran bir işlev görmektedir. Türkiye’de, genel olarak, kayıtdışı istihdam oranı çok yüksektir. İnşaat sektörü, tarım sektöründen sonra kayıtdışı çalışma oranının en yüksek olduğu sektördür. 2006 yılına ait verilere göre, inşaat sektöründeki toplam 1 milyon 267 bin kişi olan istihdamın 788 bin’i kayıtdışı olarak çalışmaktadır (TÜİK, 2006).⁴³ Kayıtdışı çalıştığı resmi kayıtlara geçen bu 788 bin kişi, “bilinen/kayıtlı kayıtdışı çalışanlar” olarak adlandırılabilir. İnşaat sektörü, Türkiye’de kaçak göçmen işçi istihdamının da en yoğun olduğu sektörlerden biridir. Kaçak göçmen işçilerin toplam sayısına ilişkin verilere sahip değiliz. Bu nedenle kaçak göçmen işçileri de “bilinmeyen/kayıtlı olmayan kayıtdışı çalışanlar” olarak adlandırabiliriz. Bu işçiler de hesaba katıldığında, inşaat sektöründe kayıtdışı çalışanların sayısının 788 bin’i epeyce geçtiği rahatlıkla söylenebilir.

Yüksek kayıtdışı istihdam oranına sahip olmalarının yanında, inşaat ve tarım sektörlerinin sahip olduğu ortak bir özellik daha bulunmaktadır: Her iki sektöre ilişkin bilimsel araştırmaların, özellikle sektör çalışanlarına ilişkin araştırmaların,

⁴³ Bu verileri, 15 Şubat 2008 tarihinde, 15 YTL karşılığında, TÜİK’ten satın aldığımı belirtmeliyim.

yok denecek kadar az olmasıdır. Bu nedenle, inşaat sektörünü derinlemesine anlamamıza ve analiz etmemize yardım edecek bilgilere ne yazık ki sahip değiliz. Bilinen bir gerçek var ki, o da, sektördeki yaygın taşeronlaşma ilişkilerinin hem ekonomik faaliyetin kayıtdışına çıkartılmasını hem de kaçak göçmen işçi istihdamını kolaylaştırdığıdır.

Kayıtdışı iş yapan taşeron firmaların sayısının çok yüksek olduğu ifade edilmektedir. Türkiye’de müteahhitlik hizmetleri verebilmek için herhangi bir kriter bulunmadığı, yürürlükteki yasalara göre Ticaret ve Sanayi Odaları’na kayıt yaptıran herkesin müteahhitlik hizmeti verebildiği belirtilmektedir. Türkiye’de Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’ndan karne almış 91 400 müteahhitlik firması bulunmakla birlikte, bunların yaklaşık 70 000’i faaliyettedir. Ancak çok sayıda karnesiz çalışan firmanın olduğu ve karnesizlerle birlikte toplam sayısının 200 000’i bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu, Türkiye’deki müteahhitlik firmalarının sayısının AB ülkelerindeki toplam müteahhitlik firmalarının sayısından fazla olduğu anlamına gelmektedir (Güneş vd., 2004: 18; YEM ve İMSAD, 2007: 71). Firma sayısının fazla olması beraberinde başka bir sorunu daha getirmektedir. Firma sayısı çok fazla, buna karşın, iş sayısı çok azdır. Bu nedenle ihalelere çok sayıda firma katılmakta ve kıyasıya bir rekabet yaşanmaktadır. Firmalar, işi alabilmek için, fiyatları kabul edilebilir en düşük düzeyden de daha aşağıya kırmaktadır (DPT, 2006: 46). Bu maliyet en son işçilere yüklenmektedir.

Gündelik geçici çalışmanın en yaygın olduğu sektörlerin başında gelen inşaat sektörü (Bulutay, 1995: 200-201), ağır ve tehlikeli işlerin yapıldığı bir çalışma ortamına sahip olması nedeniyle iş kazaları istatistiklerinde de sürekli olarak başa gürüşmektedir. Sektörde iş kazaları yaygın ve öldürücüdür. 2006 yılına ait verilere göre, toplam 79 027 iş kazasının 7 143’ü inşaat sektöründe olmuştur. İnşaat sektörü, iş kazalarının en fazla olduğu sektörler sıralamasında, bu sayıyla, ikinci sıradadır. Sürekli iş göremezlikle sonuçlanan toplam 1 953 iş kazasının 425’i, ölümlle sonuçlanan toplam 1 592 iş kazasının da 397’si inşaat sektöründe olmuştur. Sürekli iş göremezlik ve ölümlle sonuçlanan kazalar sıralamasında inşaat sektörü birinci sıradadır (SGK, 2006). Burada bir ekleme yapmak gerekmektedir. Bu sayılar yalnızca resmi kayıtlara geçen sayılardır. Kayıtlara geçmeyen de çok sayıda, belki

kayıtlara geçenden çok daha fazla sayıda, iş kazasının olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, gerçek sayılar çok daha yüksektir.

2.İnşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamına ilişkin bir çözümleme: Saha araştırması bulguları

Bu bölümde, saha çalışmasından elde edilen bulgular işlenmektedir. Söz konusu bulgular, inşaat sektöründe çalışan kaçak göçmen işçilerle yapılan yüz yüze derinlemesine görüşmelere ve sahada geçirilen süre boyunca yapılan gözlemlere dayanmaktadır. Yöntem bölümünde de belirtildiği gibi göçmen işçilerle iki ayrı yerde, İstanbul ve Iğdır'da görüşme yapılmıştır. Mekansal farklılık bulgulara da yansımakta ve bu iki farklı mekandan elde edilen bulgular nitelik olarak birbirinden farklılaşmaktadır. Burada ileri sürülen görüşler, kaçak göçmen işçilerin anlattıklarından sıkça yapılan doğrudan alıntılarla desteklenmektedir.

2.1.Görüşme yapılan kaçak göçmen işçilere ilişkin tanıtıcı bilgiler⁴⁴

İstanbul'da inşaat sektöründe çalışan kaçak göçmen işçilerin neredeyse tamamını Türkmenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Afganistanlı işçiler oluşturmaktadır.⁴⁵ Saha araştırması sırasında yapılan görüşme ve gözlemler de bunu doğrulamaktadır. İstanbul'da yapılan görüşmeler Gürcü, Türkmen ve Afgan işçilerle gerçekleştirilmiştir. Iğdır'daki görüşmelerin tamamı ise Azeri işçilerle yapılmıştır. Zaten Iğdır'a gelip kayıtdışı olarak çalışan göçmen işçilerin tamamı Azeri işçilerdir.

⁴⁴ Bu başlık yalnızca analitik bakımdan anlam ifade eden bilgilerle sınırlandırılmaktadır. Bu anlamda bir değer taşımayan, örneğin, göçmen işçilerin medeni durumları ya da başka şeyler hakkındaki bilgilere burada yer verilmemektedir.

⁴⁵ Yorgun ve Şenkal, inşaat sektöründe Rus ve Polonyalı işçilerin çalıştığını ileri sürmektedir (2005: 212). İnşaat sektörü özelinde yaptığımız saha araştırması sırasında, bu sektörde Rus ya da Polonyalı işçilere hiç rastlanmamıştır. Buna karşın, Rus ya da Polonyalı işçilerin inşaat sektöründe çalışıyor olması olasıdır, bu olasılık gözardı edilemez. Bununla birlikte, herhangi bir kaynak gösterilmediği ya da saha araştırmasına dayanmadığı sürece, böyle bir gözlem sözlencesel olmaktan öteye bir nitelik taşımayacaktır.

Azeri işçilerin İstanbul'da da çalıştığı tespit edilmiş, ama bu işçiler görüşme yapmayı kabul etmemişlerdir.

Görüşme yapılan göçmen işçilere ilişkin bazı tanıtıcı bilgiler, bir sonraki sayfada, Tablo-2'de verilmektedir. Tablo-2'de yer alan bilgilere ek olarak Türkmen, Afgan ve Azeri işçilerin kendilerini Müslüman-Türk, Gürcü işçilerin ise Hristiyan-Ortodoks olarak tanımladıkları belirtilmelidir. Göçmen işçilerin etnik kökenleri, ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi, işe alınmalarında birinci derecede belirleyici bir etkidir. Burada, bu işçilerin, etnik köken ve dinsel inanışlarına ilişkin bilgilerin aktarılması bu nedenledir.

Tablo-2: Kaçak göçmen işçilerin ülke, yaş, eğitim düzeyi ve yasal konuma göre dağılımı

(Az: Azerbaycan, G: Gürcistan, T: Türkmenistan, Af: Afganistan)

Ülke	Yaş	Eğitim düzeyi	Yasal konum
Az	42	Fakülte mezunu (ziraat mühendisi)	10 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	46	Orta öğretim mezunu*	10 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	57	Fakülte mezunu (Ziraat mühendisi)	15 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	36	Yüksekokul mezunu (polis)	2 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	34	Orta öğretim mezunu*	9 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	40	Orta öğretim mezunu*	12 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	30	İlköğretim mezunu	9 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	47	Fakülte mezunu (ziraat mühendisi)	15 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	27	Orta öğretim mezunu*	7 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
Az	23	Orta öğretim mezunu*	6 aydır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
G	45	Yüksekokul mezunu (tarih öğretmeni)	Turist vizesiyle giriş yapmış, 1 aydan biraz fazla olmuş giriş yapalı
G	55	Yüksekokul mezunu (halk bilimci)	Turist vizesiyle giriş yapmış, yaklaşık 1 ay olmuş giriş yapalı
G	18	Orta öğretim mezunu*	Turist vizesiyle giriş yapmış, 1 aydan biraz fazla olmuş giriş yapalı
G	26	Orta öğretim mezunu*	Turist vizesiyle giriş yapmış, vize süresini geçirmiş, 4 yıldır kaçak kalıyor
G	34	Yüksekokul mezunu	2 yıldır turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
G	40	Askeri akademi mezunu	1 yıldır Turist vizesiyle giriş çıkış yapıyor
G	38	Polis akademisi mezunu	Turist vizesiyle giriş yapmış, 4 ay olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
G	46	Askeri spor akademisi mezunu	Turist vizesiyle giriş yapmış, 4 ay olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
G	31	Orta öğretim mezunu*	Turist vizesiyle giriş yapmış, vize süresini geçirmiş, 2 yıla yaklaşık bir zamandır kaçak kalıyor
T	32a	İlköğretim mezunu	Turist vizesiyle giriş yapmış, 7 ay olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
T	32b	Orta öğretim mezunu*	Turist vizesiyle giriş yapmış, 6 ay olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
T	44	Orta öğretim mezunu*	Turist vizesiyle giriş yapmış, 8 ay olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
T	25	Orta öğretim mezunu*	Turist vizesiyle giriş yapmış, henüz 1 ay olmamış giriş yapalı
T	17a	Orta öğretim mezunu*	Turist vizesiyle giriş yapmış, 1 yıl olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
T	17b	Orta öğretim mezunu*	Turist vizesiyle giriş yapmış, 1 yıl olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
T	22	İlköğretim mezunu	Turist vizesiyle giriş yapmış, 1 aydan fazla olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
T	34	İlköğretim mezunu	Turist vizesiyle giriş yapmış, 1 aydan fazla olmuş giriş yapalı, vize süresini geçirmiş, kaçak kalıyor
Af	40	Okur-yazar değil	Yasadışı olarak giriş yapmış, 7 yıl olmuş giriş yapalı, 6 yıl kaçak kalmış ve 1 yıldır da ikamet tezkeresi ile kalıyor
Af	32	İlköğretim terk	Yaklaşık 25 yıl olmuş gelesi, yasal olarak giriş yapmış ve vatandaşlığa geçmiş
Af	22	Okur-yazar değil	Yasadışı olarak giriş yapmış ve 4 yıldır kaçak kalıyor
Af	34	İlköğretim mezunu	Yaklaşık 27 yıl olmuş gelesi, yasal olarak giriş yapmış ve vatandaşlığa geçmiş
Af	39	Okur-yazar değil	Yasadışı olarak giriş yapmış ve 9 aydır kaçak kalıyor
Af	26	Okur-yazar değil	Yasadışı olarak giriş yapmış ve yaklaşık 2 aydır kaçak kalıyor
Af	48	Okur-yazar	Yaklaşık 17 yıl önce kaçak olarak giriş yapmış, yakın bir zaman önce vatandaşlığa geçmiş
Af	46	İlköğretim mezunu	15 yıl kadar olmuş giriş yapalı, kaçak giriş yapmış ve son birkaç yıldır vatandaşlığa geçmiş

*9-11 yıl süreli eğitim.

Yaş dağılımı incelendiğinde görüleceği gibi, göçmen işçilerin yaş dağılımı, 17'den 50'li yaşlara kadar, geniş bir aralığı kapsamaktadır. 17 yaşındaki iki işçi – bunlar ikiz kardeşler-, bir yıldan fazla bir zamandır Türkiye'de olduklarını ve kendileriyle aynı yaşta olan çok sayıda başka işçilerin olduğunu da belirtmiştir. Bu da gösteriyor ki, alt yaş sınırının 17'den de aşağıda olduğunu söylemek olanaklıdır. Çocuk yaşta bu işçilerden biri konuya ilişkin çok önemli bir bilgi daha aktarıyor:

Bir yıldan fazla zamandır buradayız. Bizim gibi kaçak olanlar, yakalanmamak için çalıştıkları yerden dışarıya çıkamıyor. Biz rahatlıkla çıkıp etrafta dolanabiliyoruz. Bazen polis bizi durdurup pasaport kontrolü yapıyor. Polise, 'ailemizle birlikte İstanbul'u görmeye geldik, pasaportlarımız kaldığımız otelde, kaybetmemek için yanımıza almıyoruz' ya da 'burada öğrenciyiz, kimliğimiz yurttan, yanımıza almadık' gibi yalanlar söylüyoruz. Yaşımız küçük olduğu için polis bize inanıyor ve bizi bırakıyor (17b, T, İstanbul).

Bu geniş yaş aralığı bir konuyu açıklığa kavuşturmaktadır. Bu işçiler, uluslararası göçlere ilişkin yazında neoklasik görüşler tarafından ileri sürüldüğü gibi, rasyonel davranıp daha fazla gelir elde etmek için değil, bir şekilde maddesel yaşamlarını sürdürmek için göç yollarına koyulmaktadır. Yoksa 40'lı ve 50'li yaşlardaki insanların, bu yaşlarda kaçak-göçer bir yaşamı göze almaları başka nasıl açıklanabilir!

Göçmen işçilerin eğitim düzeyleri, geldikleri ülkelere göre farklılaşmaktadır. Gürcü ve Azeri işçiler eğitim düzeyi en yüksek olan gruptur. Bu işçiler Sovyetler Birliği döneminde bu eğitimi aldıklarını, o dönemde aldıkları eğitimle bağlantılı bir işte çalıştıklarını, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından işlerini kaybettiklerini belirtmektedirler. Göçmenlerin eğitim ya da vasıf düzeylerinin iş bulmada hiçbir önemi bulunmamaktadır. İleride görüleceği gibi, eğitim ya da vasıf durumu ne olursa olsun hepsi benzer işlerde çalıştırılmaktadır.

Göçmen işçilerin nasıl geldikleri ve yasal konumları onların çalışma ve yaşama koşulları üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Turist vizesi olarak gelip çalışanlar yasadışı olarak gelenlere ve vize süresini geçirip yasadışı konuma düşenlere göre, en azından sokakta rahatça dolaşabilme olanağına sahiptir. Bu da onların gündelik yaşamda karşılaştıkları gerilimi -örneğin, sokakta yürürken polise yakalanma korkusunu- görece azaltmaktadır. Yasal olarak kalanlar istediklerinde

ülkelerine dönebilmek gibi bir kolaylığa sahipken, yasadışı yollardan gelenler ve vize süresini geçirip yasadışı konuma düşenlerin bu konumları nedeniyle çalıştıkları yerden ya da ülkeden ayrılma özgürlükleri kısıtlanabilmektedir.

Afganistan'dan gelen göçmen işçilerden dördü kaçak konumda değil, vatandaşlığa geçmiş durumdadır. Bunlarla, vatandaşlığa geçmiş olanlar ve kaçak olarak kalmaya devam edenler arasında bir kıyaslama yapabilmek için, özellikle görüşme yapılmıştır.

2.2.Kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye geliş yolları, gelme nedenleri ve iş bulma kanalları

2.2.1.Geliş yolları

İstanbul'da görüşme yapılan işçiler iki yolla, ya turist vizesi alarak ya da kaçak olarak Türkiye'ye giriş yapmaktadır. Türkmen ve Gürcü işçilerin tamamı, bir süre çalıştıktan sonra, geri kendi ülkelerine dönmek üzere geldiklerini belirtmiştir. Bu işçiler, Türkiye'nin kendi ülkelerine uyguladığı esnek vize politikası sayesinde, kolayca gelebildiklerini ve yasal kalma süresini geçirdikten sonra kaçak olarak kalma ya da geri dönme konusunda çok fazla bir sorun yaşamadıklarını ifade etmektedirler. Görüşme yapılan göçmen işçilerden, Türkiye'ye turist vizesi alarak gelenlerin tamamı aslında çalışmak amacıyla geldiğini söylemektedir.

Türkiye'ye turist vizesi alarak geldim. Turist olarak geldim ama bu gerçek değil, aslında çalışmak için geldim. Türkiye'ye vize alıp gelmek ve burada iş bulmak çok kolay, bunun için Türkiye'ye geldim (55, G, İstanbul).

İlk kez 4 yıl önce geldim. Turist vizesi alıp gelmişim, ilk yıl vize süresi bitince iki kez çıkıp yeniden giriş yapmışım. Ondan sonra gitmedim bir daha, kaçak konuma düştüm ve hala kaçak kalıyorum. Kimsenin arayıp soruduğu yok, çok rahatım bu konuda. Aslında Avrupa'ya gitmek istiyorum ama kaçakçılar bu iş için çok para istiyor. Bir kişi için 3500-4000 Avro kadar para istiyorlar, bu parayı biriktirebilirim yine de gitmeyi düşünüyorum (26, G, İstanbul).

Gürcü ve Türkmen işçiler, genellikle yasal olarak kalma süresi sona erdikten sonra kaçak olarak kalmaya ve çalışmaya devam etmektedir. Yasal kalma süresi

bittiğinde, çıkıp yeniden giriş yapmanın zaman ve parasal maliyete yol açması nedeniyle, kaçak olarak kalmaya devam etmektedirler. Gürcü işçiler, yasal olarak, 90 gün süreyle Türkiye'ye vizesiz girme ve kalma hakkına sahiptir. Türkmen işçiler ise 30 gün süreyle Türkiye'ye vizesiz girme ve kalma hakkına sahiptir.⁴⁶

Göçmen işçiler, yasal kalma sürelerini aştıktan sonra, geri döndüklerinde, sınırdan geçerken eğer sorun yaşarlarsa, 40-50 dolar kadar bir parayla bu tür sorunların kolayca görmezden gelinmesini sağladıklarını ifade etmektedir. Bu da onlar için maliyetlidir ama 1-3 ay gibi kısa bir sürede yasal yollardan çıkıp yeniden giriş yapmanın yol açacağı maliyet kadar değil. Bu işçiler, zaman zaman kaçak kalmaları ve çalışmaları konusunda da sorun yaşadıklarını, bu tür sorunların da bir miktar parayla üstesinden geldiğini ifade etmektedirler.

Türkiye'ye gelebilmek için insan kaçakçılara bugünün parasıyla yaklaşık 3500 dolar verdim. Gireken sınırdan yakalandık, rüşvet verdik bırakmaları için ve verdikten sonra bıraktılar bizi (46, Af, İstanbul).

Daha önce İstanbul'a gidip 2 yıl çalıştım. Turist vizesi alıp gitmiştim, süre dolunca geri dönmedim ve kaçak kalıp çalışmaya devam ettim, 2 yıl böyle çalıştım. Bu arada askerlik yaşım geldi ve askere gitmem gerekiyordu. İşten ayrıлып Nahçıvan'a dönmek zorunda kaldım. Vize süresini geçirdiğim için ceza alacaktım, cezadan kurtulmak için geri dönüşte Nahçıvan'a kaçak olarak geçtim. 50 dolar para verdim o zaman kaçak geçmek için (30, Az, İğdır).

Afganistan'dan gelen işçiler ise genellikle yasadışı yollardan ve insan kaçakçılara para vererek gelmektedir. Bu insanlar, Türkiye'ye gelmeden önce genellikle bir de çetin doğa koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadır.

Önce, insan kaçakçılara 1000 dolar kadar para verip, Afganistan'dan İran'a gittim kaçak olarak. İran'a, Türkiye'ye gelmek için gittim. Afganistan'dan gelenlerin hepsi de böyle yapıyor diyebilirim. Türkiye'ye İran üzerinden geliyorlar. Bu şekilde gelmek çok kolay oluyor çünkü. Türkiye'ye gelmek için de yine insan kaçakçılara para verdim, yaklaşık 1100 dolar. Aslında

⁴⁶ Gürcü işçilere 90 günlük vizesiz giriş yapma ve kalma hakkını tanıyan yasal düzenleme 26 Ocak 2006 tarihli ve 26061 sayılı Resmi Gazete'de, Türkmen işçilere 30 günlük giriş yapma ve kalma hakkını tanıyan yasal düzenleme ise 29 Temmuz 2007 tarihli ve 26597 sayılı Resmi Gazete'de yer almaktadır. İlgili yasal düzenlemelerde de görüleceği gibi, söz konusu 90 ve 30 günlük süreler bütün Gürcistan ve Türkmenistan vatandaşlarına tanınmaktadır.

Avrupa'ya gitmek istiyordum ama param yetmedi, onun için Türkiye'ye geldim. İran'dan Van'a kadar 8-9 gün yürüdük, 100 kişiden fazlaydık. İran'dan bisküvi falan almıştık yanımıza, onları yedik yol boyunca, öyle idare ettik. 10 gün dağlarda yattık. Görünmemek için gece yürüyor, gündüz yatıyorduk (26, Af, İstanbul).

Afganistan'da bizi asker yapmak için zorla tutukladılar, ben de firar edip İran'a gittim. İran'da bir süre kalıp Pakistan'a kaçtım, sonra birkaç kez İran-Pakistan arasında gidip geldim. Türkiye'ye kaçmayı denedim ama ilk denememde yakalandım, sonra insan kaçakçılara 700 dolar para verdim, onlar beni getirdiler Türkiye'ye. Türkiye sınırına kadar arabayla geldik, sınıra yaklaşıncaya arabadan inip 10 saat kadar yürüdük ve Doğubeyazıt'a geldik (48, Af, İstanbul).

Afganistan'dan gelen işçilerin bazıları tek başına, bazıları da aileleriyle birlikte, ama hepsi de bir daha geri dönmek üzere göç yollarına koyulmaktadır. Bu insanlar Türkiye'ye yerleşmek istediklerini söylemektedirler.

Iğdır'da çalışan işçilerin tamamı da Gürcü ve Türkmen işçiler gibi turist konumunda gelip çalışmaktadır. Azeri işçiler, Türkmen işçiler gibi 30 gün süreyle gelip kalma hakkına sahiptir.⁴⁷ Bu işçiler Azerbaycan'ın Nahçıvan bölgesinden gelmektedir. Burası Iğdır'a çok yakın olduğu için, göçmen işçiler yasal olarak kalma süresi bittiğinde çok rahat bir şekilde çıkıp yeniden giriş yapabilmektedirler. Azeri işçiler kaçak konuma düşmemeye çok özen göstermektedir. Kaçak konuma düşmeyi hiçbir şekilde göze alamayacaklarını ifade etmektedirler. Daha önceden Türkiye'ye gelebilmek için vize almak zorunda olduklarını, buna karşın, yine de 1 aydan daha uzun süre gelip kalmalarına olanak tanıdığı için, önceki uygulamanın⁴⁸ kendileri açısından daha iyi olduğunu söylemektedirler.

Türkiye'ye 1 aylığına vize almadan gelebiliyoruz, turist olarak. Bu 1 aylık süre bittiğinde çıkış yapıp yeniden giriyoruz. Çıkıp yeniden giriş yapmak 4 saatlik bir iş, zor olmuyor. Niye çıkış yapıp geri dönüyorsun diye de sorulmuyor. Daha önce 2 aylık turist vizesi alarak geliyorduk, 15-20 dolar da para veriyorduk vize için. Şimdi vize yok, para da ödemiyoruz gelmek için ama

⁴⁷ 29 Temmuz 2007 tarihli ve 26597 sayılı Resmi Gazete'de yer alan düzenleme Azeri işçileri de kapsamaktadır.

⁴⁸ Türkiye-Azerbaycan arasındaki önceki vize uygulamalarına ilişkin yasal düzenlemeler 02.06.1992 tarih ve 21246 sayılı Resmi Gazete ile 31.01.1996 tarih ve 2254 sayılı Resmi Gazete'de yer almaktadır.

önceki 2 aylık vize uygulaması şimdiki 1 aylık vizesiz geçiş uygulamasından daha çok işimize yarıyordu (42, Az, Iğdır).

2 aylık vize uygulanırken ben buraya (Iğdır'a) geliyordum, oğlum da İstanbul'a gidiyordu çalışmak için. 2 aylık süre dolunca çıkıp yeniden giriş yapıyorduk. 1 aylık vizesiz geçiş uygulaması kötü oldu, 1 ay için İstanbul, İzmir gibi uzak yerlere gidip gelmek çok masraflı oldu. Ben zaten gitmiyorum ama oğlum da gidemez oldu, çünkü gitmesinin bir anlamı kalmadı (46, Az, Iğdır).

Ben 2 yıldır Türkiye'ye gelip çalışıyorum. Iğdır'dan başka Erzurum, İstanbul ve Antalya'ya da gidip birkaç ay çalıştım. Ama bu yeni 1 aylık vizesiz geçiş uygulaması artık Iğdır'dan öteye gitmeyi olanaksızlaştırdı (36, Az, Iğdır).

Vize süresi bitince çıkıp yeniden giriş yapıyorduk. Iğdır'dan uzak yerlere 2 aylığına gidebiliyorduk, ama şimdi gitmenin bir anlamı kalmadı. Örneğin İstanbul'a gitmek için 2-3 gün gidişte, 2-3 gün de dönüşte yolda geçiyor. Yol parası falan derken para da harcamak gerekiyor. Çalışmak için tam 1 ay bile kalmıyor (34, Az, Iğdır).

Biz Türkiye ile kardeşiz, aynıyız, biriz. Neden bize böyle bir şey (1 aylık vizesiz geçiş) yaptılar anlamıyoruz. Ermenistan'a bile daha uzun süre vize veriyorlar. Biz Türkiye'yi yabancı bir ülke olarak görmüyoruz, onun için buraya geliyoruz, başka ülkeye gitmeyi düşünmüyoruz. Bu yeni uygulama kötü oldu bizim için, yine de iş bulabildiğimiz sürece gelip çalışırız (42, Az, Iğdır).

Zor durumdayız ama en azından karın tokluğuna da olsa gelip çalışıyoruz. Önceden 2 aylık turist vizesi alıp geliyorduk, şimdi 1 aylık vizesiz geçiş yapabiliyoruz. Bu yeni uygulama iyi olmadı, Iğdır'dan daha uzak yerlere gidip çalışanlar için çok kötü oldu. Iğdır'dan öteye gidip çalışmanın hiçbir anlamı kalmadı. 1 aylığına Iğdır'dan öteye gitmek çok masraflı oldu, bu nedenle, daha uzak yerlere gidenler de şimdi Iğdır'a gelmeye başladı. Buradaki sayı artmaya başladı. Zaten çok iş yok, sayı da artınca daha da kötü olacak. Ama yine de Iğdır'dan uzak yerlere giden çok kişi var, yeni uygulama daha çok kaçak kalmalara yol açmaya başladı ve kaçak duruma düşenler daha da artacak. Ne olursa olsun insanlar işten vazgeçmez (57, Az, İstanbul).

2.2.2.Göç etme ve Türkiye'ye gelme nedenleri

Göçmen işçiler arasında hem kırsal kökenli olanlar, hem de kentsel kökenli olanlar bulunmaktadır. Geçmişte yaptıkları işler çok çeşitlilik göstermektedir. Çiftçilikten, küçük üreticilikten, esnafıktan, polis memurluğundan, subaylıktan,

ziraat mühendisliğinden, öğrencilikten ve başka bazı mesleklerden kaçak göçmen işçiliğe uzanan hayat hikayeleri vardır. Kökenler ve hayat hikayeleri farklı olsa da bütün hikayeler aynı sonla, maddesel yaşamı sürdürmek için kaçak-göçer bir hayat yaşamak zorunda kalmakla, sonlanmaktadır. Görüşme yapılan kaçak göçmen işçilerin istisnasız olarak hepsi, önceki yaşamlarının ve yaptıkları işlerin şimdikiyle kıyaslanamayacak kadar iyi olduğunu ifade etmektedir. Elbette, bu işçiler, önceki yaşantılarını ve işlerini isteyerek terk etmemiş, şu ya da bu şekilde terk etmek zorunda kalmışlardır.

Afganistan'da çiftçilik yapıyor, iyi kötü yaşamımızı sürdürüyorduk. Ancak savaş ortamında ekme bulamaz olduk, elektriğimiz, suyumuz kesildi. Toprağımız da yoktu zaten, yarıcılık yapıyorduk. Savaş çıkınca yaşanmaz oldu oralarda (40, Af, İstanbul).

Afganistan'da köyde kalıyorduk, çiftçilik yapıyorduk, ayrıca toptan yiyecek maddeleri satıyorduk. Savaş çıkınca, din hocaları, "savaşın savaşsın, savaşmayan için hicret farz" dedi. Biz de kaçıp gittik (34, Af, İstanbul).

Afganistan'da çiftçilik yapıyorduk. Savaş nedeniyle sürekli bir korku içindeydik, sonumuzun ne olacağını bilmiyorduk. Geceleri korkudan yatamıyor, gündüzleri de rahatça işimize gücümüze bakamıyorduk. Sonunda göç etmeye karar verdik. İran'a gittik ama orada rahat edemedik. Eşim ve çocuğumu da alarak İran'dan Türkiye'ye kaçtım. Türkiye'ye gelebilmek için insan kaçakçılarına bugünün parasıyla yaklaşık 3500 dolar verdim. Türkiye'ye girerken sınırda yakalandık, rüşvet verdik bırakmaları için. 3500 doların içinde bu rüşvet de var (46, Af, İstanbul).

Görüldüğü gibi, Afgan işçileri yerinden edip göçe zorlayan ülkedeki savaş ortamı ve istikrarsızlıktır. En önemlisi bu ortamın insanların geçim kaynaklarını kurutmasıdır. Gürcü, Türkmen ve Azeri işçiler ise, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, içine düştükleri olumsuz koşullardan kurtulmak için göç yollarına koyulmaktadır.

Askeri akademi bitirdim. Rusya zamanında subaydım. Rusya'dan ayrıldıktan sonra bir süre daha orduda devam ettim, ama sonra politik bazı nedenlerle ordudan ayrılmak zorunda kaldım. Benim ülkemde iş yok, buraya çok da gelmek istemiyorum ama işsiz de kalmak istemiyorum. Çalışmak zorundayım, ailemi geçindirebilmek için (40, G, İstanbul).

Polis akademisini bitirdim. Rusya zamanında 6 yıl polis olarak çalıştım. Rusya'dan ayrıldıktan sonra polis maaşları çok düştü. Maaşım yetmiyordu ben de ayrıldım polislikten. Polislikten ayrıldıktan sonra ticaretle uğraştım ama işler yolunda gitmedi iflas ettim. Bankaya borçlarım da var. Gürcistan'da iş bulamadım, bazı işler var ama çok az para veriyorlar. O parayla hem geçinip hem de borçlarımı ödemem mümkün değil. Borcumu ödemem gerekiyordu, bu nedenle buraya geldim çalışmak için. Öncelikle borçlarımı ödemek istiyorum, para da biriktirmek istiyorum ama bu çok zor. Burada da para kazanamıyoruz (38, G, İstanbul).

Benim ülkemde iş yok, bazı işler var ama ücretleri çok düşük. Ben de kalkıp Türkiye'ye geldim çalışmaya. 2 yıldır buradayım, 1-2 ay çalıştırıp sonra atıyorlar işten, parayı da eksik veriyorlar hep. Buraya çalışıp para biriktirmeye gelmişim ama nerede para biriktirmek, ancak karın tokluğuna çalışıyoruz (31, G, İstanbul).

Rusya zamanında Ziraat Mühendisi olarak çalışıyordum. Rusya'dan sonra işsiz kaldım ve Türkiye'ye gelip çalışıyorum (42, Az, Iğdır).

Rusya zamanında Ziraat Mühendisi olarak çalışıyordum, Rusya'dan sonra işsiz kaldım, iş bulsak da para alamaz olduk. Buraya geliyoruz çalışmaya, turist olarak geliyoruz ama aslında çalışmaya geliyorum (57, Az, Iğdır).

Asıl mesleğim şoförlük, Rusya zamanında şoförlük eğitimi almıştım ve bu işi yapıyordum. Rusya'dan sonra işsiz kaldım ve yaklaşık 10 yıldır Türkiye'ye gelip çalışıyorum (46, Az, Iğdır).

9 yıl polis olarak çalıştım. Rusya'dan ayrıldıktan sonra polis maaşları çok düştü. Şimdiki parayla 50 dolar civarı oldu. Bu parayla geçinmek mümkün değildi. Bu nedenle ben de ayrıldım polislikten. 2 yıldır Türkiye'ye gelip çalışıyorum. Iğdır'a geliyorum. İstanbul, Antalya ve Erzurum'a da gidip çalıştım birkaç ay (36, Az, Iğdır).

Bu işçilerin tamamı, bir tek şey için, bir iş bulup çalışmak için göç yollarına düşmektedir. Kaçak göçmen işçiler, çalışmak için Türkiye'ye gelmelerinde ise en temelde iki nedenin etkili olduğunu söylemektedirler. Birincisi, kolay iş bulabilmeleri ve ikincisi de, Türkiye'ye giriş yapmanın görece kolay ve daha az maliyetli olması. Örneğin, başka bazı ülkelerde de iş olanaklarının olduğunu, ancak sıkı vize politikaları nedeniyle bu ülkelere gitmeyi istemediklerini ya da isteseler de gidemediklerini ifade etmektedirler. Bu da gösteriyor ki, göçmen emeğine olan talep ve ulus devletlerin uluslararası göçlere ilişkin politikaları bu göçlerin yönünü belirlemektedir.

Avusturya'ya da gidip çalıştım. Kaçak olarak kaldım orada ve yine inşaat işlerinde çalıştım. Avusturya'ya gitmek de, iş bulmak da çok zor, Türkiye gibi kolay değil. Kaçak olduğum için sürekli bir korku içindeydim. Türkiye'de öyle değil, çok rahat vize alıp geliyoruz, turist olarak gelip çalışıyoruz ama bu konuda neredeyse hiç sorun yaşamıyoruz (38, G, İstanbul).

Türkiye'ye vize almak ve gelip iş bulmak çok kolay, diğer ülkelere girmek bu kadar kolay değil, bu nedenle Türkiye'ye geldim. Böyle bir vize uygulamasından dolayı Türkiye'ye minnettarız (45, G, İstanbul).

Görüşme yapılan göçmen işçiler, başta etnik ve dini özellikler olmak üzere birtakım sosyal ve kültürel özelliklere sürekli olarak vurgu yapmakta ve Türkiye'ye gelmelerinde bunların da etkili olduğunu ifade etmektedirler. Afgan, Türkmen ve Azeri işçiler dini ve etnik bağlara vurgu yaparken, Gürcü işçiler geçmişten gelen iyi ilişkilere vurgu yapmaktadır.

Dinimize ve dilimize daha uygun olduğu için Türkiye'ye gelmek istedim (46, Af, İstanbul).

Türkiye'ye yerleşmek istiyorum, bunu başaramazsam o zaman Avrupa'ya gitmenin yollarını ararım. Ama burada kalmak istiyorum, mecbur kalırsam Avrupa'ya giderim. Burasıyla dinimiz ve dilimiz bir, aynı, bu nedenle, buraya yerleşmek istiyorum (39, Af, İstanbul).

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkiler çok iyi. Gürcülerle Türklerin dostluğu çok eski, iki toplumu birbirine bağlayan tarihi bağlar var. Özellikle de Karadeniz Bölgesi ile sosyal ve kültürel olarak çok yakın ve iyi ilişkiler içindeyiz. Türkiye coğrafi olarak da çok yakın bize. Türkiye'ye gelmek için çok kolay vize alıyoruz, yakın olduğu için vize süresi bittiğinde rahatça çıkıp yeniden giriş yapabiliyoruz. Türkiye bürokratik bir engel de çıkartmıyor bu konuda bize. Bu nedenle, çalışmak için Türkiye'ye geliyoruz. En önemlisi iş, burada iş var. Kolayca inşaatlarda iş bulabiliyoruz burada. İş olmasa kimse gelmez (40, G, İstanbul).

Nahçıvan'dan çalışmak için dışarıya gidenler en çok Türkiye'ye geliyor, din ve dilin aynı olması bunda etkili ama asıl mesele iş bulmak. Türkiye gibi serbestçe iş bulup çalışma olanağı başka ülkede yok (57, Az, Iğdır).

Dinimiz ve dilimiz aynı. Bu nedenle buraya geliyoruz. Ama buraya gelmemizin asıl nedeni iş, Türkiye'ye gelmek de iş bulmak da çok kolay. Örneğin Rusya'da da iş var ama Rusya'ya gitmek için en az 500-600 dolar para harcamak gerekiyor (36, Az, Iğdır).

Kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye gelmelerinin temel nedeni, kendilerinin de söylediği gibi, giriş yapmanın kolay olması ve daha da önemlisi iş bulabilmeleridir. Dini ve etnik özelliklere yapılan vurgu, daha çok, pragmatik bir amaç taşımaktadır. Kaçak göçmen işçiler, özellikle dini değerlere aykırı davranmanın iş bulamamak ya da varolan işi kaybetmek gibi bir risk yaratacağından büyük endişe duymakta ve bu konuda son derece dikkatli davranmaktadır. Göçmen işçilerin bu pragmatizminin temelinde hem resmi makamların hem de yerel halkın Türkiye'ye gelen göçmenlere karşı tutum ve davranışları yatmaktadır. Türkiye'ye gelen göçmenler içinden Müslüman-Türk kökenli olanlara karşı daha hoşgörülü olduğu görülmektedir. Bu konu başka araştırmacılar tarafından da (Erder, 2000: 254; Koç, 1999: 38; FEV, 1995: 18) ortaya konulmaktadır.

2.2.3.İş bulma kanalları

İstanbul'da görüşme yapılan kaçak göçmen işçilerin bazıları, kendi ülkelerinde iş bağlantısını kurup öyle geldiklerini ifade etmiştir. Bunlar, iş bulma bürosu gibi çalışan yerlerin olduğunu ve bu tür yerlere başvurarak iş bulduklarını söylemektedir. Göçmen işçiler, bu tür aracılardan hem kendi ülkelerinde hem de Türkiye'de olduğunu söylemektedir. Bu aracılardan, iş bulma karşılığında göçmen işçilerden belli bir miktar komisyon almaktadır.

Bizim ülkemizde iş bulma bürosu gibi çalışan yerler var. Görünürdeki işleri başka, asıl işlerinin yanında yasadışı olarak bu işi de yapıyorlar. Türkiye'ye çalışmak için gelmek isteyenler belli bir miktar para vererek buralara başvuruyor. Bu bürolar, işverenlerin isteğine göre, iş için başvuranların gideceği yeri ve çalışacağı işi belirleyip bizi Türkiye'ye gönderiyor. Türkiye'de de bu işi yapan yerler var (34, G, İstanbul).

1 aydan fazla oldu buradayım. Türkiye'ye gelip burada iş aradım. Buradaki bir ofis aracılığıyla iş buldum. Görünürde başka iş yapan ve yasadışı olarak da benim gibi göçmen işçilere iş arayan bir yer burası. Böyle yerler Gürcistan'da da var. İnşaat malzemesi satan yerler de bu işi yapıyorlar. Taşeronlar buralardan inşaat malzemesi alırken kaçak göçmen işçi de istiyorlar. İnşaat malzemesi satan kişi göçmen işçiler için de komisyon alıyor taşeronlardan. Komisyonu işveren veriyor ama sonra bunu bize vereceği ücretten kesiyor (45, G, İstanbul).

İnşaatın sıva işini yapan ekipte çalışıyorum. Sıva ustasına yardım ediyorum. Komisyoncular aracılığıyla iş buldum. Bir ofis var burada oraya gidip çalışmak için geldiğimi söyledim. Onlar buldular işi ve karşılığında 150 YTL komisyon verdim (18, G, İstanbul).

Bir diğer iş bulma yolu da, işverenlerin işçi bulma görevini verdiği kilit kişilere ulaşmaktır. Bu kişiler, genellikle, hem kaçak göçmen işçileri işe alma hem de onları işyerinde çalıştırma ve gözetleme işini yapmaktadır. Bunlar, işe aldıkları kaçak göçmen işçilerin günlük yevmiyelerinin belli bir miktarını komisyon olarak kesmektedir. Bazen halihazırda çalışmakta olan kaçak göçmen işçilerden kendi ülkesinden tanıdığı işçiler varsa onları da işe getirmesi istenmektedir. Böyle durumlarda da bu işçiler getirdikleri yeni işçilerden komisyon almaktadır. Türkmen işçiler daha çok bu yolla iş bulduklarını söylemektedir.

Tanıdık arkadaşlar aracılığıyla iş buldum. Türkmenistan'dan çalışmak için Türkiye'ye gelen çok sayıda işçi var. Benim gördüğüm kadarıyla Türkiye'deki kaçak göçmen işçiler arasında Türkmenistan'dan gelenler en büyük çoğunluğu oluşturuyor. Çalışmak için Türkiye'ye gelmek isteyenlere iş bulanlar var, bunlar genellikle önceden gelip çalışanlar. Kişi başı 100-200 YTL kadar bir komisyon alıyorlar iş bulma karşılığında (32b, T, İstanbul).

Türkiye'de çalışan çok sayıda Türkmen işçi var, onlar aracılığıyla iş bulup geldim. Boya işinden anlarım, Türkmenistan'da bir süre boyacılık yaptım. Burada da aradım boya işi ama bulamadım. İlk geldiğimde 1-2 ay kot pantolon zımparalama işinde çalıştım. Sonra ayrıldım o işten ve 1-2 hafta işsiz kaldım. Yine arkadaşlara sorarak bu inşaata işi buldum (32a, T, İstanbul).

1 yıldır Türkiye'deyiz. İlk geldiğimizde 1-2 hafta iş bulamadık, sonra birine 400 YTL verdik bize iş bulması için. Parayı verince iş bulduk. İnşaatlarda iş çok, bulmak da çok kolay, işten anlamak da gerekmiyor (17a, T, İstanbul).

Taşeronlarla bağlantılı arkadaşlar var onlar aracılığıyla iş buldum. Onlar bizi taşeronlara götürüyor ve bunun karşılığında bizden komisyon alıyorlar. Ben iş bulmak için bana aracılık yapan kişiye, ilk aylığımın % 40'ını komisyon olarak vermek üzere anlaştım (55, G, İstanbul).

4-5 yıldır inşaatlarda çalışıyorum. Şu anda bir yol inşaatında çalışıyorum, tanıdık biri aracılığıyla bu işi buldum. 2 ay oldu burada çalışmaya başlayalı. Yol ve alt-geçit yapıyoruz. İş bir belediyenin işiymiş ama biz belediye adına değil, işi ihale ile alan firma adına çalışıyoruz. Hangi firma olduğunu kimse bilmiyor, çünkü bizi işe M. adında biri götürüyor. M. aynı

zamanda bizim çavuşluğumuzu da yapıyor, bizi işe alan da, ücretimizi veren de bu kişi. Hatta işten çıkartılacaklara da o karar veriyor. 50 YTL yevmiye vereceğini ve günlük 5 YTL de, bizi işe almasının karşılığı olarak, komisyon keseceğini söyledi (48, Af, İstanbul).

Çavuş bizi bu işe getirirken 50 YTL yevmiye verileceğini söyledi ve günlük 5 YTL de kendisi komisyon istedi, çaresiz veriyoruz. Ama gerçekten de günlük 50 YTL verecek mi orası belli değil. Geçen gün bir gruba biraz para verdi, sonra da 2000 YTL para kaybettiğini, bu nedenle, grubun tamamına para veremeyeceğini söyledi. Para verdiklerinden yardım adı altında 50 YTL geri toplayıp, para almayanlara dağıttı. 2000 YTL parayı cebine attığını herkes biliyor, ama birşey yapamıyoruz (46, Af, İstanbul).

Afganistan'dan gelen işçiler de, Türkmen işçiler gibi, iş bulma konusunda sosyal ağları kullanmaktadır. Kendilerini Özbek Türkü olarak tanımlayan bu işçiler, Türkiye'ye daha önceden yine Afganistan'dan gelip Türk vatandaşlığına geçmiş olan akraba, tanıdık ya da arkadaşlarından hem iş bulma hem de Türkiye'de kalma konusunda yardım almaktadır. Bu ağlara tutunarak, sürekli yeni göçmen gruplar yeni umutlarla Türkiye'ye gelmektedir. Diğer taraftan, birinci bölümde tartışıldığı üzere, burada sosyal ağların bu ağları kullanan göçmen işçiler açısından kayıtsız koşulsuz olumlu bir işlev yerine getirdiğini söylemek son derece güçtür. Göçmen işçiler bu ağlara tutunarak sürekli yeni gelenlerin işsizliğin artmasına yol açtığını ifade etmektedir. Yeni gelenler iş ve kalacak yer bulmak için yerleşik göçmenlere para ödemek zorunda kaldıklarını söylemektedir. Afganistan'dan gelen göçmenler bu ağları kullanarak vatandaşlık bile alabilmektedir. Ancak, bu yolla vatandaşlığa geçmiş olan bir göçmenin anlattıkları, sosyal ağların bu işçilerin kendi aralarında bir sömürü ilişkisine dönüştüğünü çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

Türkiye'ye ilk geldiğimde deri işi yapıyordum, o zaman deri işi çok iyiydi, iyi para kazanıyorduk. Ben iyi kullanamadım o zaman kazandığım parayı, çok param gitti, buraya yerleşebilmek için. Dolandırdılar beni. Türkiye'de oturma izni almak istedim, bunun için kefil istediler, önceden gelip yerleşmiş olan bir Afgan kefil oldu bana. Sonunda vatandaşlık da aldım ama bunun için çok para ödedim. Kefil olan kişiye 10 000 dolar kadar para verdim. Ona para vermek için çok borç altına girdim, hala 2000 dolar borcum var. Para ile ne yapılmaz ki, yeter ki çok para olsun hiçbir sorun kalmaz herşey hallolur o zaman (46, Af, İstanbul).

İş bulmak için verilen komisyonun miktarı çalışma koşullarına göre değişmektedir. Bu işçilerden biri, görece iyi bir çalışma ortamında çalışabilmek için kesenin ağzını biraz açmak gerektiğini şu sözlerle dile getiriyor:

Ben 800 dolar harcadım Türkiye'ye gelmek için, bunun çoğunu iş bulmak için komisyon olarak verdim. Çalışmaya başlayacağım yer görece iyi bir yer, böyle bir yerde çalışmak için daha fazla komisyon vermek gerekiyor. Banyo-tuvaleti ve yatacak yer var, iyiliği de bundan. Bu işi ayarlayan Türkmen arkadaşlara verdim komisyonu (25, T, İstanbul).

İş bulmanın bir diğer yolu da, amele meydanında beklemektir. İstanbul'da amele meydanında bekleyenler yalnızca Afgan işçilerdir. Gürcü ve Türkmen işçileri, bu tür bekleme yerlerinde görmek olanaklı değil. Iğdır'da görüşme yapılan Azeri işçiler de gelip amele meydanında bekleyerek çalışmaktadır. Bu işçiler şehrin iki-üç ayrı köşesinde gruplar halinde beklemektedirler. Afgan ve Azeri işçiler bu yolla iş bulmak için herhangi bir para ödememektedir. Bu işçilerin tamamına yakını cep telefonu kullanmaktadır. Cep telefonunun iş bağlantısı kurabilmek için çok gerekli olduğu ifade edilmektedir.

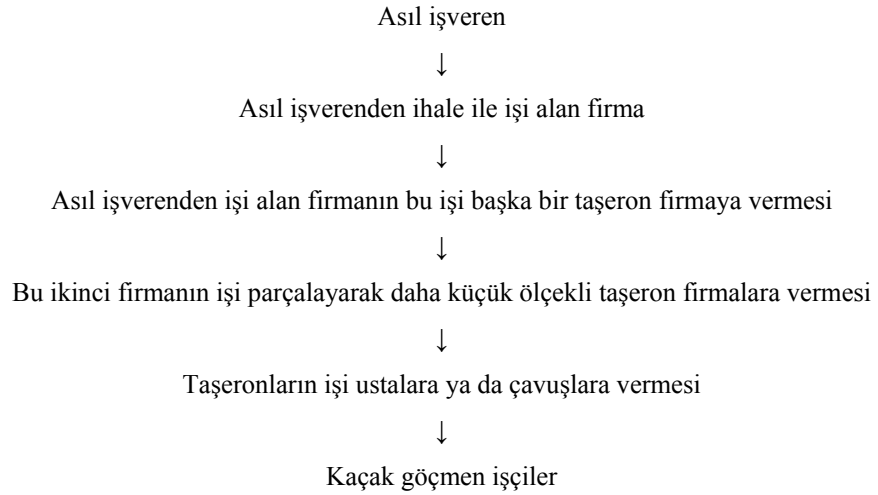
Meydana gelip bekliyorum. Bazen diğer arkadaşlar götürüyor bizi çalışmaya, bazen de işverenler gelip götürüyor. Arkadaşlar götürdüğünde, işveren bir arkadaşla ulaşıyor ve kaç kişi istediğini söyleyip tanıdıkları varsa onları da alıp götürmesini söylüyor. İşverenler meydana gelmez genellikle, ya bu şekilde arkadaşlardan birilerini arar ya da gelir ama meydana yakın bir yere gelip oradan cep telefonu ile arar. Bu nedenle meydanda iş bekleyenler için cep telefonu çok önemli, buraya gelen herkes önce eski de olsa mutlaka bir cep telefonu alır (34, Af, İstanbul).

Bizi gelip buradan götürüyorlar. Yakın bir yere gelip cep telefonu ile arıyorlar, biz de gidiyoruz. Herkesin cep telefonu var, cep telefonu olmadan olmaz (32, Af, İstanbul).

Bir gün bir işe gittim, iş bittikten sonra işveren cep telefonumun olup olmadığını sordu, yok dedim ve bana eski bir telefon aldı. Bizim için telefon çok önemli, çünkü genellikle telefonla işe çağırıyorlar bizi. Telefon olmazsa birçok işi kaçıyor (27, Az, Iğdır).

2.3.Kaçak göçmen işçilerin çalıştırıldığı işler

Kaçak göçmen işçiler, İstanbul inşaat sektöründe, çoğunlukla bir kaç ay süreli işler için işe alınmaktadır. Bu işler, genellikle ihale ile alınan, proje temelli ve belli bir süre içinde başlayıp biten bina yapımı-onarımı, yol ve köprü yapımı-onarımı, tarihi eser onarımı gibi işlerdir. Göçmen işçilerin tamamı, asıl işin bir bölümünü yapan taşeronlar tarafından çalıştırılmaktadır. Asıl işveren işi, belli bir süre içinde bitirilmesi koşuluyla, bir firmaya ihale ile vermektedir. İş alan firma bunu ikinci bir firmaya devretmektedir. Bu noktadan itibaren iş kayıtdışı çıkarılmakta ve bundan sonraki aşamaların tamamı kayıtdışı olarak sürdürülmektedir. İş, bazen üçüncü hatta dördüncü kez el değiştirmektedir. Bu el değiştirme süreci sonunda, işi üstlenen firma işi parçalara bölerek küçük ölçekli taşeron firmalara vermektedir. Bu firmalar da, son olarak, işi usta ya da çavuşlara vermektedir. Kaçak göçmen işçiler, bu usta ya da çavuşlar tarafından çalıştırılmaktadır. Göçmen işçilere yalnızca niteliksiz amelelik işleri yaptırılmakta, ustalık işler emanet edilmemektedir. Bu işçilerin çalıştırıldığı işlerde enformelleşme ağları ya da sömürü zincirleri şeklindeki gibi oluşmaktadır:

Kaçak göçmen işçilerin İstanbul'da yoğun olarak çalıştırıldığı diğer bir alan da, inşaat malzemesi satan dükkanlardır. Göçmen işçiler, bu dükkanlarda da, genellikle, birkaç ay süreyle çalıştırılmaktadırlar. Kaçak göçmen işçiler dükkan sahibi tarafından kiralanmakta, başlarına genellikle bir çavuş görevlendirilmektedir.

Göçmen işçiler buralarda hamal olarak çalıştırılmaktadır. Bunun yanında dükkanın temizliği v.b. işler de onlara yaptırılmaktadır.

İstanbul'da çalışan kaçak göçmen işçilerin üçüncü grubunu amele meydanından işe götürülenler oluşturmaktadır. Amele meydanında iş bekleyen göçmen işçiler Türkiye'ye yasadışı yollardan gelenlerdir. Bu işçiler, genellikle, çok küçük ölçekli işletme sahipleri tarafından gündelik olarak kiralanmaktadır. Genellikle yapılacak işler de çok küçük ölçekli olmaktadır. Örneğin bir bina inşaatında yalnızca bir ya da birkaç dairenin dekorasyonu ya da tadilatı v.b. işler.

Iğdır'da çalışan kaçak göçmen işçilerin tamamı amele meydanında bekleyerek iş almaktadır. Iğdır'daki inşaat işleri İstanbul'daki işlerle kıyaslanamayacak kadar küçük ölçeklidir. Bu işlerin büyük çoğunluğunu bina yapımı ve küçük onarım işleri oluşturmaktadır. Küçük onarım işleri -örneğin yalnızca bir duvar örülmesi ya da bir binanın çatısının yapılması vb işler- hem şehir merkezinde hem de kırsal alanlarda çok yaygındır. Kaçak göçmen işçiler çoğunlukla bu tür onarım işlerinde gündelik olarak kiralanmakta ve hamallık işleri yaptırılmaktadır. Bu işçiler yerel halkın kendi özel inşaat işlerinde de çalıştırılmaktadır. Çoğunlukla inşaat işlerinde çalışmakla birlikte, bazen ev eşyası, kömür taşıma vb diğer yük taşıma işlerine de götürülmektedirler.

2.4.Kaçak göçmen emeğine olan talebin niteliği

Batılı ülkelere ilişkin yazında, kaçak göçmen işçilerin, çoğunlukla, yerli işçilerin çalışmak istemediği işlerde çalıştırıldığına ilişkin genel bir gözlem bulunmaktadır. İnşaat sektörüne ilişkin de, sektörün geleneksel olarak göçmen emeğine dayalı -başlangıçta kırsal alandan kentsel alana göçen işçilerin, bu kaynak tükendiğinde de ithal işçilerin emeğine dayalı- bir yapıda olduğu yönünde genel bir gözlem bulunmaktadır. Elimizdeki saha araştırması bulguları, her iki gözlemin de, Türkiye'de inşaat sektöründe kaçak göçmen işgücü talebi açısından geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Öncelikle Türkiye'de, inşaat sektöründe ağırlıklı olarak kırdan kente gelen Kürt kökenli işçilerin çalıştığını ve sektördeki işgücünün büyük çoğunluğunu halen bu işçilerin oluşturduğunu belirtmek gerekir. Sektörde çalıştırılan kaçak göçmen işçiler, yerli işgücü kaynağının tükenmesi gibi bir

nedenden kaynaklanmamaktadır. Çünkü inşaat sektöründe çalışanların büyük çoğunluğunu yerli işçiler oluşturmaktadır. İnşaat işlerinde çalışmak için halihazırda iş arayan da çok sayıda yerli işçi bulunmaktadır. Kaçak göçmen işçileri çalıştıran işverenler, bu işçileri yerli işçilere tercihen işe almaktadır.

Daha önce de vurgulandığı gibi, kaçak göçmen işçilerin yedek işgücü olarak devreye sokulmasından, bu işçilerin yerli işçilere kıyasla daha ucuza çalışmasından çok daha fazlası beklenmektedir. Şimdi, bu yedek işgücü kaynağı üzerinden emek maliyetlerini düşürmenin yanında kapitalist birikim lehine sağlanan çıkarlara daha yakından bakmaya çalışalım.

İnşaat sektöründe kaçak göçmen işçi çalıştırılan işlerin tamamı emek yoğun ve hiyerarşinin en altındaki niteliksiz işlerdir. Bu işlerde üretim yöntemlerini dönüştürerek artı-değer oranını artırmak çok fazla olanaklı değildir. Dolayısıyla, artı-değer oranını artırmanın iki yolu kalmaktadır: Ücretleri baskı altına almak ve işgününü uzatmak. Kaçak göçmen işçi istihdam etmek işverenlere her iki yola da başvurma olanağını sağlamaktadır. Kaçak göçmen işçilerin çalıştırıldığı inşaat işlerinde, işi asıl işverenden ihale ile alan firmalar, ihale sırasında yaşanan yoğun rekabet nedeniyle, işi alabilmek için fiyatları piyasa koşullarında kabul edilebilir en düşük seviyeden daha alt seviyelere düşürmektedir. Böylece asıl işveren işi düşük maliyetle ihale etme fırsatı yakalamaktadır. Bu maliyet, asıl işverenden başlayarak, sürekli olarak, bir sonraki halkanın üzerine geçmekte ve en sonunda kaçak göçmen işçilerin sırtına yüklenmektedir. Maliyetlerin tersine, işçilerin ürettiği artı değer oranı ise, kaçak göçmen işçilerden başlayarak sürekli olarak bir önceki aşamaya aktarılmakta ve aslan payını, asıl işveren ile işi ondan ihale ile alan firma almaktadır.

Kaçak göçmen işçiler, yasadışı bir konumda olmaları nedeniyle, son derece esnek ve korumasız bir yedek işgücü kaynağı oluşturmaktadır. Bu kaynak, işverenlere, işçilik maliyetlerini düşürme yanında, sektördeki mevsimsel koşullara ve proje temelli üretime bağlı olarak yaşanan emek talebi dalgalanmalarına karşı koyma fırsatı sunmaktadır. İşverenler, bu işçileri, yasal ya da diğer herhangi bir prosedüre bağlı kalmadan, kolayca işe almakta ve iş bittiğinde de çıkarabilmektedir.

Kaçak göçmen işçiler uzun saatler boyunca çalıştırılarak, belli bir zaman diliminde bitirilip teslim edilmesi gereken işler zamanında yetiştirilebilmektedir. İşin zamanında bitirilmesi, işverenlere piyasada itibar kazandırmakta ve bu durum onların

yeni iş almasında önemli rol oynamaktadır. Böylesi bir çalışma biçimine karşı olası itirazlara tehdit ve dayakla karşılık verilmektedir.

Genellikle inşaatlarda hamallık işleri yapıyoruz. Harç karma, kanal açma, her türlü inşaat malzemesi taşıma v.b. işler. Çok zor koşullarda çalışıyoruz. Yaptığımız işler çok ağır, 50-60 kg yükü sırtımıza alıp 40 derece sıcakta 8-10. kata çıkarıyoruz. Bu işi mecburiyetten yapıyorum. Genellikle geçici gündelik işlere götürüyorlar bizi. 5-10 YTL yevmiyeye bile çalıştığımız oluyor. En fazla 30-40 YTL yevmiye alabiliyoruz ama o da çok olmuyor. Gün boyu çok uzun süre ve yoğun bir şekilde çalışıyoruz. Zaten çok düşük ücretlere çalışıyoruz, bazen de hiç para vermiyorlar. Örneğin 4 gün öce bir iş yaptık, inşaat malzemesi taşıdık, 8 saat boyunca aralıksız çalıştık, 4 kişiydik ve çok yorulmuştuk, 8 saat dolunca yeter artık daha fazla çalışmak istemiyoruz deyip yevmiyemizi istedik. İşveren ‘iş bitirin yoksa para vermem’ dedi. Paramızı alıp gitmek istediğimizi söyledik. Bizi dövmekle tehdit etti. Korktuk, paramızı almadan gittik (34, Af, İstanbul).

Bir kere kaçak göçmen işçilerden biri parasını alamadığı için işten ayrılmak istedi. Pasaportu işverendeydi, gidip pasaportunu istedi. İşveren, ‘nereye gidiyorsun?’ diye sordu. Göçmen işçi de, ‘işten ayrılıyorum’ dedi. İşveren pasaportunu vermedi ve yanına birkaç kişi daha alıp göçmen işçiyi dövdü. İşçi pasaportunu almak için birkaç ay gidip geldi, sonunda pasaportunu alabildi ama para alamadı (Türk kadın işçi, İstanbul).

Burawoy, devletin çalışma ilişkilerine müdahalesini göz önünde bulundurarak, emek sürecinin artık yalnızca kapitalizmin erken dönemlerinde görülen despotik uygulamalarla denetim altına alınamayacağını, bu nedenle, hegemonik rejimler olarak nitelendirdiği yeni denetim mekanizmalarının ortaya çıktığını belirtmektedir (1985: 125-126). Kaçak göçmen işçilere yönelik -çalıştırılmalarını yasaklayan düzenlemeler dışında- herhangi bir koruyucu devlet müdahalesi söz konusu olmadığından, bu işçilerin çalıştırıldığı yerlerde kapitalizmin ilk dönemlerindeki despotik denetim biçimlerini daha yaygın olarak görmek olanaklıdır.

Hemen belirtmek gerekir ki, yerli işçilerin durumu da kaçak göçmen işçilerinkinden çok farklı değildir. İnşaat sektöründeki yerli işçilerin büyük çoğunluğu da kayıtdışı ve geçici olarak çalışmaktadır. Aralarındaki fark, kaçak göçmen işçilerin kapitalizmin erken dönemlerinde görülen despotik yöntemlere başvurularak, deyim yerindeyse, iliklerine kadar sömürülmesidir. Yerli işçiler, bu tür yöntemlere karşı seslerini yükseltmeye başlamıştır. Erder’in (2007: 65) görüşme

yaptığı bir işveren, yerli Kürt kökenli işçilerin kitle halinde örgütlü hareket ettiğini bu nedenle işverene bağlı ve çalışkan olarak gördüğü göçmen işçileri işe aldığını ifade etmiştir. Kürt işçilerin ortaklaşa hareket ettiği başka kaynaklarda⁴⁹ da vurgulanmaktadır. Kürt işçiler arasında, güçlü ve geleceğe dönük bir sınıf dayanışmasının varlığından söz etmek olanaklı değildir. Bu, daha çok enformel ve anlık bir dayanışma niteliğindedir. Saha araştırması sırasında görüşme yapılan bir grup Kürt inşaat işçisi şunları söylemektedir:

Onlar (*kaçak göçmen işçiler*) çok kötü koşullarda çalışıyorlar. Bizim koşullarımızın da çok iyi olduğu söylenemez ama o kadarına da razı olmayız. Kendimizi ezdirmeyiz, işverenler bizim paramızı kesemezler, hakkımızı ne yapar eder alırız, kaçak göçmenleri çalıştırdıkları gibi bizi gece geç saatlere kadar çalıştıramazlar. Belli bir yevmiyenin altında çalışmayız (Kürt işçiler, İstanbul).

Bu konuda göçmen işçilerin söyledikleri, Kürt işçilerin söyledikleriyle neredeyse birebir örtüşmektedir.

Şimdi çalıştığım yerde bir çavuş var, o aldı bizi işe. O önceden Kürt işçileri çalıştırıyormuş, birkaç kez Afgan işçileri de işe götürmüş. Sonra da Kürt işçileri işten çıkartıp, yalnızca Afgan işçileri çalıştırmaya başlamış. Şimdi çalıştığımız ekibin tamamı Afganistanlı işçiler. Kürt işçileri bizim gibi sömüremiyorlardı. Kürtleri işten atıp bizi almalarının asıl nedeni bu. Kürt işçiler çok yorulduklarında oturup dinleniyor, çalış deyince itiraz edebiliyor, para alamadıklarında ya da eksik aldıklarında buna karşı çıkıyorlar. Biz bunları yapamıyoruz. Korkup tepki gösteremiyoruz. Biz işyerindeki ilişkileri de bilmiyoruz, işi yapan asıl firma kim onu bile bilmiyoruz. Yalnızca bizi getirip çalıştıran çavuşu tanıyoruz. Bizi işe alan, işten çıkartan, paramızı veren çavuş, ondan başkasını tanımıyoruz. O da istediği gibi bizi sömürüyor (46, Af, İstanbul).

Geçici gündelik işlere götürüyorlar bizi, sürekli iş yok. Hamallık yapıyoruz. Bizi götürüp yapacağımız işi gösteriyorlar, iş bitince de yevmiyemizi veriyorlar. Genellikle yevmiyeyi işverenler belirliyor, ne verirlerse razı oluyoruz, pazarlık edemiyoruz. Çok iş yok, iş bulunca da ne verirse versinler çalışmak zorunda kalıyoruz. Bu yıl daha da arttı işsizlik, geçen yıl daha çok iş oluyordu. Kaçak olarak gelen göçmen işçilerin sayısı sürekli artıyor. Polis hiç bakmıyor bile. Kaçak göçmen işçiler arttıkça işsizlik de artıyor. Her türlü hamallık işini yapıyoruz. Harç karma, çimento, kum, tuğla, demir taşıma, aklına ne iş gelirse. Ekmek kazanmak şimdi çok zor,

⁴⁹ Aydınlık, 08 Ekim 1993.

inşaat işinden başka da iş yok. İnşaat işi bulmak diğerlerine göre daha kolay, hamallık yaptığımız için rahat iş buluyoruz. İşten anlamaya, usta olmaya da gerek yok. Çalıştığımız işler çok zor, gün boyu çalıştırıyorlar, dayanacak gücümüz kalmıyor. En fazla 40-50 YTL yevmiye alabiliyoruz ama o da çok nadir. 40-50 YTL verince çok daha ağır işler yaptırıyorlar. Çalışırken 1 saat kadar yemek arası veriyorlar, onun dışında sürekli çalışıyoruz. Çalışırken 3-5 kişilik grup halinde çalışıyoruz genelde. Türk işçiler daha çok yevmiye alıyor. Sesimizi çıkartamıyoruz, kendi alacağımız paraya bakıyoruz, kendi paramızı tamam alabilirsek yeter. Para vermediklerinde birşey yapamıyoruz. Türk işçilerin fazla para almasına ne diyelim (32, Af, İstanbul).

İNşaat işlerinde çalışmaya geldim, başka çarem de yok. Bir koşul öne sürecek durumda da değilim, mecbur ne iş ve ne ücret verilirse çalışırım, yapacak birşey yok (22, Af, İstanbul).

Bir inşaatta çalışıyorum şu anda. Bir müze tadilatı işi bu. Günde en az 10 saat çalışıyoruz. Başımızda bir usta var, onun bize verdiği hamallık işlerini yapıyoruz. Usta sabah gelip yapacağımız işi gösteriyor, gün boyu da başımızda bekliyor, sürekli bizi denetliyor. Gündelik yevmiye usulü çalışıyoruz. 20 YTL yevmiye olarak konuşmuştuk işverenle, toptan aylık olarak ödeme yapacaktı ve aylık 650 YTL alacaktık. 1 ayı geçti çalışmaya başlayalı ama henüz para alamadık. Az bir miktar avans aldık ama onu da yemek için harcadık. Türk işçiler de var çalıştığımız yerde, onlar bizim üç katımız fazla paraya çalışıyorlar. Para alıp alamayacağımız konusunda şüphe etmeye başladık, eğer alamazsak çok kötü. Kaçak olarak çalıştığımız için yapacak bir şey yok (45, G, İstanbul).

Diğer göçmenler arasında en düşük ücreti biz -Türkmen işçiler- alıyoruz. Bizi bunun için çalıştırıyorlar, buna mecburuz başka çaremiz yok. Türk işçiler paralarını alamadıklarında ya da eksik para aldıklarında patrona hesap soruyorlar. Fazla çalışınca mesai ücreti istiyorlar, patron vermezse çalışmıyorlar. Biz bunları yapamıyoruz, sürekli çalışıyoruz, paramız verilirse bile sesimizi çıkarmadan çalışıyoruz (44, T, İstanbul).

2.5.Kaçak göçmen işçilerin çalışma koşulları

2.5.1.İşlerin ve işçi-işveren ilişkisinin niteliği

Önceki başlık altında ayrıntılı olarak incelendiği gibi, inşaat sektöründe çalışan kaçak göçmen işçilerin neredeyse tamamı niteliksiz işlerde çalıştırılmaktadır. Bunlar hamallık başta olmak üzere en alttaki diğer niteliksiz işlerdir. Bu nedenle, işe alınan göçmen işçilerde herhangi bir nitelik aranmamaktadır. Nitelikli işler kesinlikle

göçmen işçilere verilmemektedir. Göçmen işçiler arasında inşaat işlerinde usta olanlar bulunmakta, ancak, bu işçiler de nitelsiz işlerde çalıştırılmaktadır.

Hamallık yapıyoruz, başka iş yok. Daha doğrusu başka işleri bize vermiyorlar. Hepimiz değil ama aramızda inşaat işlerinde usta olanlar var. Usta olarak çalıştırmıyorlar bizi. İnşaatteki her türlü hamallığı yapıyoruz, ne derlerse onu yapıyoruz (46, G, İstanbul).

Amele meydanına gelip, burada iş bekliyoruz. Genellikle gündelik inşaat işlerinde çalışıyoruz. Harç karma, tuğla, çimento, demir taşıma v.b. hamallık işleri. Hep böyle çalışıyoruz. Çoğumuzun geçim kaynağı inşaat işleri. İnşaat işlerinde iş bulmak kolay, hamallık işleri olduğu için gelip meydana beklemekten başka birşey yapmaya gerek yok (40, Af, İstanbul).

Bu işçilerle işverenler arasındaki iş ilişkisi, işgücü piyasalarını düzenleyen yasaların dışında kurulmaktadır. Çalışma koşulları, işveren tarafından sözlü olarak belirlenmektedir. Herhangi bir pazarlık gücüne sahip olmayan bu işçilerin, işverenin belirlediği koşulları kabul etmekten başka çareleri bulunmamaktadır. İşverenler, çoğunlukla, sözlü olarak taahhüt ettiği koşullara da uymamaktadır. Burada sözü edilen işveren kaçak göçmen işçileri çalıştıran usta ya da çavuşlardır. Kaçak göçmen işçiler genellikle kendilerini çalıştıran bu insanlarla muhatap olmakta, gerçek işverenlerin kim olduğunu hiç öğrenememektedirler.

Gündelik yevmiye usulü anlaştık işverenle, 25 YTL yevmiye ile çalışıyorum. Ancak parayı aylık olarak vereceğini söyledi ama henüz hiç para alamadım. İşverenle ücret ve diğer çalışma koşulları hakkında sözlü olarak konuşup anlaştık, bunun dışında bir güvencemiz yok. İşverenin vicdanına bağlı herşey (55, G, İstanbul).

Önceden daha kalabalıktık burada. Buradaki işin sonuna yaklaştık, işin sonu göründükçe işten çıkarmalar da artıyor. Çıkartmak istediklerini çıkartıyorlar, senin işin bitti git demeleri yetiyor, başka hiçbirşey yapmaları gerekmiyor. Hiçbir korumamız yok, paramızı tamam alabilirsek bundan iyisi yok (40, G, İstanbul).

Bizi götürüp yapacağımız işi gösteriyorlar, yevmiyeyi de onlar belirliyor. Genellikle bize verilen miktara razı oluyoruz, pazarlık yapamıyoruz. Zor ve yorucu işler yapıyoruz. Gündelik olarak işe gidiyoruz ve günlük belli bir miktar iş veriliyor, onu yapıyoruz. Günlük olarak verilen işi bitirebilmek için gece geç saatlere kadar çalışmamız gerekiyor (40, Af, İstanbul).

Yorucu bir iş ama yorucu olmayan iş, iş değildir. Bizimki biraz fazla yorucu. Türkiye’de çalışma koşulları çok ağır. Avrupa’da da çalıştım, orada da kötü koşullarda çalıştım ama yine de Türkiye’deki kadar kötü değil. Burada çok daha uzun süre çalıştırıyorlar, çok ağır işler yaptırıyorlar. Söz verdikleri parayı bile vermiyorlar. Çok kötü yerlerde yatıp kalkıyoruz. Çaresizlikten gelip çalışıyoruz. Çok ucuza, neredeyse karın tokluğuna çalışıyoruz. İşten atılmamak için ve yeniden iş bulabilmek için verilen işi aksatmadan düzenli olarak yapıyoruz, bu nedenle bizi çalıştırıyorlar yoksa hiç çalıştırmazlar (40, G, İstanbul).

2.5.2. Ücretler ve günlük çalışma süreleri

Kaçak göçmen işçilerin tamamı gündelik yevmiye ile çalıştırılmaktadır. Ancak, bu noktada bir yanılsama söz konusudur. Görünürde gündelik yevmiye ile çalışıyor olsalar da gerçekte parça-başı ücret sistemi ile çalıştırılmaktadırlar. Çünkü yapılacak işin miktarı önceden belirlenmekte ve yevmiyeye hak kazanmak için belirlenen günlük iş miktarının bitirilmesi gerekmektedir. Bu işler genellikle çok ağır olmakta ve gece geç saatlere kadar çalışmayı gerektirmektedir. Günlük yapılacak iş tek tek işçilere değil, ekiplere verilmektedir. Böylece her ekipteki işçilerin birbirlerini denetlemesi de sağlanmaktadır.

Marx, parça-başı üretimde emeğin niteliği ile yoğunluğunun bizzat ücret tarafından belirlendiğini, bu nedenle, işin ayrıca gözetlenmesinin büyük ölçüde gereksiz hale geldiğini belirlemektedir (2004: 527). Weber’e göre de, parça-başı ücret, işverenlerin işçilerden en yüksek verimi elde etmek ve işin yoğunluğunu artırmak için başvurduğu başlıca araçlardan biridir (1997: 52).

Marx’a göre, paça-başı sömürü düzeninin iki temel biçimi vardır:

(...) Bir yandan parça-başı ücret, kapitalist ile ücretli-emekçi arasına asalakların girmesini, “emeğin aracıyla kiralanmasını” kolaylaştırır. Bu araçların kazancı, tümüyle, kapitalistin ödediği emek-fiyatı ile bunların, bu fiyatın emekçiye ulaşmasına fiilen izin verdikleri kısmı arasındaki farktan ileri gelir (...) Öte yandan parça-başı ücret, kapitaliste bir işçibaşıyla - manüfaktürde grup başıyla, madenlerde kömürü çıkartanlarla, fabrikalarda makineyi fiilen çalıştıran işçiyle- bir sözleşme yapma olanağını sağlar; karşılaştırılan fiyat üzerinden, işçibaşı yardımcı emekçileri bulmayı ve ücretlerini ödemeyi üzerine alır. Emekçinin sermaye tarafından sömürülmesi, burada, emekçinin emekçi tarafından sömürülmesiyle uygulanır (Marx, 2004: 527).

Marx'ın belirlemeleri, kaçak göçmen işçilerin çalışma koşullarıyla neredeyse birebir örtüşmektedir. Marx'ın sözünü ettiği işçibaşılar, inşaat sektöründe kaçak göçmen işçileri çalıştıran usta ya da çavuşlara denk düşmektedir. Bu benzerlik, Marx'ın kapitalizmin doğal işleyişine ilişkin tespitlerini haklı çıkarmakta, zaman ve biçim değişirse de kapitalizmin doğal işleyiş yasalarının temelde aynı kaldığını ortaya koymaktadır.

Kaçak göçmen işçilere ödenen, daha doğrusu taahhüt edilen, ücretler göz önüne alındığında parça-başı sömürünün gerçek boyutları ortaya çıkmaktadır. İstanbul'da çalışan işçiler gündelik ortalama 20-30 YTL yevmiyeye çalıştıklarını söylemektedir. Gürcü ve Türkmen işçiler bu yevmiyenin kendi ülkelerindeki yaşam koşulları için son derece iyi olduğunu ifade etmektedir. Bu işçiler ilk işe başlarken en az 5-6 ay kesintisiz olarak çalışmak üzere işe alınmakta, ancak, en fazla 1,5-2 ay çalıştıktan sonra işten atılmaktadır. İşverenler, 1,5-2 ay arayla, sürekli olarak, kaçak göçmen işçileri işten çıkartıp yerine yenilerini almaktadır. Bu nedenle kaçak göçmen işçilerin çalıştığı işlerde işçi devri oranı çok yüksektir. İşverenler bunu iki nedenle yapmaktadır: İşçilerin uzun süre aynı yerde çalışıp olası dayanışma ilişkileri kurmasını engellemek ve taahhüt ettiğinden daha az ücret ödemek için. Görüşme yapılan işçiler, işverenlerin genellikle haftalık ödeme yapmayı taahhüt ettiğini, buna karşın, kendilerini işten çıkarıncaya kadar hiçbir ödeme yapmadığını belirtmektedirler. İşten çıkarıldıklarında da, kendilerine işe girerken söylenenden çok daha düşük ödeme yapılmaktadır. İşçiler, işten çıkardıklarında da hemen yeni bir iş bulamamakta, bu biraz zaman almaktadır. Bu işçilerin işverenlerden koparabildikleri para miktarı, işsiz geçen günler de hesaba katıldığında, çok daha düşmektedir. Bu insanlar neredeyse karın tokluğuna çalıştırılmaktadır. Afgan işçiler de gündelik 20-30 YTL yevmiye ile çalıştıklarını söylemektedir. Amele meydanında bekleyerek iş alan bu işçiler, düzenli olarak her gün işe götürülmemektedir. Bu nedenle, boşa geçen günler bu işçilerin yevmiyelerini de daha aşağı seviyelere çekmektedir. İşçilerin hepsi de, kandırılıp hiç para alamadıkları durumun da sık yaşadıkları bir sorun olduğundan şikayet etmektedir. Bu işçiler, kaçak konumda oldukları için böyle durumlarda hiçbirsey yapamamaktadır.

İş olduğunda her gün aralıksız çalışıyoruz. Gece saat 21:00-22:00'den önce işi bırakmıyoruz, bazen saat 01:00'e kadar çalışıyoruz. Yemek bile vermiyorlar. Çavuş sürekli başımızda

bekliyor. Öğlen arası 1 saat kadar yemek molası veriyoruz, onun dışında sürekli çalışıyoruz. Çalışırken herhangi bir koruyucu malzeme ya da giysi vermiyorlar, yalnızca eldiven veriyorlar. Ücretimiz düzenli ödenmiyor. Birkaç kez az bir miktar para aldık. Ara sıra küçük iş kazaları oluyor. Patronlar tanıdıkları özel yerlerde yaralananları tedavi ettiriyorlar (48, Af, İstanbul).

1 ay boyunca bir yerde çalıştım. 400 YTL olarak anlaşmıştık, 1 ay dolunca patron beni işten kovdu ve 200 YTL verdi, 15 günlük paramı vermedi. Sabah 05:00'den gece 24:00'e kadar çalışıyordum. Haftalık 100 YTL olarak anlaşmıştık. Sonra beni kovdu. Genellikle de böyle yapıyorlar. Kaçak göçmenlerin çalıştığı bütün işlerde genellikle böyle yapıyorlar, taktik hep aynı. Önce işe alıp sonra kovuyorlar ve parayı eksik veriyorlar. Çalışacak adam çok olduğu için yeni işçi bulma konusunda hiç sıkıntı çekmiyorlar (26, Af, İstanbul).

İnşaatta çalışmaya geldik, başka bildiğimiz iş yok. Burada inşaatta iş bulmak kolay. Günlük 50 YTL yevmiye diye anlaştık, bunun 10 YTL'sini de yatak ve yemek parası olarak keseceklerini söylediler. Yatak dediğim de ormanda bir çadır. Hergün çalışıyoruz, yevmiye usulü çalıştığımız için izin kullanmıyoruz. Daha hiç para alamadık. Biz çalışıyoruz ama patron ortalarda yok. Gece geç saatlere kadar çalışıyoruz. Saat 22:00-23:00'e kadar, bazen gece 01:00'e kadar bile çalıştığımız oluyor. Hergün bitmesi gereken belirli bir miktar iş veriyorlar ve yevmiye yazılması için işin bitmesi gerekiyor, bitmeyince yevmiye vermeyiz diyorlar. Günlük verdikleri iş gece geç saatlerde ancak bitiyor. Öğlen 1 saat kadar yemek arası veriyorlar hepsi bu, onun dışında hiç dinlenmemize izin vermiyorlar. Türklerin tek bildiği söz "haydi haydi, çabuk çabuk", başka söz yok. Hiç durmadan sürekli çalıştırıyorlar bizi (22, T, İstanbul).

İnşaat işlerinden başka iş yok. Geçici gündelik işlere götürüyorlar ve yevmiye ile çalıştırıyorlar. Yevmiyeyi alabilmek için verilen işi bitirmek gerekiyor. Genellikle bir gün için çok zor ve uzun süre çalışmayı gerektiren işler yapıyoruz. Örneğin en son gittiğim işte tabana beton atan bir ustaya yardım ettim 4.kata 15 torba çimento taşıdım, bu iş 2 saat sürdü. 25 torba da kum taşıdım, bu iş de 3 saat sürdü. Taşıma işi bittikten sonra da iş bitene kadar harç yapıp ustaya verdim. Toplamda 10 saat kadar çalıştım. Çalışırken 3-5 dakika dinleniyoruz o kadar. Bu iş için usta 35 YTL yevmiye verdi. Bu paraya hem borç ödeyip hem de geçinmek çok zor (39, Af, İstanbul).

Günlük yevmiye ile çalışıyoruz. Günlük yapmamız gereken işi verip gidiyorlar, başımızda beklemiyorlar. Yalnızca akşam ya da ertesi sabah gelip işi yapıp yapmadığımızı kontrol ediyorlar o kadar. Yevmiye günlük 30 YTL olarak anlaştık işe başlarken, günlük işi bitirdikten sonra gelip kontrol ediyorlar ve ona göre yevmiye yazıyorlar. Düzenli olarak para alamıyoruz. Ara sıra bir miktar para veriyorlar, kalanını sonra vereceğiz diye geçiştiriyorlar hep. Ücret dışında başka hiçbirsey vermiyorlar, yemek bile vermiyorlar. Sabah erken saatlerde başlıyoruz

çalışmaya, gece geç saatlere kadar çalışıyoruz. Yalnızca öğlen 1 saat kadar yemek arası veriyoruz, onun dışında sürekli çalışıyoruz (34, G, İstanbul).

1-2 ay çalıştırıp sonra işten kovuyorlar, hep böyle yapıyorlar. Söz verdikleri parayı da hep eksik veriyorlar, bazen de hiç vermiyorlar Benim ve kardeşimin 2500 YTL alacağımız var patrandan, alabilirsek buradan hemen ayrılıp başka iş arayacağız. Paramızı alamadığımız için şu anda çalışmıyoruz, verip vermeyeceği belli değil. Biz de çalışmıyoruz, para bekliyoruz. İlk çalışmaya başladığımızda pasaportlarımızı da aldı patron, pasaportları verdi ama parayı vermiyor, vermezse ne yaparız bilmiyoruz (17a, T, İstanbul).

Günlük 8-10 saatten aşağı çalışmıyoruz. 15-16 YTL gündelik yevmiye ile çalışıyorum. Henüz para vermediler. Bir miktar avans verdiler ama onu da yemek için falan harcadım. Yemek de vermiyorlar, aramızda para toplayıp malzeme alıyoruz ve kendimiz birşeyler yapıp yiyoruz (18, G, İstanbul).

Şu anda çalışmıyorum, geri dönmek istiyorum ama paramı alamadım. Paramı almak için bekliyorum. Türkiye'ye gelip gitme ve iş bulma konusunda sorun yaşamıyoruz ama iş para almaya gelince öyle değil (38, G, İstanbul).

Çok yorucu bir iş, kaldığımız yer de çok kötü ama asıl sorun para, paramı alabilirsem bunlara razıyım. Arada harçlık veriyorlar ama o da yeme-içmeye gidiyor. Daha hiç maaş vermediler. Verip vermeyecekleri de belli değil, şu anda çalışmıyorum, para vermezlerse boşa çalışmış olmak istemiyorum. Paramı alamazsam ne yaparım bilmiyorum, kaçak çalıştığımız için yapacak bir şey yok gibi. Konsolosluğa gidip derdimi anlatmayı düşünüyorum ama işe yarar mı bilmiyorum (32, G, İstanbul).

Günde en az 10-11 saat çalışıyoruz. 20 YTL yevmiyeye anlaştık, ama parayı aylık olarak vereceğini söyledi patron. 1 saat kadar yemek molası veriyoruz, birkaç kez de çok kısa molalar veriyoruz, bunun dışında sürekli çalışıyoruz. Çalışırken usta sürekli başımızda. 4 aydır burada çalışıyorum ama daha hiç maaş alamadım, arada harçlık veriyorlar ama onu da yemek falan için harcıyoruz (32b, T, İstanbul).

Çok zor durumdayız. Kaldığımız yer ve çalışma koşullarımız çok kötü, iş çok zor ama bunu bilerek geldik. Asıl amacımız para kazanmak onun için tahammül ediyoruz, yoksa çekilecek gibi değil. Ancak para konusunda şüphelenmeye başladım. Burada çalışan kaynakçı bir Türk arkadaş vardı, o da para alamıyordu. Para alamayınca o da çalışmayı bıraktı, 1 hafta hiç çalışmadı, sonra parasını alıp ayrıldı işten. Giderken bize “ben Türk olduğum halde paramı çok

zor aldım bunlardan, siz para falan alamazsınız” dedi. Paramızı alamamaktan korkuyoruz (34, T, İstanbul).

Iğdır’da görüşme yapılan Azeri işçiler, İstanbul’daki işçilerden daha az paraya çalışmakta, daha doğrusu çalışmak zorunda kalmaktadır. Bu işçiler en fazla 20 YTL, çok nadiren 25 YTL yevmiye alabildiklerini belirtmektedirler. Bu işçiler de, her gün iş olmadığını, bu nedenle 5 YTL yevmiyeye bile çalışmayı kabul etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedirler. Bazen, en azından yiyecek birşeyler alabilmek için, 2-3 YTL’ye bile çalıştıklarını söyleyenler bulunmaktadır. Azeri işçiler bu şekilde çalışmaktan başka seçeneklerinin olmadığını, bu nedenle, buna mecbur olduklarını ifade etmektedirler. Kandırılıp ücret alamamak bu işçilerin de sık yaşadıkları bir sorun.

Çok düşük ücretlere çalışıyoruz. Gündelik yevmiye ile çalışıyoruz. Ortalama 10-15 YTL yevmiyeye çalışıyoruz. 5 YTL yevmiyeye bile çalıştığımız oluyor. 25-30 YTL iyi para bizim için, bu paraya çalıştığımızda bunu iyi bir yevmiye aldık diye görüyoruz. Hep böyle geçici gündelik işlerde çalışıyoruz. 8-10 saatten aşağı çalışmıyoruz. Çok uzun süre çalışıyoruz ve çok ağır işler yapıyoruz. Karşılığında aldığımız para çok az, karın tokluğuna çalışıyoruz. Başka çaremiz yok, mecburiyetten bu koşullarda çalışmaya razı oluyoruz. Sürekli iş de bulamıyoruz. 3 gün çalışıp 2 gün boş geziyoruz. Bazen 1 hafta iş bulamadığımız oluyor. Aldığımız yevmiyeyi işsiz geçen günlere de böldüğümüzde karın tokluğuna ancak çalışmış oluyoruz. Bazen karın doyurmak bile mümkün olmuyor (40, Az, Iğdır).

Genellikle gündelik yevmiye ile çalışıyoruz. Günlük ortalama 15 YTL yevmiye ile çalışıyoruz. En fazla 25 YTL yevmiye alabiliyoruz, 5-10 YTL yevmiyeye bile çalışıyoruz. Günlük belli bir iş miktarı veriliyor ve yevmiye almak için verilen bu işi bitirmek gerekiyor. Bu işler de genellikle 8 saatten az zamanda bitmiyor, 14-16 saate kadar çalışıyoruz. Bazen yevmiyenin yanında yemek veren de oluyor ama çoğu vermiyor (46, Az, Iğdır).

Yaşadığımız bazı şeyleri anlatmak kolay değil bizim için. Bazen sabah 05:00’den akşam 22:00-24:00’e kadar çalıştırıp paramızı vermiyorlar. Açız, bu kadar çalışıp yorulduk, bari bir yemek verin diyoruz ama onu bile vermeyenler oluyor (40, Az, Iğdır).

Iğdır’da çalışan işçiler çok yoksul bir kesimi oluşturmakta ve yaşamlarını en düşük koşullarda sürdürmeye çalışmaktadırlar. Yine de, bu koşullarda da olsa Türkiye’ye gelip çalışmaları konusunda esnek davrandığı için Türk resmi

makamlarına minnet duymaktadırlar. Daha önce sözünü ettiğimiz gibi, bu işçiler yasal kalma süresi sonra erdiğinde çıkıp yeniden giriş yapmakta ve kaçak konuma düşmemeye çok özen göstermektedirler. Iğdır yaşadıkları yere çok yakın olduğu için gününbirlik gidip gelebilmektedirler. Bu işçiler bir anlamda sınırlararası enformel gündelikçilik yapmaktadır. Erder (2007: 65) de, Trakya sınırından giriş yapıp sınıra yakın yerlerde çalışanların olduğunu ve bunların genellikle en yoksul kesimden geldiklerine dikkat çekmektedir. Bir gün, Türkiye bize sırt çevirip de gelip çalışmamıza göz yuman esnek tavrından vazgeçerse diyor bu işçiler, “o zaman yaban hayvanlardan farkımız kalmaz.”

Kötü durumdayız ama bu da olmasa çok daha kötü durumda kalırız. Bazılarımızın geleceğe ilişkin planları var, onlar için bu bir geçiş süreci ama bunların sayısı çok az. Çoğumuz yarın ne olacağımızı bilmiyoruz, günlük yaşıyoruz. Bir sonraki gün ne iş bulup bulamayacağımız belli ne de karnımızın doyup doymayacağı. Para biriktirmek mümkün değil, karın tokluğuna çalışıyoruz, onu bile tam anlamıyla yapabildiğimiz söylenemez. Herşeye rağmen, biz bu koşullarda da çalışmaya razıyız. Çoğumuz için Türkiye’ye gelip çalışmak tek yaşam güvencesi, bu da olmasa yabani bir hayvandan farkımız kalmaz, o zaman ne yaparız hiç bilmiyoruz. Yalnızca iki şey istiyoruz. Birincisi 1 aydan daha fazla süreyle, en az 2 ay, gelmemize izin verilsin. İkincisi de bizi çalıştırıp paramızı vermeyenlerden paramızı almak için polis ve jandarma eskiden olduğu gibi bize yardım etsin (40, Az, Iğdır).

2.5.3.İşçi sağlığı ve iş güvenliği

Göçmen işçiler çok ağır ve tehlikeli işler yapmalarına karşın, bu işçilere çalışırken herhangi bir koruyucu malzeme ya da giysi verilmemektedir. İş kazası olduğunda, işverenler, kaza geçiren işçileri ya tanıdıkları sağlık kuruluşlarında, giderlerini göçmen işçilere vereceği ücretten kesmek üzere, tedavi ettirmekte ya da artık yaralı olan işçiyi işe yaramayacağı için işten atmaktadırlar.

1 yıl önce bir iş kazası yaptım ve parmağım koştum, işveren ilgilenmedi bile. Doktora gitmek için para bulamadım, bez sardım kopan yere kanamayı durdurmak için, parmağım yok şimdi. Bir arkadaşımızın da ayaklarına inşaatta çalışırken demir düştü ve arkadaşımız felç oldu, şimdi Nahçıvan’da köyde yatıyor. İşte bu koşullarda çalışıyoruz (47, Az, Iğdır).

Çalışırken herhangi bir koruyucu malzeme ya da giysi vermiyorlar. Bazen eldiven veriyorlar. Bir gün kaynak yaparken bir arkadaşımızın eline demir düştü. İşveren o arkadaşı alıp bir hastahaneye götürdü ama götürüp hastahane kapısından içeri atıp kaçmış. Hastahane polisi işçi arkadaşı yakaladı. Sınır-dışı edilecekti ama bir iş adamı bunu engelledi (34, Af, İstanbul).

Gün boyu yük taşıyoruz, 8-9 saatten az çalışmıyoruz. Çok ağır bir iş, öğlen arası 1 saat kadar yemek molası veriyorlar, onun dışında sürekli çalışıyoruz. Yemek bile vermiyor, kendimiz yiyecek birşeyler ayarlıyoruz. Çalışırken çavuş sürekli başımızda, oturmamak yasak, hiç durmadan çalışıyoruz. Eldiven dışında herhangi bir koruyucu malzeme vermiyorlar. Yol üzerinde çalıştığımız için, arabalar bizi farketmesin diye, yalnızca bir yelek var üzerimizde ama yeleğin asıl işlevi farklı. Onunla çalışıp çalışmadığımızı denetliyorlar. Yeleğin üzerinde parlayan bir şerit var, akşamları karanlıkta ve gündüz alt geçitte -orası da karanlık oluyor- çalışırken çavuş bu yelek sayesinde bizi denetliyor. Yeleğe bakarak hareket edip etmediğimizi gözlüyor. Bir de grubun yanına gelen giden olursa onu farketmeye yarıyor yelekler. Bir gün bir arkadaşın eline taş düştü, 60-70 kg ağırlığında bir taş, arkadaşın parmağı ezildi. Hemen işten kovdular. İşin yoğun olduğu zamanlarda tanıdıkları yerlerde tedavi ettiriyorlar. Şimdi iş yoğunluğu azaldı, işin sonuna yaklaşıyoruz. Bu nedenle böyle şeyler bahane oluyor onlar için, iş azaldıkça baskı ve denetim de artıyor. Olmadık bahaneler buluyorlar işten atmak için, aslında bahane işten atmak için değil de para vermemek ya da eksik vermek için (46, Af, İstanbul).

2.6.Kaçak göçmen işçilerin yaşama koşulları

Kaçak göçmen işçiler insan doğasına aykırı koşullarda yaşamlarını sürdürmektedir. İstanbul'da görüşme yapılan işçilerden bina inşaatında çalışanlar genellikle bu inşaatların bir köşesinde, yol yapım işlerinde çalışanlar yakındaki bir ormana kurdukları çadırda, amele meydanında bekleyenler de apartman bodrumlarının bir köşesinde kayıtdışı üretim yapan çok küçük deri atölyelerinde, deri parçalarının üzerinde barınmaktadır. Buralar banyo ve tuvalet gibi temel altyapı olanaklarından bile yoksundur.

Bir konfeksiyon atölyesinde 4-5 kişi birlikte kalıyoruz, deri işi yapan bir atölye. Yatak, banyo, mutfak yok. Yalnızca bir tuvaleti var. Yerde, deri parçalarının üzerinde yatıyoruz. Bitlenmemek için ben denize gidip yıkıyorum, diğer arkadaşlar tuvalette soğuk su ile yıkıyor. Yemeği de gidip parklarda oturup yiyoruz (34, Af, İstanbul).

Kaldığımız yerde 4-5 kişi birlikte kalıyoruz. Bir deri atölyesinde kalıyoruz, deri parçalarının üzerinde yatıyoruz. Kaldığımız yerde yalnızca bir tuvalet var, başka hiçbirşey yok. Soğuk suyla tuvalette banyo yapıyoruz. Mecburen kalıyoruz, başka çaremiz yok (32, Af, İstanbul).

Bu tür barınma yerlerini genellikle yerleşikliğe geçmiş göçmenler sağlıyorlar ve bunu yalnızca yeni gelenlere yardım olsun diye yapmıyorlar. Kaçak göçmen işçilerin böylesi yerlerde geceyi geçirmelerine, karşılığında hatırı sayılır bir kira bedeli alarak izin vermektedirler.

Bir konfeksiyon atölyesinde kalıyorum, kalmak için uygun bir yer değil ama başka çare de yok. Burada kalmak için aylık 100 YTL de kira veriyoruz kişi başı (26, Af, İstanbul).

Çalıştığımız yol inşaatı bir ormanın dibinde, o ormanda kalıyoruz. İşveren bir çadır uydurmuş ağaçların arasına, orada yatıp kalkıyoruz. 14 kişi bir çadırda yatıyoruz. İşveren yemek veriyor bize ama parasını biz veriyoruz. Ormandan bir yere çıkamıyoruz, yalnızca şantiyeye gitmek için çıkıyoruz, işi bırakınca geri ormana dönüyoruz, gelip hemen yatıyoruz. Çadırın yanında uyduruk bir de tuvalet var, banyoyu da orada yapıyoruz. 30 kişi aynı yeri kullanıyoruz. Çok sağlıksız koşullarda yaşıyoruz (22, T, İstanbul).

Çok kötü koşullarda yaşıyor ve çalışıyoruz. Burası görece en iyi yerlerden biri. Bir banyo ve bir de tuvaleti var. 30-40 kişi aynı banyo ve tuvaleti kullanıyor ama çoğu yerde bu olanak hiç yok. Bu nedenle, böyle bir yerde kaldığımız için kendimizi şanslı sayıyoruz. Buradan önce çalıştığımız yerde bu olanaklara biz de sahip değildik. Bir belediyeden çevre düzenleme işi alan bir taşeron adına çalışıyorduk. Hangi belediye olduğunu bilmiyoruz ama İstanbul'un birçok yerinde çalıştık. Kaldırımların ortasına çiçek dikiyorduk, parklara çim ekiyorduk, bu tür işler yapıyorduk. Bizi çalıştıran adam bir ormanda çadır kurdu. Bu çadırda kalıyorduk. Banyo tuvalet hiçbirşey yoktu. Orada hepimiz bitlendik, 20-30 kişi aynı çadırda kalıyorduk (17b, T, İstanbul).

Bir müze tadilatı işinde çalışıyorum, müzede birkaç farklı ekip var herkes kendi işini yapıyor. Bizim ekipte 5 Gürcü arkadaş birlikte çalışıyoruz. Müzenin bir köşesinde yatıp kalkıyoruz. 25 kişi aynı yerde kalıyoruz. Uyduruk bir tuvalet var başka bir şey yok, tuvalette banyo yapıyoruz (45, G, İstanbul).

İğdır'da görüşme yapılan işçiler de, tek göz, derme çatma yerlerde, 10-20 kişilik gruplar halinde, insanlık dışı koşullarda barınmaktadırlar. Bu işçilerin

barındığı yerler de genellikle banyo, tuvalet gibi alt yapıdan yoksundur. Bu işçiler inanılmaz yaşam stratejileri geliştirmektedir.

Iğdır'da hamama gidip banyo yapmanın maliyeti 7 YTL, Nahçıvan'a gidip gelmenin maliyeti ise 5 YTL, aradaki 2 YTL'lik fark bizim için çok önemli. Giderken bedavaya gidebiliyoruz, yalnızca sınırdan geçerken 1,5-2 YTL toprakbastı parası veriyoruz. Geri gelirken 3 YTL yol parası veriyoruz. Bu nedenle, 7 YTL verip burada banyo yaptıktan sonra, 5 YL verip Nahçıvan'a gidip banyo yapıp geri geliyoruz, bu şekilde ailemizi de görmüş oluyoruz (40, Az, Iğdır).

Burada bir evde kalıyoruz, ev dediğimiz tek göz bir yer, 5 kişi aynı yerde kalıyoruz. Ev sahibi "siz de Türksünüz ben de Türküm, babamın hayrına kalın" diyor, kira almıyor bizden. Zaten ev demek de çok doğru değil, bir insanın yaşaması için uygun bir yer değil ama ne yapalım başka çare yok, idare ediyoruz. Orada yalnızca yatıyoruz. Diğer birçok gereksinimimizi Nahçıvan'dan karşılıyoruz. Yakın olduğu için rahatça gidip gelebiliyoruz. Bazı şeyleri burada yapmamız mümkün de değil zaten. Örneğin hastalandığımızda doktora gitmek için mecburen Nahçıvan'a gidiyoruz, burada herhangi bir sağlık güvencemiz yok (42, Az, Iğdır).

2.7. Emek sürecinde etnik kamplaşma

İnşaat sektöründe işe alınan kaçak göçmen işçilerin bir yedek işgücü olarak kapitalist birikim açısından yerine getirdiği en temel işlevlerden birine 3.2.4 no.lu başlık -"Kaçak göçmen emeğine olan talebin niteliği"- altında yer verildi. Bu işgücü kaynağının ikinci bir temel işlevinden söz edilebilir: Bu yedek işgücü aracılığıyla emek sürecinin etnik kamplara bölünmesi. Şimdi de söz konusu kamplaşmaya ve işverenlerin bundan sağladığı çıkarlara yakından bakmaya çalışalım.

Kaçak göçmen işçilerin çalıştığı işlerde emek sürecinin etnik kamplara ayrıldığı gözlenmektedir. Etnik kamplaşma ilk olarak işe alma sürecinde ortaya çıkmaktadır. Kaçak göçmen işçilerin çalıştığı işlerde çalışmak isteyen yerli işçiler olmasına rağmen, işverenler bu işçileri işe almamaktadır. İşverenler bu işçileri Kürt oldukları için işe almamaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, Kürt işverenler de Kürt işçileri işe almaktadır. İşverenlerin bu tercihleri emek sürecinde etnik kamplaşmaya yol açmaktadır.

Buradaki inşaat firmalarının sahipleri çoğunlukla Kürt, onlar sürekli ve iyi işlere genellikle kendi adamlarını götürüyorlar. Bize de ancak gündelik hamallık işleri kalıyor (46, Az, Iğdır).

Kaçak göçmen işçilerin işe alındığı işlerde, yalnızca kaçak göçmen işçi olmak bu işlere kabul edilmek için yeterli değildir. Örneğin, Yaghmaian (2003: 146), Afrikalı göçmenlerin çalışmak istemelerine rağmen Türkiye’de Afrikalılara iş verilmemesinden yakındıklarını aktarmaktadır. Türkiye’de Asya, Afrika ve Doğu Avrupa’nın birçok farklı ülkesinden göçmen bulunmasına karşın inşaat işlerinde çoğunlukla Türkmenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Afganistan’dan gelen göçmen işçiler çalıştırılmaktadır. Gürcistan hariç diğer üç ülkeden gelen göçmen işçilerin ortak özelliği, etnik köken olarak Türk olmalarıdır. Bu ülkelerden gelen göçmen işçiler kendilerini Müslüman-Türk olarak tanımlamaktadır. Afganistan’dan gelen işçiler de kendilerini Özbek Türkü olarak tanımlamaktadır. Göçmen işçiler bu kimliklerini sürekli ön planda tutarak yerli halkla din ve ırk kardeşi olduklarına vurgu yapmaktadırlar. Gürcistanlı işçiler ise Türk olmamakla birlikte, özellikle Türkiye’nin Karadeniz bölgesinde yaşayan yerli halkla kökleri çok eskilere dayanan dostluk ve akrabalık ilişkilerinin olduğuna vurgu yapılarak işe alınmaktadır.

Bu seçim sürecinin ardından işe alınan kaçak göçmen işçiler kendi aralarında da gruplara ayrılmaktadır. İşverenler göçmen işçileri işe alırken Gürcü işçileri eski dost, diğerlerini ise Müslüman-Türk oldukları için işe aldıklarını söyleyerek işçilerde bir bağlılık ve minnet duygusu oluşturmaktadır. Bu yeterli bir önlem olarak görülmemektedir. Göçmen işçiler 5-10 kişilik ekipler -duvarcılar, boyacılar, kalıpcılar, tesisatçılar v.b.- halinde çalıştırılmaktadır. Her ekibin başında mutlaka yerli bir usta ya da çavuş bulunmaktadır. Göçmen işçiler usta ya da çavuşun emrinde çalışmakta ve yalnızca niteliksiz işleri yapmaktadır. Ekipler etnik olarak homojen gruplardan oluşturulmaktadır. Aynı ülkeden gelen işçiler aynı ekipte çalıştırılmakta ve mümkün olduğunca farklı ülkelerden gelen işçilerin aynı ekipte yer almasına izin verilmemektedir. Aynı inşaatta, aynı ülkeden gelen işçilerden oluşan iki ayrı ekip olmadığı da gözlenmektedir. Bazen ‘dil’ sorunu da ekiplerin kurulmasında belirleyici bir etken olmaktadır. Hiç Türkçe bilmeyenler -genellikle Gürcüler-, çalışma sırasında, işin nasıl yapılacağı konusunda, başlarında duran usta ya da çavuş ile çok fazla diyalog kurmayı gerektirmeyen işlerde çalıştırılmaktadır. Bu tür işlerde, yalnızca işe başlarken yapılacak işi kabaca tarif edilmektedir.

İşverenler gelip meydana istediği kişileri seçip götürüyor. Genellikle Afgan işçilerle birlikte çalışıyoruz, bu işverenlerin tercihi, bizi Türk işçilerle ya da diğer göçmen işçilerle birlikte çalıştırmıyorlar. (40, Af, İstanbul).

Bizi işe götürenler genellikle başka işçi götürmüyor, yani örneğin 5 kişi götürecekse 5'ini de Afgan işçilerden götürüyor (32, Af, İstanbul).

Etnik kamplaşma işçilerin barındıkları yerlerde de aynen görülmektedir. Böylece, işçiler hem işyerinde hem de barındıkları yerde birbirlerinden izole edilerek, olası bir dayanışma ya da ortak tepkinin önü alınmaktadır. Etnik kamplaşma sınıf içi dayanışmayı engellemekle kalmamakta, sınıf içi gerilime ve çatışmaya da yol açmaktadır. Kızgınlık ve öfke, Marx'ın ifadesiyle, emekçinin emekçi tarafından sömürüldüğü bu ilişkide zaman zaman sömüren emekçilere yönelse de, asıl çatışma sömürülen işçiler arasındadır. Bu gerilim ve çatışma yerli Kürt işçilerle kaçak göçmen işçiler arasında çok belirgindir.

Çalıştığımız yerde başka göçmen işçiler de var, Türk ve Kürtler de var. Başımızda bir çavuş var, sürekli tepemizde. O bize Türk ve Kürt işçilerden farklı davranıyor. Bizi çok çalıştırıyor, en zor işleri bize yaptırıyor. Akşam da onları erken gönderip bizi geç saatlere kadar çalıştırıyor. Burada yabancıyız, onun için bir şey diyemiyoruz, kendi ülkemde olsa o çavuşu öldürürüm (22, T, İstanbul).

Meydanda bekleyen Kürt işçiler de var, onlardan korkuyoruz, onların yanında beklemiyoruz. Biz onlardan daha düşük ücretlere çalışıyoruz, onlar bizden çok yevmiye istiyor. Bunun için bize kızıyorlar (32, Af, İstanbul).

Amele meydanında bekleyen Kürt kökenli işçilerle aramızda sürtüşmeler oluyor, ucuza çalıştığımız için bize kızıyorlar. Onlardan korkuyoruz. Bize sataştıklarında korkup kaçıyoruz, karşılık veremiyoruz (34, Af, İstanbul).

Kürt işçiler inşaat işlerinde çalışmamıza kızıyorlar, onlardan korkuyoruz (45, G, İstanbul).

Yerli işçilerle sürtüşmeler olmaya başladı. Onlar da işsiz kaldıkça bize tepki göstermeye başladılar. Küçük sürtüşmeler yaşamaya başladık. Bu olaylar son birkaç yıldır yaşanmaya başladı (57, Az, İğdır).

Son zamanlarda Kürt işçilerle sorun yaşamaya başladık, bize tepki gösteriyorlar, gelip işimizi elimizden aldınız diyorlar. Sürekli sürtüşmeler oluyor aramızda (40, Az, Iğdır).

Yerli halkla din ve etnik köken olarak bir olduklarını vurgulayan göçmen işçiler, yerli Kürt işçileri öteki olarak tanımlamaktadırlar. Özellikle son zamanlarda, işsizliğin artmasına bağlı olarak, Kürt işçilerin kendilerini tehdit edip dövmeye başladığını söylemektedirler. Azeri işçiler, Kürt olmayan yerli halk tarafından, özellikle de polis tarafından, Kürt işçilere karşı korunduklarını söylemektedirler. Kaçak göçmen işçiler, Yerli Kürt işçilerle aralarında olan çatışmayı artan işsizliğe bağlarken, yerli işçiler bunu bir çatışma olarak algılamamaktadır. Çünkü kaçak göçmen işçileri onlarla çatışacak ya da iş konusunda rekabete girecek güçte görmemektedirler.

Göçmen işçilere tepkiliyiz ama aramızda bir rekabet yok, yani onlar bizimle rekabet edemezler, onlara kolay kolay bizim çalıştığımız yerlerde iş verdirmiyoruz. Burası bizim ülkemiz ve biz kendi ülkemizde çalışıyoruz. Göçmen işçiler burada bizimle nasıl rekabet edebilir ki (Kürt kökenli Türk işçi, İstanbul).

Göçmen işçilerin kendi aralarında da zaman zaman küçük çaplı çekişmeler ve rekabetçi tavırlar gözlenmektedir. Örneğin, Azeri işçiler Iğdır'a gelip amele meydanında bekleyerek çalışmaktadır. Bu işçiler 2-3 ayrı yerde beklemektedirler. Genellikle aynı yerden gelenler ve aralarında akrabalık ya da hemşehrilik bağları olan işçiler aynı yerde iş beklemektedir. Amele meydanında bekleme yerleri konusunda işçiler arasında bir rekabet bulunmaktadır. Şehrin görece daha merkezi yerinde bekleyen işçiler diğerlerinin burada beklemesine izin vermemektedir.

Sürekli iş bulamıyoruz, sürekli işlerde yerliler çalışıyor, bizi çalıştırmıyorlar. Bu meydanda bekleyen herkes aynı köylüüz, diğer tarafa bizi bırakmıyorlar. Orada bekleyenler de Nahçıvanlı ama onlar bizimle aynı köyden değil. Onların da çoğu aynı bölgeden, onlar bizden daha önce gelmişler buraya ve bizden daha kalabalıklar (27, Az, Iğdır).

Etnik kamplaşmanın asıl nedeni işverenlerin işgücü maliyetlerini düşürme ve artı-değer oranını artırma çabalarıdır. Kung ve Wang (2006) da, Malezya ve Vietnam'da Tayvanlı işverenlere ait fabrikalardaki etnik ilişkiler üzerine yaptıkları araştırmada, işverenlerin etnik ilişkilere bazı durumlarda emek kıtlığı çektiği için,

bazı durumlarda da işçileri işyerinde daha fazla tutup çalıştırabilmek için başvurduğunu, ancak, temel amacın emek sürecini kontrol altına alarak sermaye birikimi sağlamak olduğunu bize göstermektedir. Kung ve Wang'ın görüşme yaptığı bir işveren; yerli işçilerle konuşurken ya da onları çalışmaya ikna etmeye çalışırken kelimelerini çok dikkatli seçtiğini, buna karşın, göçmen işçileri rahatlıkla çalışmaya zorlayabildiğini ve bu işçileri -hastalandıklarında bile izin istemelerine fırsat vermeden- yıl boyunca sabah erken saatlerden gece geç saatlere kadar çalıştırabildiğini ifade etmektedir. Bir başka işveren de; göçmen işçileri, başka hiçbirşeye gerek kalmadan yalnızca sınırdışı edilmelerini sağlamakla tehdit ederek, istediği koşullarda çalışmaya zorlayabildiğini söylemektedir (2006: 589).

En önemlisi, göçmen işgücü istihdamı sınıf bilincini parçalayıcı ve sınıf içi çatışmaya yol açıcı (Balibar, 2007: 31; Moody, 1997: 155) bir etken olarak yine işbaşındadır. Etnik ilişkiler bu bakımdan sömürü ilişkilerini gizleyen bir perde olarak kullanılmakta ve işçilerin bu sömürüye karşı olası tepkilerinin önünü alarak, onların bilinçlerini bulandırmaktadır.

Sonuç

Yabancı işgücü kullanımı -köle ya da göçmen olarak- kapitalist dünya sisteminin temel eğilimlerinden biri olmuştur. Tarihsel gelişim sürecinde, yabancı işgücü kullanımı ilk dönemlerde çoğunlukla zorunlu göçlere dayanıyorken, sonraki dönemlerde uluslararası emek göçlerine dayanmaktadır (Sassen-Koob, 1983: 175). Görünen o ki, yabancı işgücü kullanımı, küreselleşme olarak adlandırılan süreçte de kaçak göçmen işgücüne dayanmaktadır.

Kaçak göçmen işgücü, kapitalist birikim açısından, özellikle emek-yoğun, niteliksiz işlerin yapıldığı sektörlerde yedek işgücü olarak devreye sokulmaktadır. Bu yedek ordu Batılı ülkelerde genellikle emek kıtlığı çekilen alanlarda kullanılmaktadır. Batılı ülkelerde devletlerin kaçak göçlere karşı uyguladıkları sınır politikaları ve ülke içi politikalar, kaçak göçmen işgücüne olan talebin karşılanmasına, dolaylı yoldan da olsa, destek olmaktadır. Devlete işgücü piyasalarından el çektirilmesi, bu alanın başıboş kalmasına yol açarak kaçak göçmen işçi istihdamına olanak tanımaktadır.

Uluslararası düzensiz göçlerin yolu, 1980'den sonra, Türkiye'den de geçmeye başlamıştır. Batılı ülkelere gitmek için gelenler, sığınmacılar, yerleşmek için gelenler, çalışmak için gelenler ve insan ticareti mağdurları gibi farklı nitelikte göçmen grupların Türkiye'ye geldiği görülmektedir. Türkiye, başlangıçta bu göçlere karşı, bu konudaki deneyimsizliğinin de etkisiyle, son derece esnek bir tutum takınmıştır. Ancak, Türkiye'ye yönelik uluslararası göçlerin artarak devam etmesiyle esnek tutumdan vazgeçilmeye başlanmıştır. Bu konuda şimdiki duruma genel bir bakışla, Türkiye AB'nin istekleri ve ulusal öncelikler arasında sıkışmış görünse de, ulusal önceliklerin ön planda tutulduğu ve bu konuda kolay kolay taviz verilmediği görülmektedir.

Türkiye'ye gelen farklı göçmen kategorileri içerisinde, bu çalışmanın ilgi odağı göçmen işçilik olgusudur. Türkiye'ye 1990'ların başından itibaren işgücü göçleri gelmeye ve bu dönemden sonra kaçak göçmen işgücü istihdamı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunun nedenini 1980'den itibaren uygulamaya konulan dışa açık ekonomi politikalarında aramak gerekmektedir. Bu politikalar enformel ekonominin yaygınlaşmasına yol açmış ve bu durum, kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye gelişine

yol açan bir çekim alanı yaratmıştır. Enformelleşmenin yaygınlaşması tek başına bu durumu açıklayamamaktadır. Kaçak göçmen işçilerin Türkiye'ye gelip çalışmaya başladığı dönem, Türkiye'de, 1980'den başlayarak baskı altına alınan ücretlerde, 1989-1993 arası yıllarda görülen tarihi artış dönemiyle kesişmektedir. Bu kesişme, kaçak göçmen işçilerin, yerli işçi ücretlerinin artması karşısında, yedek işgücü olarak devreye sokulduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, kaçak göçmen işçilerin en fazla çalıştırıldığı sektörlerden biri olan inşaat sektöründe yapılan saha araştırmasından elde edilen verilerin de yardımıyla, kaçak göçmen işçilik olgusuna yakından bakmaktadır. Bu anlamda özgün ve konuya ilişkin ilk çalışma niteliğindedir. Saha araştırması İstanbul, Edirne, Iğdır ve Van illerine gidilerek gerçekleştirilmiştir. Saha araştırması kapsamında inşaat sektöründe çalışan, 25'i İstanbul'da ve 10'u da Iğdır'da olmak üzere, toplam 35 kaçak göçmen işçi ile yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan işçiler Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan ve Afganistan'dan gelmiştir.

Şimdi, bütün araştırma boyunca toplanan bilgi ve belgelere dayanılarak "Giriş" bölümünde ortaya konulan soru setine ilişkin değerlendirmelere geçebiliriz.

Öncelikle kaçak göçmen işçilerle bunları çalıştıran işverenler arasındaki iş ilişkisinin niteliğine bakıldığında, bunun hukuksal zeminden yoksun olduğu görülmektedir. İş ilişkisinin hukuksal temelinin olmaması göçmen işçileri işverene bağımlı kılmaktadır. Kaçak konumdaki göçmen işçilerin istihdamında, taraflar arasında herhangi bir pazarlık söz konusu olmamakta ve işveren diktasına dayalı bir iş ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu durum, göçmen işçileri, hiçbir korumaya sahip olmadan çalışmaya boyun eğdirmektedir. İnşaat sektörünün özgül koşulları göz önüne alındığında, göçmen işçilerin bu sektörde çok ağır koşullarda çalıştırıldığı görülmektedir. Kaçak göçmen işçiler, emek-yoğun niteliksiz işlerde çalıştırılmaktadır. Bu işlerde taşeronlaşma ilişkileri çok yaygındır ve göçmen işçiler taşeronlar tarafından çalıştırılmaktadır. Taşeron ilişkiler kullanılarak, yapılacak olan iş ilk ihale edildiği aşamadan başlayarak defalarca el değiştirmektedir. Böylece, ekonomik faaliyet kayıtdışına çıkartılmakta, daha da önemlisi olası denetimler olanaksız hale getirilmektedir. Yeni-liberal politikaların hayata geçirilmesi sürecinde, işgücü piyasalarını topyekün esnekleştirme çabaları, inşaat sektöründe zaten son derece kırılgan olan çalışma ilişkilerini işçiler aleyhine daha da kötüleştirmektedir.

Kaçak göçmen işçilerin işe alınması ve işten çıkarılması işverenler tarafından tamamen keyfi olarak belirlenmektedir. Bu durum karşısında, Sanayi Devrimi sonrası işçi ve işveren arasındaki pazarlığa dayalı bireysel iş ilişkilerinden işçi sendikaları ile işveren ya da işveren sendikaları arasındaki pazarlığa dayalı toplu iş ilişkilerine evrimleşen çalışma ilişkilerinin, gerisin geriye kapitalizmin erken dönemlerinde görülen karanlık koşullardan daha da kötü bir duruma doğru devrildiği rahatlıkla söylenebilir. Banyo ve tuvalet gibi temel altyapıdan yoksun bazen bir barakada, bazen inşaatın bir köşesinde, bazen de ormanda bir ağacın gölgesinde insan onurunu zedeleyen koşullarda barınmak zorunda kalan bu insanlar herhangi bir iş hayvanına indirgenmiş durumdadır. Bu insanların durumu, en iyimser bir yaklaşımla, köleciliğin yeni bir biçimi olarak yorumlanabilir.

Kaçak göçmen işçi istihdamına göç kuramları açısından bakıldığında, inşaat sektöründe kaçak göçmen işçi istihdamı tam anlamıyla yedek işgücü kuramının savlarıyla örtüşmektedir. İnşaat sektöründe, bir yedek işgücü kaynağı olarak devreye sokulan kaçak göçmen işgücünün iki temel işlev yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Birincisi, kaçak göçmen işçilerin yerli işçilere tercihen işe alınarak işgücü maliyetlerinin düşürülmesi. Kaçak göçmen işçi çalıştıranlar, bu işçileri yerli işçilere kıyasla daha düşük ücrete çalıştırarak işgücü maliyetlerini kısmaktadır. Kaçak göçmen işçiler, gerektiğinde zor kullanılıp, gün içerisinde çok uzun saatler boyunca çalıştırılarak mutlak artı-değer oranı artırılabilir. İşsiz olarak etrafta dolaşan da çok sayıda kaçak göçmen işçi olduğu için, bunlar da işe alınanlar üzerinde baskı yaratmaktadır. Böylece yedeğin de yedeği yaratılmaktadır. İşe alınan kaçak göçmen işçiler 1-2 ay süreyle çalıştırılıp işten atılmakta ve yerleri hemen yenileriyle doldurulmaktadır. İşverenler, gün içerisinde çok uzun saatler boyunca çalıştırıp, çok ağır işler yaptırdığı bu işçilere çoğunlukla vermeyi taahhüt ettiği ücreti eksik ödemekte, bazen de hiç ödememektedir. Böylece, kaçak göçmen işçi çalıştıran işverenler, emek maliyetlerini, düşürmenin de ötesinde, neredeyse sıfır noktasına doğru zorlamaktadır.

Kaçak göçmen işçilerin kapitalist birikim açısından yerine getirdiği ikinci işlev ise, bu işçiler işe alınarak emek sürecinin etnik kamplara bölünmesidir. Kaçak göçmen işçi istihdam edilerek, emek süreci hem yerli ve göçmen işçiler arasında hem de göçmen işçilerin kendi arasında etnik kamplara bölünmektedir. Bu durum,

özellikle, yerli işçilerle göçmen işçiler arasında sürtüşmelere yol açmaktadır. Etnik gerilimler, aslında, işgücünün, yerli ya da göçmen bütün kesimlerinin maruz kaldığı sömürü ilişkilerini perdeleyen bir yanılsamadır. Etnik kamplaşmanın sermayeye sağladığı en büyük çıkar, emekçi sınıfın bu şekilde kendi içinde bölünerek kontrol altına alınmasıdır.

Kaçak göçmen işçi istihdamında sosyal ağların da etkili olduğu vurgulanmalıdır. Göçmen işçiler, bu tür ağları kullanarak iş ve kalacak yer bulmaktadır. Sosyal ağlar etnik ilişkiler üzerinden kurulmaktadır. Fakat bu noktada belirleyici olan, en başta devletin göçmenlerin gelişine ilişkin politikalarıdır. Sosyal ağları kullananlar, devletin ülkeye girişlerine esneklik tanıdığı gruplardır. Saha araştırması kapsamında görüşme yapılan Türkmenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan gelen işçiler, en çok da Türkmen işçiler iş bulmak için bu ağlara başvurmaktadır. Ancak, bu işçiler, Türkiye'nin kendi ülkelerine uyguladığı esnek vize politikasından yararlanarak Türkiye'ye gelebilmektedir. Bu nedenle söz konusu esnekliğin olmadığı bir ortamda, bu işçilerin sosyal ağları kullanarak Türkiye'ye rahatça gelebilmeleri ve burada iş bulabilmeleri çok da olanaklı görünmemektedir.

Devletin göç politikalarından sonra, sosyal ağların işleyişine işverenlerin tercihleri yön vermektedir. Çünkü iş arayan işçiler, işverenlerin yeni işçi bulmasını istediği işçiler aracılığıyla iş bulmaktadır. Aracılık eden göçmen işçiler, bunun karşılığında komisyon almaktadır. Komisyonu işverenden değil, işe alınmasına aracılık ettikleri işçilerden almaktadırlar. Afganistan'dan gelen işçiler ise yalnızca iş bulmak için değil, kalacak yer bulmak için de sosyal ağları kullanmaktadır. Hatta bu işçilerden Türk vatandaşlığına geçmiş olanlar vardır ve onlar sosyal ağlar aracılığıyla vatandaşlığa geçmiş olduklarını söylemektedir. Türkmenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan gelen işçiler bir süre çalıştıktan sonra ülkelerine dönmek istediklerini, buna karşın Afganistan'dan gelen işçiler Türkiye'ye yerleşmek için geldiklerini ifade etmektedir. Afganistan'dan gelen işçiler, daha önceden gelip vatandaşlığa geçmiş olanlardan bu konuda yardım almaktadır. Bu işçiler de bunun karşılığında para ödemektedir. Dolayısıyla sosyal ağlar, kaçak göçmen işçilerin sahip olduğu bir sosyal sermaye türü olarak değil, onları tuzağa düşüren bir sömürü aracı olarak işlev görmektedir. Vurgulanması gereken diğer bir nokta da, işverenlerin genellikle belirli etnik kökenden olanları işe almayı tercih etmesidir. Bu noktada,

sosyal ağlar işverenlerin işe almak istemediği bazı etnik grupların iş bulup çalışmasını engelleyici bir rol oynamaktadır.

Kaçak göçmen işçi istihdamı konusunda son olarak devletin rolünü irdeleyelim. Daha önce de belirtildiği gibi, devletin rolü, birincisi kaçak göçmen işçilerin sınırlardan geçişine ve ikincisi de işgücü piyasasını düzenlemeye ilişkin olmak üzere, iki boyutludur. Türkmenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan gelen göçmen işçiler, Türkiye'nin, turizmi teşvik adı altında, bu ülkelere yönelik esnek vize uygulamasından yararlanarak turist konumunda gelip çalışmaktadır. Devletin bu işçilerin gelişine göz yummasının perde arkasında, işverenlerin yedek işgücü kaynağı gereksinimini karşılamanın ötesinde beklentiler yatmaktadır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, bu işçilerin geldikleri ülkelerle büyük çaplı ticari ve ekonomik ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Bu noktada, ulusal öncelik, özellikle Türkiye'ye yönelik kaçak işgücü göçlerine kaynaklık eden Türk Cumhuriyetlerle ekonomik ve sosyal ilişkileri iyi tutmaktır. Kaçak göçmen işçilerin gelişi bu uğurda göz yumulan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Afganistan'dan gelen işçiler ise diğer işçilerin yararlandığı esnekliğe sahip değildir. Bu işçiler, insan kaçakçılarının para ödeyerek yasadışı yollardan Türkiye'ye giriş yapmaktadır. Bu işçiler, Türkiye'ye gelmek ve burada kalma konusunda devletin esnek tutumu nedeniyle çok fazla sorun yaşamamaktadır.

Devletin kaçak göçmen işçilerin gelişine yönelik esnek tavrının, bu işçilerin kayıtdışı olarak çalışması konusunda da sürdüğü görülmektedir. Devlet kaçak göçmen işçilerin çalışmasını yasaklasa da, bu konudaki yasanın çok iyi uygulandığı söylenemez. Bu durum, devletin, yalnızca kaçak göçmen işçi istihdamına değil, bir bütün olarak çalışma ilişkileri alanına yönelik tutumunun değişmesinin bir sonucudur. Yeni-liberal yeniden yapılanma sürecinde, devletin çalışma ilişkileri alanına karışımının en aza indirilmesi, kayıtdışılaşmaya yol açmaktadır. Kayıtdışılaşma kaçak göçmen işçileri de bünyesine katarak yaygınlaşmaktadır. Çalışmaları yasaklanan, buna karşın hiçbir yasal korumaya sahip olmayan kaçak göçmen işçiler her türlü sömürüye açık bulunmaktadır.

Dünyaya geldikleri coğrafyada maddi yaşama olanaklarına erişme fırsatı bulamayan kaçak göçmen işçiler, son çare olarak, göç yollarına koyulmaktadır. Başka bir ülkeye göç etmelerinin ya da orada çalışmalarının veya da her ikisinin

birden yasadışı ilan edilmesiyle de, kaçak göçmen işçiler, kendilerine sunulan daha doğrusu dayatılan her koşulda çalışarak yaşamlarını sürdürmekten başka bir seçeneğe sahip değildir.

Son olarak ne yapılması gerektiği konusunda da birkaç söz söylemek gerekirse iki temel şey söylenebilir:

Birincisi; Türkiye 1980'lerden itibaren uluslararası göç almaya başlamış ve buna hazırlıksız yakalanmıştır. Bu durum farklı göçmen grupların rahatlıkla Türkiye'ye gelebilmesine olanak tanımıştır. Türkiye bu konuda hatırı sayılır bir deneyim kazanmış olsa da, genel olarak uluslararası göçlerin gelişini kolaylaştıran esnek bir tavır sürmektedir. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, birlikten kopan başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere bazı ülkelerden milyonlarca kişi turist konumunda iş bulup çalışmak için Türkiye'ye gelmektedir. Türkiye'nin bu işçilerin geldiği ülkelerle geliştirmeye çalıştığı ekonomik ve sosyal ilişkiler çerçevesinde, sözde turistlerin gelişine dolaylı yoldan göz yumulmaktadır. Diğer taraftan, göçmen işçilerin çalışmasını yasaklayıcı düzenlemeler yapılmaktadır. Bu durum, bu işçilerin enformel ekonomideki sömürü ağlarına yakalanmasına yol açmaktadır. Devletin birbiriyle çelişen bu tür uygulamaları sorunun ana kaynağıdır ve olası çözüm çabalarının ilk müdahale noktası da burası olmalıdır.

İkinci olarak da, özellikle de birinci konunun revizyonist bir çözüm önerisi olarak kalmaması için, işçi sendikalarına bir çağrıda bulunmak gerekmektedir. İşçi sendikalarının, kaçak göçmen işçi istihdamı sorununa sınıfsal temelde yaklaşarak bu işçilerin karşı karşıya sömürü ilişkilerine dikkat çekmesi, sınıf dayanışması adına atılması gereken bir adımdır.⁵⁰

⁵⁰ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanan "Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı" başlıklı raporda Türk-İş, DİSK ve Hak-İş'in de konuya ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Türk-İş (2004: 72-73) sıkı denetimlerle yabancı işçi çalıştırmanın önlenmesi yönünde tavır koyarken, DİSK (2004: 76) bu konuda daha duyarlı olunmasından yanadır. Hak-İş ise bu konudan söz etmemektedir. İşçi örgütlerinin genel tavrını yansıtmayan, bireysel nitelikte bazı uç tepkilerin sergilendiğine de tanık olmaktayız. Örneğin, Erder'in (2007: 61) aktardığına göre, bir işçi sendikasının şube başkanı, başkanlığı olduğu sendika üyesi işçilerden kaçak göçmen işçileri gördükleri yerde dövmelemlerini istemektedir.

Kaynaklar

- BAGANHA Maria I., (1998), "Immigrant involvement in the informal economy: the Portuguese case," **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Vol. 24, No: 2, pp. 367-384.
- BALDWIN-EDWARDS Martin, (1999), "Where Free Markets Reign: Aliens in the Twilight Zone," **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers, London, pp. 1-15.
- BALDWIN-EDWARDS Martin and FAKIOLAS Rossetos, (1999), "Greece: the Contours of a Fragmented Policy Response," **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers, London, pp. 186-204.
- BALIBAR Etienne, (2007), "Bir 'Yeni-Irkçılık' var mı?," **İrk Ulus Sınıf – Belirsiz Kimlikler**, (Etienne Balibar and Immanuel Wallerstein), Dördüncü Basım, (Çeviren: Nazlı Ökten), Metis, İstanbul, s. 27-40.
- BARRERA Mario, (1979), "Colonial Labour Theories of Inequality: The Case of International Harvester," **Peasants and Proletarians The Struggles of Third World Workers**, (Edited by Robin Cohen, Peter C. W. Gutkind, and Phyllis Brazier), Hutchinson University Library, London, pp. 331-352.
- BENERIA Lourdes and FLORO Maria S., (2003), Labour Market Informalization and Social Policy: Distributional Links and the Case of Homebased Workers, **Vassar College Economics Working Paper No. 60**, Vassar College Department of Economics, ><http://irving.vassar.edu/VCEWP/VCEWP60.pdf><.
- BORATAV Korkut, (2005a), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, (9.Baskı), İmge, Ankara.
- BORATAV Korkut, (2005b), **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, (2.Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.

- BORATAV Korkut, YELDAN A. Erinc and KÖSE Ahmet H., (2000), Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998, **CEPA Working Paper Series I**, Working Paper No. 20, New York.
- BORJAS George J., (1989), "Economic Theory and International Migration," **International Migration Review**, Vol. 23, No. 3, pp. 457-485.
- BOSNIAK Linda S., (1991), "Human Rights, State Sovereignty and the Protection of Undocumented Migrants under the International Migrant Worker Convention," **International Migration Review**, (Special Issue: U. N. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families), Vol. 25, No. 4, pp. 737-770.
- BOURDIEU Pierre, (1986), "The Forms of Capital," **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**, (Edited by John G. Richardson), Greenwood, New York, pp. 241-258.
- BÖHNING W. R., (1996), **Employing Foreign Workers**, International Labour Office, Geneva.
- BRYMAN Alan, (1988), **Quantity and Quality in Social Research**, Unwin Hyman, London-Boston-Sydney-Wellington.
- BULUTAY Tuncer, (1995), **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, International Labour Office – State Institute of Statistics, Ankara.
- BURAWOY Michael, (1985), **The Politics of Production – Factory Regimes Under Capitalism and Socialism**, Verso, London.
- CASTELLS Manuel, (1979), "Immigrant Workers and Class Struggles in Advanced Capitalism: The Western European Experience," **Peasants and Proletarians The Struggles of Third World Workers**, (Edited by Robin Cohen, Peter C. W. Gutkind, and Phyllis Brazier), Hutchinson University Library, London, pp. 353-379.
- CASTELLS Manuel and PORTES Alejandro, (1989), "World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy," **The Informal Economy - Studies in Advanced and Less Developed Countries**, (Editors: Alejandro Portes, Manuel Castells, and Lauren A. Benton), The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, pp. 11-37.

- CASTLES Stephen, (1992), "Migrants and minorities in post-Keynesian capitalism: the German case," **Ethnic minorities and industrial change in Europe and North America**, (Edited by Malcolm Cross), Cambridge University Press, Cambridge, pp. 36-54.
- CASTLES Stephen, (2004), "Why migration policies fail," **Ethnic and Racial Studies**, Vol. 27, No. 2, pp. 205-227.
- CASTLES Stephen and KOSACK Godula, (1972), "The Function of Labour Immigration in Western European Capitalism," **New Left Review**, I/73, pp. 3-21.
- CASTLES Stephen and MILLER Mark J., (2003), **The Age of Migration**, Palgrave Macmillan, New York.
- CHICKERING A. Lawrence and SALAH DINE Mohamed, (1991), **The Silent Revolution – The Informal Sector in Five Asian and Near Eastern Countries**, (Edited by A. Lawrence Chickering and Mohamed Salahdine), International Center for Economic Growth, San Francisco.
- CHISWICK Barry R., (1988), "Illegal Immigration and Immigration Control", **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 2, No. 3, pp. 101-115.
- CHISWICK Barry R., (2005), "The Economics of Illegal Migration for the Host Economy", **The Economics of Immigration - Selected Papers of Barry R. Chiswick**, Edward Elgar, Cheltenham, pp. 269-280.
- CICA (Confederation of International Contractors' Associations) and UNEP (United Nations Environment Programme), (2002), **Industry as a Partner for Sustainable Development – Construction**, first published in the United Kingdom.
- CLARK Terry Nichols and LIPSET Seymour Martin, (1991), "Are Social Classes Dying?," **International Sociology**, Vol. 6, No. 4, pp. 397-410.
- COHEN Robin, (1987), **The New Helots – Migrants in the International Division of Labour**, Grower, Aldershot.
- COLLYER Michael, (2005), "When Do Social Networks Fail to Explain Migration? Accounting for the Movement of Algerian Asylum-Seekers to the UK," **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Vol. 31, No. 4, pp. 699-718.

- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES, (2008), **Turkey 2008 Progress Report**, Commission Staff Working Document, Enlargement Strategy and Main Challenges 2008-2009, Brussels.
- CORKILL David and EATON Martin, (1999), "Multicultural Insertions in a Small Economy: Portugal's Immigrant Communities," **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers, London, pp. 149-168.
- CORNELIUS Wayne A., (2005), "Controlling 'Unwanted' Immigration: Lessons from the United States, 1993-2004," **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Vol. 31, No. 4, pp. 775-794.
- CORNELIUS Wayne A. and TSUDA Takeyuki, (2004), "Controlling Immigration: The Limits of Government Intervention," **Controlling Immigration - A Global Perspective** (Second Edition), (Edited By Wayne A. Cornelius, Takeyuki Tsuda, Philip L. Martin, James F. Hollifield), Stanford University Press, Stanford – California, pp. 3-48.
- CURRY James, (1993), "The Flexibility Fetish - A Review Essay on Flexible Specialisation," **Capital and Class**, 50, pp. 99-126.
- ÇELİK Nihal, (2005), **Immigrant Domestic Women Workers in Ankara and İstanbul**, Master Thesis, The Graduate School of Social Science, Middle East Technical University, Ankara.
- ÇİÇEKLİ Bülent, (2005), "Yasa Dışı Göç, İnsan Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti İle Mücadele ve Türkiye," **Polis Bilimleri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 43-57.
- ÇSGB (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı), (2004), **Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı**, Yayın No: 116, Ankara.
- ÇSGB, (2008), **Yabancıların İzinsiz Çalışmasının Önlenmesi Teftiş Projesi Genel Değerlendirme Raporu**, İş Teftiş Kurulu Yayın No: 25, Ankara.
- DAĞDELEN Görkem, (2008), **Changing Labour Market Positions and Workplace Interactions of Irregular Moldovan Migrants: The Case of Textile/Clothing Sector in İstanbul, Turkey**, Master Thesis, The Graduate School of Social Science, Middle East Technical University, Ankara.

- DANIŞ Aslı Didem, (2004), “Yeni göç hareketleri ve Türkiye,” **Birikim** 184-185, s. 216-224.
- DAVIDSON Alastair, (1999), “Yeni Küresel Üretim Tarzı: Başarılar ve Çelişkiler,” (Çeviren: Uğur Günsur), **Küreselleşme mi – Emperyalizm mi? Piyasacı Efsanenin Çöküşü**, (Derleyen: Fikret Başkaya), Ütopya Yayınevi, Ankara, s. 83-104.
- DEPARTMENT OF STATE, (2004), **Trafficking in Persons Reports**, U.S. Department of State Publication, 11150, Office of the Under Secretary for Global Affairs, ><http://www.state.gov/documents/organization/34158.pdf><.
- DEPARTMENT OF STATE, (2005), **Trafficking in Persons Reports**, U.S. Department of State Publication, 11252, Office of the Under Secretary for Global Affairs, ><http://www.state.gov/documents/organization/47255.pdf><.
- DE SOTO Hernando, (1989), **The Other Path - The Invisible Revolution in the Third World**, I.B. TAURIS & Co Ltd., London.
- DE WENDEN Catherine W., (2004), “Admissions Policies in Europe,” **International Migration – Prospects and Policies in a Global Market**, (Edited by Douglas S. Massey and J. Edward Taylor), Oxford University Press, New York, pp. 286-294.
- DİE (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü), (2002), **İnşaat ve Tesisat İşyerleri İstatistikleri 1992-2000**, DİE Matbaası, Ankara.
- DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu), (2004), “DİSK’in Kayıtdışı İstihdamla İlgili Görüşleri,” **Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayın No: 116, Ankara, s. 75-76.
- DJAJIĆ Slobodan, (1997), “Illegal Immigration and Resource Allocation,” **International Economic Review**, Vol. 38, No. 1, pp. 97-117.
- DJAJIĆ Slobodan, (1999), “Dynamics of immigration control,” **Journal of Population Economics**, Vol. 12, No. 1, pp. 45-61.
- DJAJIĆ Slobodan, (2001), “Illegal immigration trends, policies and economic effects”, **International Migration - Trends, policies and economic impact**, (Edited by Slobodan Djajic), Routledge, London and New York, pp. 137-161.

- DPT (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı), (2004), “DPT’nin Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı Sorununa Bakışı” **Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayın No: 116, Ankara, s. 50-55.
- DPT, (2006), “İnşaat, Mühendislik-Mimarlık, Teknik Müşavirlik ve Müteahhitlik Hizmetleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu” **Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)**, Ankara.
- DROUKAS Eugenia, (1998), “Albanians in the Greek informal economy,” **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Vol. 24, No: 2, April, 1998, pp. 347-366.
- EC (European Commission), (2000), **Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on a Community Immigration Policy**, Brussels, COM(2000) 757 final.
- EGE Gamze, (2002), **Foreign domestic workers in Turkey: A new form of trafficking in Turkey?**, Master Thesis, The Graduate School of Social Science, Middle East Technical University, Ankara.
- EGM (T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü), (2001), **Dünya’da ve Türkiye’de Yasadışı Göç**, Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı.
- EGM, (2005), **İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı**, ><http://www.egm.gov.tr/hizmet.yabancilar.asp> <.
- EGM, (2008), **Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı 2007 Yılı Raporu**, ><http://www.kom.gov.tr/Tr/><.
- EICLR (European Institute for Construction Labour Research), (2006), **Undeclared Labour in the Construction Industry Country Reports - Spain, Great Britain, France, Germany, Belgium, Poland, Denmark, Czech Republic, Finland, The Netherlands**.
- ELLMAN Michael and LAACHER Smain, (2003), **Migrant Workers in Israel -A Contemporary Form of Slavery**, The Euro-Mediterranean Human Rights Network & The International Federation For Human Rights, Copenhagen & Paris.

- ENGELS Friedrich, (1974), **İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu**, (Türkçesi: Oktay Emre), Gözlem Yayınları, İstanbul.
- EPSTEIN Gil S., HILLMAN Arye L. and WEISS Avi, (1999), “Creating Illegal Immigrants,” **Journal of Population Economic**, Vol. 12, Issue 1, pp. 3-21.
- EPSTEIN Gil S. and WEISS Avi, (2001), A Theory of Immigration Amnesties, **IZA Discussion Paper** No: 302, Bonn.
- ERCAN Fuat, (1996), “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik,” **Petrol-İş Yıllığı 95-96**, İstanbul, s. 661-692.
- ERDEM Esra, (2006), “Migrations from the ‘Global South’ and the Informal Economy in Turkey: Laissez Passer, Laissez Faire?,” **Revista De Economia Mundial**, 14, pp. 87-120.
- ERDER Sema, (2000), “Uluslararası Göçte Yeni Eğilimler: Türkiye ‘Göç Alan’ Ülke mi?,” **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, (Editörler: F. Atacan, F. Ercan, H. Kurtuluş ve M. Türkay), Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 235-259.
- ERDER Sema, (2007), “Yabancısız Kurgulanan Ülkenin Yabancıları,” **Türkiye’de Yabancı İşçiler - Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri**, (Derleyen: F. Aylan Arı), Derin Yayınları, İstanbul, s. 1-82.
- ERDER Sema and KAŞKA Selmin, (2003), **Irregular Migration and Trafficking in Women: The Case of Turkey**, IOM, Geneva.
- ETHIER Wilfred J., (1986), “Illegal Immigration: The Host-Country Problem,” **The American Economic Review**, Vol. 76, No. 1, pp. 56-71.
- FAIST Thomas, (2003), **Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar**, (Çevirenler: Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- FEV (Friedrich Ebert Vakfı), (1995), **Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik**, Gürtaş Ofset, İstanbul.
- FINE Ben, (1998), **Labour Market Theory - A constructive reassessment**, Routledge, London.
- FİŞEK A. Gürhan, (2005), “Küreselleşmenin Yakıtı: Beyin Göçü,” **Çalışma Ortamı Dergisi**, Sayı: 81, s. 10-11.

- FRASER John, (2000), "Preventing and Combating the Employment of Foreigners in an Irregular Situation in the United States," **Combating the Illegal Employment of Foreign Workers**, OECD, Paris, pp. 101-105.
- FREEMAN Gary P., (1994), "Can Liberal States Control Unwanted Migration?", **ANNALS**, AAPSS, 534, pp. 17-30.
- FREEMAN Gary P., (1995), "Modes of Immigration Politics in Liberal Democratic States," **International Migration Review**, Vol. 29, No. 4, pp. 881-902.
- FRELICK Bill, (1997), "Barriers To Protection: Turkey's Asylum Regulations," **International Journal of Refugee Law**, Vol. 9, No. 1, pp. 8-34.
- FRÖBEL Folker, HEINRICHS Jürgen, and KREYE Otto, (1980), **The New International Division of Labour – Studies in Modern Capitalism**, (Translated by Pete Burgess), Cambridge University Press, Cambridge.
- GARCÍA HERNÁNDEZ César C., (2008), "No Human Being is Illegal," **Monthly Review**, Volume 60, Number 2, pp. 23-31.
- GENÇLER Ayhan, (2002), "Yabancı Kaçak İşçilik Gerçeği ve Türkiye Örneği," **TÜHİS**, Cilt: 17, Sayı: 3, Ankara, s. 28-46.
- GHOSH Bimal, (1998), **Huddled Masses and Uncertain Shores – Insights into Irregular Migration**, International Organization for Migration-IOM, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague – Boston – London.
- GHOSH Bimal, (2000), "Towards a New International Regime for Olderly Movements of People," **Managing Migration - Time for a New International Regime?**, (Edited by Bimal Ghosh), Oxford University Press, New York, pp. 6-26.
- GRESH Geoffrey, (2005), "Acquiescing to the *Acquis*: Combating Irregular Migration in Turkey," **Insight Turkey**, Volume 7, Number 2, pp. 8-27.
- GRZYMALA-KAZŁOWSKA Aleksandra, (2005), "From Ethnic Cooperation to In-Group Competition: Undocumented Polish Workers in Brussels," **Journal of Ethnic and Migration Studies**, 31-4, pp. 675-697.

- GÜNEŞ Hurşit, ASLANOĞLU Erhan ve ÇELİK Sadullah, (2004), **İnşaat Sektörü Stratejik Planı**, Türkiye Müteahhitler Birliği, Yayın No: 12, Ankara.
- HARRIS John R. and TODARO Michael P., (1970), “Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis,” **The American Economic Review**, Vol. 60, No. 1, pp. 126-142.
- HARRIS Nigel, (1995), **The New Untouchables - Immigration and the New World Worker**, I.B.TAURIS Publishers, London.
- HART Keith, (1973), “Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana,” **The Journal of Modern African Studies**, Vol. 11, No. 1, pp. 61-89.
- HATTON Timothy J. and WILLIAMSON Jeffrey G. (1998), **The Age of Mass Migration Causes and Economic Impact**, Oxford University Press, New York.
- HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, (2004), “Hazine Müsteşarlığı’nın Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı Sorununa Bakışı” **Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayın No: 116, Ankara, s. 49-50.
- HILL John K. and PEARCE James E., (1990), “The Incidence of Sanctions Against Employers of Illegal Aliens,” **The Journal of Political Economy**, Vol. 98, No. 1, pp. 28-44.
- HOLLIFIELD James F., (2000), “Migration and the ‘New’ International Order: The Missing Regime,” **Managing Migration - Time for a New International Regime?**, (Edited by Bimal Ghosh), Oxford University Press, New York, pp. 75-109.
- HOLLIFIELD James F., (2004), “Migration and International Relations: The Liberal Paradox”, **Migration Between States and Markets**, (Edited by Han Entzinger, Marco Martiniello, and Catherine Wihtol De Wenden), Ashgate, Aldershot, pp. 3-18.
- HOPKINS Terence K. ve WALLERSTEIN Immanuel, (2000), **Geçiş Çağı - Dünya Siteminin Yörüngesi 1945-2025**, (Editörler Terence K. Hopkins ve

- Immanuel Wallerstein), (Çevirenler: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın ve Yücel Kaya), Avesta Yayınları, İstanbul.
- IGUCHI Yasushi, (2000), "Illegal Migration, Overstay and Illegal Working in Japan Development of Policies and Their Evaluation," **Combating the Illegal Employment of Foreign Workers**, OECD, Paris, pp. 157-165.
- ILO (International Labour Organization), (1995), **World Employment 1995 - An ILO Report**, International Labour Office, Geneva.
- ILO, (1999), **Trade Unions and the Informal Sector: Towards a Comprehensive Strategy**, Background paper, International Labour Organization, Geneva.
- ILO, (2001), **The Construction Industry in the Twenty-First Century: Its Image, Employment Prospects and Skill Requirements**, International Labour Office, Geneva.
- ILO, (2002), **Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor**, (by Marilyn Carr and Martha Alter Chen), Working Paper on the Informal Economy, International Labour Office, Geneva.
- ILO, (2004), **Towards a fair deal for migrant workers in the global economy**, International Labour Conference, 92nd Session, Geneva, ><http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc92/pdf/rep-vi.pdf><.
- ILO, (2005), **World Employment 2004-2005 – Employment, Productivity and Poverty Reduction**, International Labour Office, Geneva.
- INS (United States Immigration and Naturalization Service), (2003), **Estimates of the Unauthorized Immigrant Population Residing in the United States: 1990 to 2000**, Office of Policy and Planning, >http://uscis.gov/graphics/shared/aboutus/statistics/IlI_Report_1211.pdf<.
- IOM (International Organization for Migration), (2000), **World Migration Report 2000**, IOM and United Nations Publication.
- IOM, (2003) **World Migration 2003 - Managing Migration Challenges and Responses for People on the Move**, IOM World Migration Report Series, Geneva.

- IOSIFIDES Theodoros and KING Russell, (1999), "Socio-Spatial Dynamics and Exclusion of Three Immigrant Groups in the Athens Conurbation," **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers, London, pp. 205-229.
- İÇDUYGU Ahmet, (2003), **Irregular Migration in Turkey**, IOM, Migration Research Series, No. 12, Geneva.
- İÇDUYGU Ahmet, (2004), **Türkiye’de Kaçak Göç**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- İÇDUYGU Ahmet ve TOKTAŞ Şule, (2005), **Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar**, TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) Raporları-12, Ankara.
- JAHN Andreas and STRAUBHAAR Thomas, (1999), "A Survey of the Economic of Illegal Migration," **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers, London, pp. 16-42.
- JOPPKE Christian, (1998), "Why Liberal States Accept Unwanted Immigration," **World Politics**, 50-2, pp. 266-293.
- JORDAN Bill and DÜVELL Franck, (2002), **Irregular Migration - The Dilemmas of Transnational Mobility**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- JORDAN Bill and DÜVELL Franck, (2003), **Migration The Boundaries of Equality and Justice**, Polity Press, Cambridge.
- JOURNAL OF POPULATION ECONOMICS**, 1999, Vol. 12, Issue 1.
- KARADENİZ Oğuz, (1999), "Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik," **Türk-İş Yılığ**’99, Cilt: 1, Ankara, s. 416-428.
- KAŞKA Selmin, (2006), **The New International Migration and Migrant Women in Turkey: The Case of Moldovan Domestic Workers**, MiReKoc (Migration Research Program at the Koç University) Research Projects 2005-2006, Koç University, İstanbul.

- KATZ Eliakim and STARK Oded, (1986), "Labor Migration and Risk Aversion in Less Developed Countries," **Journal of Labor Economics**, Vol. 4, No. 1, pp. 134-149.
- KESER Hakan, (2003), "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun Tasarısı Işığında Türkiye'de Yabancıların Çalışma Hakkı ve Yabancı Kaçak İşçilik," **Kamu-İş**, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 2-48.
- KİRİŞÇİ Kemal, (1996), "Is Turkey lifting the 'Geographical Limitation?'- The November 1994 Regulation on Asylum in Turkey," **International Journal of Refugee Law**, Vol. 8, No. 3, pp. 293-318.
- KİRİŞÇİ Kemal, (1999), "Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi," **Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, s. 111-121.
- KİRİŞÇİ Kemal, (2001), "UNHCR and Turkey: cooperating for improved implementation of the 1951 convention relating to the status of refugees," **International Journal of Refugee Law**, Vol. 13, No. 1/2, pp. 71-97.
- KİRİŞÇİ Kemal, (2003), "The Question Asylum and Illegal Migration in European Union-Turkish Relations," **Turkish Studies**, Volume 4, Issue 1, pp. 79-106.
- KİRİŞÇİ Kemal, (2004), "Reconciling refugee protection with efforts to combat irregular migration: the case of Turkey and the European Union," **Global Migration Perspectives No. 11**, Global Commission on International Migration, Geneva.
- KOÇ Yıldırım, (1998), **100 Soruda Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- KOÇ Yıldırım, (1999), **Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik**, Türk-İş, No: 26, Ankara.
- KORAY Meryem, (1996), "Esneklik ya da 'Emek Piyasasının' Küreselleşmesi," **Petrol-İş Yıllığı 95-96**, İstanbul, s. 747-772.
- KÖSE A. Haşim ve BAHÇE Serdal, (2008), "Yoksulluk" Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek, **GETA Tartışma Metinleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayın No: 107.

- KÖSE Ahmet Haşim ve ÖNCÜ Ahmet, (1998), “Dünya ve Türkiye ekonomisinde Anadolu imalat sanayii: Zenginleşmenin mi yoksa yoksullaşmanın mı eşiğindeyiz?,” **Toplum ve Bilim**, 77, s. 135-159.
- KÖSE Ahmet Haşim ve YELDAN Erinç, (1998), “Dışa açılma sürecinde Türkiye ekonomisinin dinamikleri: 1980-1997,” **Toplum ve Bilim**, 77, s. 45-68.
- KÖSE Ahmet Haşim ve YELDAN Erinç, (1999), “Makroekonomik Politikalar Açısından Türkiye Emek Piyasasının Çözümlemesi,” **Türkiye İşgücü Piyasası ile İlgili Yükler ve Politikalar, İstihdam ve Eğitim Projesi İşgücü Piyasası Bilgisi** (TOR 6), (Editör: Tuncer Bulutay), (20 Mart 1998), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, s. 157-183.
- KRISSMAN Fred, (2000), “Immigrant Labor Recruitment: U.S. Agribusiness and Undocumented Migration From Mexico”, **Immigration Research For A New Century**, (Editors: Nancy Foner, Ruben G. Rumbaut, and Steven J. Gold), Russell Sage Foundation, New York, pp. 277-300.
- KUHN, Thomas S., (2000), **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, (Çeviren: Nilüfer Kuyaş), Alan Yayın Bilim Dizisi: 1, İstanbul.
- KUNG I-chun and WANG Hong-zen, (2006), “Socially Constructed Ethnic Division of Labour: Labour in Taiwanese-Owned Firms in Malaysia and Vietnam”, **International Sociology**, Vol.: 21, No: 4, pp. 580-601.
- KUZUCUOĞLU Babür, (2004), **Paris’te Türkiye Hareleri**, Troya Yayıncılık, İstanbul.
- KÜMBETOĞLU F. Belkıs, (2005), “Enformelleşme Süreçlerinde Genç Göçmen Kadınlar ve Dayanışma Ağları,” **Folklor/Edebiyat**, Cilt: 11, Sayı: 41, s. 5-25.
- LEVER-TRACY Constance and QUINLAN Michael, (1988), **A Divided Working Class – Ethnic Segmentation and Industrial Conflict in Australia**, Routledge & Kegan Paul, London and New York.
- LEWIS W. Arthur, (1954), “Economic Development with unlimited supplies of labour,” **Manchester School of Economic and Social Studies**, 22, pp. 139-191.

- LIPIETZ Alain, (1982), "Towards Global Fordism?," **New Left Review**, 132, pp. 33-47.
- LORDOĞLU Kuvvet, (2000), "Esnekleşme Versus Enformelleşme...," **Petrol-İş Yıllığı 97-99**, İstanbul, s. 867-874.
- LORDOĞLU Kuvvet, (2005), "Türkiye'de yabancıların kaçak çalışması ve bu çalışmaya ilişkin bir araştırma," **Toplum ve Bilim**, Sayı: 102, s. 103-127.
- MALHEIROS Jorge Macaista, (1999), "Immigration, Clandestine Work and Labour Market Strategies: the Construction Sector in the Metropolitan Region of Lisbon," **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers London, pp. 169-185.
- MARTIN Philip L., (2004), "Policy Responses to Unauthorized of Irregular Workers," Forum: The Illegal Employment of Foreigners in Europe, **Intereconomics**, 39 (1), pp. 18-20.
- MARTINEZ VEIGA Ubaldo, (1999) "Immigrants in the Spanish Labour Market", **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Edited by M. Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers, London, pp. 103-128.
- MARTINEZ VEIGA Ubaldo, (2007), "Irregular Migration, Informal Labour and Poverty in the Agricultural Sector in Spain," **Irregular Migration, Informal Labour and Community: A Challenge for Europe**, (Edited by Erik Berggren, Branka Likić-Brborić, Gülay Toksöz and Nicos Trimikliniotis), Shaker Publishing, Maastricht, pp. 199-214.
- MARX Karl (2004), **Kapital I**, (Çeviren: Alaattin Bilgi), Sol yayınları, Ankara.
- MASON Jennifer, (2002), **Qualitative Researching**, Second Edition, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- MASSEY Douglas S. (1999), "International Migration at the Dawn of the Twenty-First Century: The Role of the State", **Population and Development Review**, 25 (2), pp. 303-322.
- MASSEY Douglas S., ARANGO Joaquin, HUGO Graeme, KOUAOUCI Ali, PELLEGRINO Adela, and Taylor J. Edward, (1993), "Theories of

- International Migration: A Review and Appraisal”, **Population and Development Review**, Vol. 19, No. 3, pp. 431-466.
- MASSEY Douglas S., ARANGO Joaquin, HUGO Graeme, KOUAOUCI Ali, PELLEGRINO Adela, and Taylor J. Edward, (1994), “An Evaluation of International Migration Theory: The North American Case”, **Population and Development Review**, Vol. 20, No: 4, pp. 699-751.
- MASSEY Douglas S., ARANGO Joaquin, HUGO Graeme, KOUAOUCI Ali, PELLEGRINO Adela, and Taylor J. Edward, (1998), **Worlds in Motion- Understanding International Migration at the End of the Millennium**, Clarendon Press, Oxford.
- MASSEY Douglas S. and TAYLOR J. Edward, (2004), “Introduction” **International Migration – Prospects and Policies in a Global Market**, (Edited by Douglas S. Massey and J. Edward Taylor), Oxford University Press, New York, pp. 1-12.
- MAYRING Philipp, (2000), **Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş**, (Almanca’dan çevirenler: Adnan Gümüş, M. Sezai Durgun), Baki Kitabevi, Adana.
- MILLER Mark J., (2001), “The Sanctioning of Unauthorized Migration and Alien Employment,” **Global Human Smuggling – Comparative Perspectives**, (Edited by David Kyle and Rey Koslowski), The Johns Hopkins University Press, Baltimore – London, pp. 318-336.
- MOODY Kim, (1997), **Workers in a Lean World – Unions in the International Economy**, Verso, London – New York.
- MUNCK Ronaldo, (1988), **The New International Labour Studies - An Introduction**, Zed Books, London.
- MUNCK Ronaldo, (2002), **Globalisation and Labour – the new ‘Great Transformation’**, Zed Books, London & New York.
- MUUS Philip, (2002), **Migration, immigrants and labour markets in EU countries**, Center for Ethnic and Urban Studies, Norrköping.
- NARLI Nilüfer, (2002), “Transit Migration and Human Smuggling in Turkey: Preliminary Findings from the Field Work,” **Turkish Review of Middle East Studies**, 13, pp. 157-185.

- NARLI Nilüfer, (2003), "Illegal Migrant Labour Force in Turkey," **Turkish Review of Middle East Studies**, 14, pp. 27-43.
- OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development), (1979), **Migration, Growth and Development**, OECD, Paris.
- OECD, (1998), "Report on the Temporary Employment of Foreigners in Several OECD Countries," **Trends in International Migration Annual Report**, SOPEMI, Paris, pp. 185-200.
- OECD, (2000a), "Some Lessons from Recent Regularisation Programmes," **Combating the Illegal Employment of Foreign Workers**, OECD, Paris, pp. 53-69.
- OECD, (2000b), **Combating the Illegal Employment of Foreign Workers**, OECD, Paris, pp. 137-182.
- OECD, (2003), **Trends in International Migration, Annual Report 2002**, SOPEMI, Paris.
- OVERBEEK Henk, (2000), "Globalization, Sovereignty, and Transnational Regulation: Reshaping the Governance of International Migration," **Managing Migration - Time for a New International Regime?**, (Edited by Bimal Ghosh), Oxford University Press, New York, pp. 48-74.
- ÖZ-GIDA İŞ (Öz-Gıda İş Sendikası), (1993), "Nataşalardan Sonra İvanlar," **Öz-Gıda İş Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, Temmuz, Ankara, s. 18-26.
- ÖZŞUCA Ş. Türcan ve TOKSÖZ Gülay, (2003), **Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör Küçük İşletmeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No: 591, Ankara.
- ÖZUĞURLU Metin, (2003), **Sosyal Araştırma ve Yöntem Okumaları**, (Ders notları) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- ÖZUĞURLU Metin, (2008), **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu – Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi**, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- PAKULSKI Jan, (1993), "The Dying of Class or Marxist Class Theory?," **International Sociology**, Vol. 8, No. 3, pp. 279-292.
- PAPADEMETRIOU Demetrios G. and YALE-LOEHR Stephen, (1996), **Balancing Interests: Rethinking U.S. Selection Skilled Immigrants**,

- International Migration Policy Program, Carnegie Endowment for International Peace Washington D.C.
- PECK Jamie, (1996), **Work-Place The Social Regulation of Labour Markets**, The Guilford Press, New York.
- PEKER Y. Bülent, (2002), “ ‘Kaçak Göçmenler,’ ‘yasadışı’ insanlar: Yeni köleci dünya düzeninde Türkiye,” **Birikim**, 154, s. 48-55.
- PETRAS Elizabeth McLean, (1983), “The Global Labour Market in the Modern World-Economy”, **Global Trends in Migration – Theory and Research on International Population Movements**, (Edited by: Mary M. Kritz, Charles B. Keely & Silvano M. Tomasi), The Center for Migration Studies, New York, pp. 44-63.
- PIORE Michael J., (1979), **Birds of Passage - migrant labor and industrial societies**, Cambridge University Press, Cambridge.
- POLLERT Anna, (1988), “Dismantling Flexibility,” **Capital and Class**, 34, pp. 42-75.
- PORTES Alejandro, (1978), “Toward a Structural Analysis of Illegal (Undocumented) Immigration”, **International Migration Review**, Vol. 12, No. 4, (Special Issue: Illegal Mexican Immigrants to the United States), pp. 469-484.
- PORTES Alejandro, (1983), “Modes of Structural Incorporation and Present Theories of Labor Immigration”, **Global Trends in Migration – Theory and Research on International Population Movements**, (Edited by: Mary M. Kritz, Charles B. Keely & Silvano M. Tomasi), The Center for Migration Studies, New York, pp. 279-297.
- PORTES Alejandro, (1995), “Economic Sociology and the Sociology of Immigration A Conceptual Overview,” **The Economic Sociology of Immigration - Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship**, (Editor Alejandro Portes), Russell Sage Foundation, New York, pp. 1-41.
- PORTES Alejandro, (1999), “Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities,” **The Handbook of International Migration: The American Experience**, (Editors: Charles Hirschman, Philip Kasinitz, and Josh DeWind), Russell Sage Foundation, New York, pp. 21-33.

- PORTES Alejandro and BOROCZ Jozsef, (1989), "Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes on Incorporation," **International Migration Review**, Vol. 23, No. 3, pp. 606-630.
- PORTES Alejandro and SENSENBRENNER Julia, (1993), "Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action," **The American Journal of Sociology**, Vol. 98, No. 6, pp. 1320-1350.
- PORTES Alejandro and WALTON John, (1981), **Labor, Class, and the International System**, Academic Press, New York.
- PRO ASYL, (2007), "The truth may be bitter, but it must be told," The Situation of Refugees in the Aegean and the Practices of the Greek Coast Guard, Frankfurt, >http://www.proasyl.de/fileadmin/proasyl/fm_redakteure/Englisch/Grieche_nlandbericht_Engl.pdf<.
- RACHLEFF Peter, (2008), "No Human Being is Illegal," ><http://www.zmag.org/znet/viewArticle/18264><.
- REYNERÌ Emilio, (1998), "The Role of the underground economy in irregular migration to Italy: cause or effect?," **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Vol. 24, No: 2, pp. 313-331.
- REYNERÌ Emilio, (1999), "The Mass Legalization of Migrants in Italy: Permanent or Temporary Emergence from the Underground Economy?," **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers, London, pp. 82-104.
- REYNERÌ Emilio, (2002), Migrants' Involvement in Irregular Employment in the Mediterranean Countries of the European Union, **International Migration Paper Series 41**, International Labour Organization, Geneva.
- RIEDEL Viktor, (2000), "Measures Undertaken to Combat the Employment of Foreigners in an Irregular Situation in Austria," **Combating the Illegal Employment of Foreign Workers**, OECD, Paris, pp. 139-142.

- ROBIN Sophie and BARROS Lucile, (2000), "Review and Evaluation of the Measures Implemented in OECD Member Countries," **Combating the Illegal Employment of Foreign Workers**, OECD, Paris, pp. 81-100.
- ROTHSTEIN Richard, (1994), "Immigration Dilemmas", **Arguing Immigration - Are New Immigrants A Wealth of Diversity or A Crushing Burden?**, (Edited by Nicolaus Mills), New York, pp. 48-63.
- SASSEN, Saskia, (1988), **The Mobility of Labour and Capital - A Study in international investment and labor flow**, Cambridge University Press, Cambridge.
- SASSEN Saskia, (1996), **Losing Control? Sovereignty in an age of globalization**, Columbia University Press, New York.
- SASSEN Saskia, (1997), Informalization in advanced market economies, **Issues in Development Discussion Paper 20**, International Labour Office, Geneva.
- SASSEN-KOOB Saskia, (1983), "Labor Migrations and the New International Division of Labor", **Women, Men, and the International Division of Labor**, (Editors: June Nash and Maria Patricia Fernandez-Kelly), State University of New York Press, Albany, pp. 175-204.
- SCHIERUP Carl-Ulrik, (1985), "The Immigrants and The Crisis", **Acta Sociologica**, Vol. 28, No. 1, pp. 21-33.
- SCHIERUP Carl-Ulrik, (2007), " 'Bloody Subcontracting' in the Network Society: Migration and Post-Fordist Restructuring across the European Union," **Irregular Migration, Informal Labour and Community: A Challenge for Europe**, (Edited by Erik Berggren, Branka Likić-Brborić, Gülay Toksöz and Nicos Trimikliniotis), Shaker Publishing, Maastricht, pp. 150-164.
- SGK (T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu), (2006), **İstatistik Yıllıkları 2006**, >www.ssk.gov.tr<.
- SILVERMAN David, (2001), **Interpreting Qualitative Data – Methods for Analysing Talk, Text and Interaction**, Second Edition, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.

- SIVANANDAN A., (1979), "Imperialism and disorganic development in the silicon age", **Race & Class**, Vol. 21, No. 2, pp. 111-126.
- SJAASTAD Larry A., (1962), "The Costs and Returns of Human Migration," **The Journal of Political Economy**, Vol. 70, No. 5, pp. 80-93.
- SOLE Carlota, RİBAS Natalia, BERGALLİ Valeria and PARELLA Sonia, (1998), "Irregular employment amongst migrants in Spanish cities", **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Vol. 24, No: 2, pp. 333-346.
- STALKER Peter, (1994), **The Work of Strangers: A Survey of International Labour Migration**, International Labour Office, Geneva.
- STANDING Guy, (1999), **Global Labour Flexibility - Seeking Distributive Justice**, Macmillan Press, London.
- STARK Oded and BLOOM David E., (1985), "The New Economics of Labor Migration," **The American Economic Review**, Vol. 75, No. 2, pp. 173-178.
- STARK Oded and LEVHARİ David, (1982), "On Migration and Risk in LDCs," **Economic Development and Cultural Change**, 31, pp. 191-196.
- STRAUBHAAR Thomas, (2000), "Why Do We Need a General Agreement on Movements of People (GAMP)?," **Managing Migration - Time for a New International Regime?**, (Edited by Bimal Ghosh), Oxford University Press, New York, pp. 110-136.
- STRAUBHAAR Thomas and ZIMMERMANN Klaus F., (1993), "Towards a European migration policy", **Population Research and Policy Review**, 12, pp. 225-241.
- ŞENSES Fikret, (1994), "Labour market response to structural adjustment and institutional pressures: The Turkish case," **METU Studies in Development**, 21 (3), pp. 405-448.
- ŞENSES Fikret, (1996), "Structural Adjustment Policies and Employment in Turkey," **New Perspectives on Turkey**, 15, pp. 65-93.
- ŞENYAPILI Tansı, (2000), "Enformel Sektörde Değişen İlişkiler," **Enformel Kesim I, İstihdam ve Eğitim Projesi İşgücü Piyasası Bilgisi (TOR6)**, (Editör: Tuncer Bulutay), (29 Mayıs 1998), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, s. 85-118.

- TABAK Faruk, (1999), “Dünya – Ekonomisi ve İformelleşme Süreci,” (Çeviren: Bülent Somay), **Defter**, 35, s. 11-30.
- TABAK Faruk, (2000), “Dünya Emek Gücü”, **Geçiş Çağı - Dünya Siteminin Yörüngesi 1945-2025**, (Editörler Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein), (Çevirenler: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın ve Yücel Kaya), Avesta Yayınları, İstanbul, s. 112-147.
- TABAK Faruk and CRICHLOW Michaeline A., (2000), **Informalization - Process and Structure**, (Edited by Faruk Tabak and Michaeline A. Crichlow), The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- TAPINOS Georges, (2000), “Irregular Migration: Economic and Political Issues,” **Combating the Illegal Employment of Foreign Workers**, OECD, Paris, pp. 13-43.
- THE INDEPENDENT (2006a), “**EU wants migrant job centres in Africa**,” (1 December 2006), ><http://news.independent.co.uk/europe/article2029273.ece><.
- THE INDEPENDENT, (2006b), “**Slavery in the UK**”, (27 December 2006), ><http://news.independent.co.uk/uk/politics/article2106018.ece><.
- TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu), (2004), “TİSK’in Kayıtdışı İstihdamla İlgili Görüşleri,” **Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayın No: 116, Ankara, s. 55-65.
- TODARO Michael P., (1969), “A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries,” **The American Economic Review**, Vol. 59, No. 1, pp. 138-148.
- TODARO Michael P. and MARUSZKO Lydia, (1987), “Illegal Migration and US Immigration Reform: A Conceptual Framework,” **Population and Development**, Vol. 13, No. 1, pp. 101-114.
- TOKMAN Viktor E., (1992), “The Informal Sector in Latin America: From Underground to Legality,” **Beyond Regulation - Informal Economy in Latin America**, (Edited by Viktor E. Tokman), Lynne Reinner Publishers - Boulder & London, pp. 3-20.

- TOKSÖZ Gülay, (2007), “Informal Labour Markets and the Need for Migrant Workers: The Case of Turkey from a Comparative Perspective,” **Irregular Migration, Informal Labour and Community: A Challenge for Europe**, (Edited by Erik Berggren, Branka Likić-Brborić, Gülay Toksöz and Nicos Trimikliniotis), Shaker Publishing, Maastricht, pp. 183-198.
- TÜİK, (T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu), (2006), **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları**, (Kayıtlılık durumu ve ekonomik faaliyete göre istihdam 2000-2006).
- TÜİK, (2009), **Hanehalkı İşgücü İstatistikleri**, Haber Bülteni, Sayı: 38, (16 Mart 2009).
- TÜRK-İŞ (Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu), (2004), “Türk-İş’in Kayıtdışı İstihdamla İlgili Görüşleri,” **Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayın No: 116, Ankara, s. 65-74.
- UĞUR Mehmet, (2000), **Avrupa Birliği ve Türkiye – Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi**, Everest Yayınları, İstanbul.
- UN (United Nations), (2001), **Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?**, Population Division Department of Economic and Social Affairs United Nations Secretariat, New York.
- UN, (2004), **World Economic and Social Survey: International Migration**, Department of Economic and Social Affairs, New York.
- ÜNAL Bayram, (2004), “The New Patterns and the State: Construction of Illegality for Immigrants in İstanbul,” **Migration Between States and Markets**, (Edited by Han Entzinger, Marco Martiniello, and Catherine Withol De Wenden), Ashgate, Burlington, pp. 65-80.
- ÜNLÜTÜRK Çağla, (2008), “Ev Hizmetlerinin Küreselleşmesi: Türkiye’de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar,” **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?**, 3.Sınıf Çalışmaları Sempozyumu, Sosyal Araştırmalar Vakfı-SAV - Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi-TÜSAM, İstanbul, s. 233-248.

- ÜSDİKEN Behlül and SÖZEN Zeynep, (1985), Organization-Environment Interaction: Subcontracting in Construction, **Boğaziçi University, Institute of Social Sciences, Research Papers**, ISS/AD 85-01, İstanbul.
- ÜSDİKEN Behlül ve SÖZEN Zeynep, (1989), Örgütlerin Sınırları: İnşaat Firmalarında Alt-Yüklenici Kullanımı, **Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Araştırma Raporu**, SBE/AD 89-02, İstanbul.
- ÜSDİKEN Behlül, SÖZEN Zeynep and ENBİYAOĞLU Hayat, (1987), Strategies and Boundaries: Subcontracting in Construction, **Boğaziçi University, Institute of Social Sciences, Research Papers**, ISS/AD 87-01, İstanbul.
- VARÇIN Recep, (2003), “Enformel-Formel Sektör İlişkileri: Bağımlılık mı, Özerklik mi?”, **Mülkiye Dergisi**, (Sosyal Politika Özel Sayısı), Cilt: XXVII, Sayı: 239, Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara, s. 203-230.
- VAUPEL Suzanne and MARTIN Philip L., (1987), “Evaluating Employer Sanctions: Farm Labor Contractor Experience,” **Industrial Relations**, Vol, 26, No. 3, pp. 304-313.
- VENTURINI Alessandra, (2004), **Postwar Migration in Southern Europe, 1950-2000 An Economic Analysis**, Cambridge University Press, New York.
- WALDINGER Roger, (1994), “The Making of an Immigrant Niche,” **International Migration Review**, Vol. 28, No. 1, pp. 3-30.
- WALLERSTEİN Immanuel, (2000), “Küresel Resim: 1940-1990”, **Geçiş Çağı -Dünya Siteminin Yörüngesi 1945-2025**, (Editörler Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein), (Çevirenler: Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu, Orhan Akalın ve Yücel Kaya), Avesta Yayınları, İstanbul, s. 263-283.
- WATTS Julie R., (1999), “Italian and Spanish Labour Leaders’ Unconventional Immigration Policy Preferences,” **Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe**, (Editors: Martin Baldwin-Edwards and Joaquin Arango), Frank Cass Publishers, London, pp. 129-148.
- WEBER Max, (1997), **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Türkçesi: Zeynep Aruoba), İkinci Baskı, Hil Yayın, İstanbul.

- WORLD BANK, (1995), **World Development Report 1995 – Workers in an Integrating World**, Oxford University Press, New York.
- WEINER Myron, (1996), “Ethics, National Sovereignty and the Control of Immigration,” **International Migration Review**, (Special Issue: Ethnics, Migration, and Global Stewardship), 30-1, pp. 171-197.
- WILPERT Czarina, (1998), “Migration and informal work in the new Berlin: new forms of work or new sources of labour,” **Journal of Ethnic and Migration Studies**, Vol. 24, No: 2, pp. 269-294.
- ZOLBERG Aristide R., (1999), “Matters of State: Theorizing Immigration Policy”, **The Handbook of International Migration: The American Experience**, (Editors: Charles Hirschman, Philip Kasinitz, and Josh DeWind), Russell Sage Foundation, New York, pp. 71-93.
- YAGHMAIAN Behzad, (2003), “Afrika Diyasporası: Türkiye’deki Afrikalı Göçmenlerin Dramı”, (Çeviren: Erdem Evren), **Birikim**, Sayı: 175-176, İstanbul, s. 140-148.
- YELDAN Erinç, (2006), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi – Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, (12.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- YEM (Yapı Endüstri Merkezi) ve İMSAD (İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği), (2007), **Türk Yapı Sektörü Raporu 2007**, İstanbul.
- YENTÜRK Nurhan, (1997), **Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim**, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul.
- YORGUN Sayım and ŞENKAL Abdülkadir, (2005), “Illegal Mobilization of Labour: The Effects of Illegal Migration and Unauthorized Foreign Workers on The Turkish Labour Market,” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Toker Dereli’ye Armağan Özel Sayısı, Cilt: 55, Sayı: 1, s. 191-220.
- YÜKSEKER H. Deniz, (2003), **Laleli-Moskova Mekiği - Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul.

EK: Kaçak göçmen işçilerle yapılan görüşmede kullanılan yarı-yapılandırılmış görüşme formu

1.Genel bilgiler

- Yaş, cinsiyet, medeni durum, uyruk...
- Eğitim durumu ve vasıf durumu...
- Yasal konum (kaçak, mülteci/sığınmacı, yasal-turist vizesi, vize süresi dolmuş, diğer...)
- Din, dil, etnik köken, mezhep...

2.Göç etme nedeni ve göç süreci

- Geldiği ülke ve geldiği yer (köy, kasaba, kent, diğer...)
- Göç etme nedeni (ekonomik, siyasi, sosyal...)
- Göç eden ve geride kalan aile üyeleri (geride kalanlar nerede ve ne yapıyor, başka göç eden varsa onlar nerede ve ne yapıyor, kadın ve çocuk olgusu...)
- Amaç (bir süre çalışıp geri dönmek, geri dönmek üzere, geri dönmek üzere ise nereye girmek ve ne yapmak istiyor...)
- Geldiği yerdeki geçim kaynakları (çalıştığı sektör, yaptığı iş, gelir düzeyi, çalışma koşulları, örgütlülük durumu...)
- Daha önceki göç deneyimi....

3.Türkiye'ye göç

- Türkiye'ye gelme nedeni (coğrafi yakınlık, giriş kolaylığı, iş bulma olanakları, sosyal ağlar, kültürel özellikler...)
- Hangi yolla göç ettiği (yasal, yasa dışı, insan kaçakçılarının rolü...)
- Nasıl göç ettiği (kara, hava, deniz yolu...)
- Göçün maliyeti ve kimlere ne amaçlı ödeme yaptığı....
- Ne kadar süredir burada ve ne kadar kalmayı düşünüyor...

4.Yaşama koşulları

- Türkiye'de nerede yaşıyor (il, kasaba, köy...)
- Hiç yer değiştirmemiş...

-Temel gereksinimlere erişim (barınma, eğitim, sağlık, ulaşım, beslenme, giyinme, dil sorunları...)

-Sosyal çevre ile ilişkiler (yerlilerle ilişkiler, diğer göçmenlerle ilişkiler, resmi kurum ve kurumlarla ilişkiler, vakıf-dernek vb ile ilişkiler, parasal ve aynı yardımlar, bilgi vb destek, tepkiler ayrımcılık vb...)

5. Çalışma koşulları

-İş bulma kanalları, hangi işlerde çalıştığı,

-İş değiştirme, işsizlik...

-Şu anda yaptığı iş ve pozisyonu...

-Ne kadar süredir bu işi yapıyor...

-Yasal durum (kayıtlı iş kayıt dışı istihdam, hem iş hem istihdam kayıtdışı...)

-Neden bu işi yaptığı (bu işte deneyimli, giriş kolaylığı, başka iş bulamama, diğer...)

-Kimin adına çalıştığı/işvereni...

-Çalışma biçimi (geçici günlük çalışma, mevsimlik çalışma, daha uzun süreli çalışma...)

-Günlük çalışma süresi...

-İş akışı ve denetim...

-Ücret, ödeme zamanı (günlük, haftalık, aylık, parça başı...), ödeme şekli...

-Ücretten tasarruf yapabiliyor mu...

-Aile üyelerine para gönderiyor mu ve nasıl...

-Ücret dışı herhangi bir ödeme alıp almadığı...

-Dinlenme arası, izin kullanma yemek vs sosyal haklar...

-Yapılan işin özellikler (nitelsiz, fiziksel güç gerektiriyor, nitelikli...)

-İş için diğer göçmen işçilerle ya da yerli işçilerle rekabet...

-Çalışma ortamı: tehlikeli, pis, gürültülü vs.....

-İş güvenliği önlemleri...

-İş kazası geçirip geçirmediği ve geçirdiyse bu durumda ne yapıldı...

-Arkadaşları iş kazası geçirdi mi ve geçirdiyse ne yapıldı....

-Herhangi bir sağlık koruması var mı...

-İşyerindeki ilişkiler (işverenin tutum ve davranışı, usta, kalfa vb'nin tutum ve davranışları, yerli işçilerle ilişkiler, işverenlerin yerli işçilere karşı tutum ve davranışı, usta, kalfa vb'nin yerli işçilere karşı tutum ve davranışı...)

-İşverene karşı işçiler arası dayanışma...

-İş arkadaşlarıyla iş dışı temas ve ilişkiler...

-Geleceğe ilişkin beklenti ya da plan...

-Eklemek istediği diğer konu ya da konular...

Özet

Küreselleşme olarak adlandırılan süreçte uluslararası göç akımlarında gözle görülür bir artış olmuştur. Türkiye de, 1980'lerden itibaren, düzensiz göç olarak adlandırılan bu göçlerin uğrak yeri haline gelmiştir. Kaçak göçmenlerin medyada konu edilmediği gün neredeyse yok gibidir. Ancak medyanın bu ilgisi kaçak göç olgusundan çok tekil olaylara yöneliktir. Türkiye'ye yönelik göçlere ilişkin olarak, Türkiye'nin daha çok bir geçiş bölgesi olarak kullanıldığı yönünde bir algılama olduğu gözlenmektedir. Buna karşın, Türkiye'deki yaygın enformel ekonomi ve istihdam da kaçak göçmen işçileri çeken bir etki yaratmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'ye gelen göçler içinde, doğrudan çalışmak amacıyla gelip bir süre çalıştıktan sonra ülkesine geri dönenler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, kaçak göçmenlerin geldikleri ülkeler, geliş nedenleri ve amaçları, nasıl göç ettikleri, çalıştıkları sektörler ve yaptıkları işler konusunda varolan bilgilerin büyük çoğunluğu söylencesel niteliktedir. Alana ilişkin bilimsel çalışmalar sınırlıdır.

Kaçak göçmen işçiler çoğunlukla emek-yoğun, niteliksiz işlerde çalıştırılmaktadır. İnşaat sektörü bu işçilerin en yoğun olarak çalıştığı alanların başında gelmektedir. Kayıtdışı istihdamın en yaygın olduğu alanların başında gelen inşaat sektörü, çok ağır ve tehlikeli çalışma koşullarına sahiptir. Bu çalışmada, kaçak göçmen işçi istihdamı Türkiye özelinde ve sektör -inşaat sektörü- düzeyinde yapılan bir saha çalışmasına dayandırılarak irdelenmektedir. Saha araştırması kapsamında, inşaat sektöründe çalışan 35 kaçak göçmen işçiyle, yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak, yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Abstract

In the process of globalization, the flows of transnational irregular migration have grown up. Turkey has also become one of the receiving countries since the 1980s. Almost every day, news on illegal immigrants take place in the media. However media focuses on case events rather than facts. As related to migratory movements Turkey has been viewed as a transit region. Nonetheless, the informal economy in Turkey attracts irregular migrant workers. Many illegal immigrant workers come to work to Turkey on temporary basis. However available information about sending countries, why immigrants come and what are their real aims, the ways they use to migrate, sectors where they work and the jobs they hold up is unreliable. Scientific researches on this issue are limited.

Illegal immigrants are mostly employed in labour-intensive and unskilled jobs. Construction industry is one of the sectors in which illegal male immigrant workers are intensively employed. Construction where undeclared work is widespread has very heavy and hazardous activities. In this study, we examine the employment of illegal immigrants in construction sector in Turkey. The study is based on findings we derived from a field survey. We employed semi-structured questionnaire and interviewed face-to-face 35 illegal immigrant workers working in construction.